

DE
OFFICIIS
MARCI TULLII
CICERONIS
LIBRI III

Item,

De Amicitia : de Senectute :
Paradoxa : & de Somnio
Scipionis.

Cum indice in fine libri
adjuncto.

*Editio ceteris correctior, atque
emendatior.*

LONDINI,
Typis Guli : Wilson sumptibus
STATIONARIORUM.
Anno. 1648.

CHD

John Hays

Gre. Green's
Book

~~Handwritten scribble~~

~~Handwritten scribble~~

1016

1648

168

Years old

Anno Domini

1662

~~Handwritten scribble~~

By
Domine
Det

M. T. CICERONIS DE
OFFICIIS. LIB. I. AD
MARCUM FILIUM.

Argumentum per Cratippum.

Ciceronem filium suo hortatur exemplo, ne simpliciter
cupiam studio sese addicat, sed Græca cum La-
tinis, & orationis, virtutes, & philosophia sci-
entia conjungat. Deinde, quæ non reddat atten-
torem, hanc, quæ de officiis est, philosophiæ par-
tem, duobus potissimum nominibus, commendat,
vel quod usus ejus ad omnem vitæ rationem la-
tissime pateat, vel quod hæc una sit philosophia
omnibus inter se communis. Postremo, testatur se
in hac disputatione Stoicos potissimum sequi, quod
hi vel optimè boni finem, ad quem officia omnia
referuntur, constituant: cum Epicurus volu-
ptate metiens summum bonum, atque Aristoteli, Py-
rrho, & Herillus, tollentes rerum delectum officiis
quoque naturam subverterint.

Uanquam te, Marce fili, annum jam
audientem Cratippum, idque Athenis,
abundare oportet præceptis institutisque
philosophiæ, propter summam & doct-
oris auctoritatem, & urbis, quorum al-
ter te scientiâ augere potest, alte-
ra exemplis: tamen ut ipse ad meam utilitatem sem-
per cum Græcis Latina conjungi, neque id in philo-

Salm. Hay
Quarta
1687

*Triplex argumen-
tum, a nobilitate
doctoris, & loco
loci, & temporis
discurritur.*

sophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusque orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos (ut videmur) magnum attulimus adjumentum hominibus nostris, ut non modo Græcarum literarum rudes, sed etiam docti aliquantum se arbitrentur ad eptos, & ad dicendum, & ad judicandum. Quamobrem disces tu quidem à principe hujus ætatis philosophorum, & disces quantum vises: tam diu autem velle debebis, quoad te quantum proficias non pœnitebit. Sed tamen nostra legens, non multum à Peripateticis diuisenda (quoniam utrique, & Socratici, & Platonici esse volumus) de rebus ipsis utere tuo iudicio; nihil enim impedio: orationem autem Latinam profecto legendis nostris efficies pleniorum. Nec verò arroganter hoc dictum existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis; quod est oratoris proprium, aptè, distinctè, ornatèque dicere (quoniam in eo studio ætatem consumpsi) si id mihi assumo, videor id meo jure quodammodo vendicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicerone, ut non solum orationes meas, sed hos etiam de philosophiâ libros, qui jam se illis fere æquarunt, studiosè legas. Vis enim dicendi major est in illis: sed hoc quoque colendum est æquabile & temperatum orationis genus. Et id quidem nemini video Græcorum adhuc corrigisse, ut idem utroque in genere laboraret, sequereturque & illud forense dicendi, & hoc quietum disputandi genus: nisi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest: disputator subtilis, orator parum vehemens, ductis tamen, ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum sit iudicium: utrumque certe securi sumus. Equidem & Platonem existimo, si genus id forense dicendi

Dicere, oratoris iudicium ferre de rebus, Philosophis.

vide peculiar

Inter Philosophos Græcos nemo dicendi studium secutus est.

Inter Philosophos Græcos nemo dicendi studium secutus est.

dicendi tractare voluisset, gravissime & copiosissime potuisse dicere: & Demosthenem: si illa quæ à Platone didicerat tenuisset, & pronuntiare voluisset, ornate splendideque facere potuisse. Eodémque modo de Aristotele & Isocrate judico, quorum uterque suo studio delectatus, contempsit alterum. Sed cum statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, & multa posthac, ab eo exordiri volui maxime, quod & ætati meæ esset aptissimum, & autoritati meæ ~~gravissimum~~. Nam cum multa sint in philosophia & gravia & utilia accuratè copiosèque à philosophis disputa, latissime patère videntur ea, quæ de officiis tradita ab illis & præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, neque privatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in eoque colendo sita vitæ est honestas omnis, & in negligendo turpiterudo. Atque hæc quidem quaestio communis est omnium philosophorum. Quis est enim qui nullis officii præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt nonnullæ disciplinae, quæ, propositis bonorum & malorum finibus, officium omne pervertunt. Nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute junctum, sedque suis commodis, non honestate metitur: hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, sit ut neque amicitiam colere possit, nec justitiam, nec liberalitatem. Fortis verò, dolorem summum malum judicans, aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certè nullo modo potest. Quæ quanquam ita sunt in proprium, ut res disputatione non egeat, sunt tamen à nobis aliq̃ loco disputata. Hæ discipline igitur si sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere. Neq; ulla officii præcepta firma, stabilia, c̃ juncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab iis

platonem dicendi
exercitatio, De-
mosthenis philoso-
phandi desit.

Commendat officia
à persona & sua
& filia! deinde
ab utilitate &
communitate.

vide peculiar

Epicureus notat.

qui solam, aut ab iis qui maximè honestatem propter se dicant expetendam. Itaque propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, & Herilli jampridem explosa sententia est. Qui tamen haberent jus suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officii inventionem adirus esset. Sequemur igitur hoc quidem tempore, & in hac quæstione potissimùm Stoicos, non ut interpretes; sed ut solemus, à fontibus eorum, iudicio arbitriòque nostro, quantum, quòque modo videbitur, hauriemus.

*Idem in oratione
Lysia nota vit So-
crates in Phadro
Platonis.*

PLacet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, antè definire, quid sit officium: quod à Panætio prætermisum esse miror. Omnis enim quæ à ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet à definitione proficisci, ut intelligatur quid sit id, de quo disputetur.

Quoniam non est simplex officii vocabulum, neque poterat in genere definiri commodè, divisione explicat; duplici quidem verbis, sed re eadem. Facit autem ex Stoicorum sententia duo genera officiorum: Alterum, quod perfectum vocant, estque cum fine boni conjunctum, neque in quenquam præterquam in sapientem competit: Alterum medium, siue inchoatum, quod per se neque bonum est, neque malum, sed ad usum aliquem vitæ sumitur: ut rectè depositum reddere, perfecti sit officii; depositum reddere, imperfecti: cum rectè nisi sapiens nemo reddat, reddant autem simul & stulti. Divus autem Ambrosius prioris generis esse putat, quæ secundum consilia fiunt; posterioris, quæ secundum præcepta: ut bene administrare rem, ad inchoatum officium pertineat; erogare in pauperes, ad perfectum.

Omnia

OMnia de officio duplex est questio. Unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum : alterum, quod possumus est in præceptis, quibus in omnes partes usus vitæ conformari possit. Superioris generis huiusmodi exempla sunt : Omniāne officia perfecta sint : nunquid officium aliud alio majus sit : & quæ sunt generis ejusdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minùs apparet, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videntur : de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia divisio est officii : nam & medium quoddam officium dicitur & perfectum. Perfectum autem officium, rectum (opinor) vocemus, quod Græci κατὰ δυνάμιν : hoc autem, commune, quod ii κατὰ νόμον vocant. Atque ea sic definiunt, ut rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant : medium autem officium id esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit.

Divisio fortis

*legimitate
omnis*

Qua in deligendis rebus deliberandi ratio.

TRiplex igitur est, ut Panætio videtur, consilii capiendi deliberatio. Nam, honestūne factum sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit : in quo considerando sæpe animi in contrarias sententias distraherentur. Tum autem inquirent, aut consultant, ad vitæ commoditatem, jucunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint juvare, & suos, conducatur id necne, de quo deliberant. Quæ deliberatio omnis in rationem utilitas cadit. Tertium dubitandi genus est, cum pugnare videtur cum honesto id quod videtur esse utile. Cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra revocare ad se videtur, sit ut distraharatur in deliberando animus, afferaturque ; ancipitæ curam cogitandi. Hac in divisione (cum præterire ali-

Partis totius
questionis de
officiis.

quid, maximum vitium in dividendo sit) duo praetermissa sunt. Nec enim solum, verum honestum an turpe sit, deliberari solet: sed etiam duobus propositis honestis, utrum honestius; itemque, duobus propositis utilibus, utrum utilius. Ita quam ille triplicem putavit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de honesto, sed dupliciter, tum pari ratione de utili, post de comparatione eorum disserendum.

Ex veteris Academia & Stoicorum sententia, qui summum bonum a natura proficisci putant, & hoc ipsum esse beatè vivere secundum naturam vivere commemorant; docet quæ semina nobis natura in se verit, quæq; adminicula addiderit: quibus accedente, industria ac usu, ad felicitatem, quod referuntur omnia, proficiamus. Nam primo loco, omni animanti studium tuendi sui indidit, id quod jure natura est hominum cum pecudibus commune, vocaturque *ἡ δὲ φύσις πᾶσι τοῖς ζῴων* id est, secundum naturam primum: consequens est appetitus eorum quæ incolumitati sunt amica, fuga eorum quæ noxia: Verum homini, quoniam non solum è corpore constat, sed etiam ex animo, ut totus esse possit incolumis, ratio cinandi vim addidit: unde disciplina omnes, & virtutes illæ morales proficiuntur.

PRincipiò, generi animantium omni est à natura tributum, ut se, vitam, corpusq; tueatur; declinetq; ea quæ nocitura videantur, omniaq; quæcunq; ad vivendum sint necessaria, inquirat, & pareat; ut pastum, ut latibula, & alia ejusdem generis. Commune item animantium omnium est conjunctionis appetitus procreandi causâ, & cura quædam eorum quæ procreata sunt. Sed inter hominem & belluam hoc maxime interest, quod hæc tantum, quantum sensu movetur, ad id solum quod adest, quodq; præsens est, se accom-

Φυσικώτα-
τόν ἐστι τὸ
γεννᾶν ἑαυτὸ
ὁμοίον.
Arist.

modat,

modat, paululum admodum sentiens præteritum, aut futurum: homo autem, qui rationis est particeps, per quam consequentia cernit, principia & causas rerum videt, earumq; progressus & quasi antecessiones non ignorat similitudines comparat, & rebus præsentibus adjungit atque annectit futuras; facile totius vitæ cursum videt, ad eamque degendam præparat res necessarias. Eademque natura vi rationis hominem conciliat homini, & ad orationis & ad vitæ societatem: ingeneratq; inprimis præcipitum quendam amorem in eos qui procreati sunt: impellitque ut hominum coetus & celebrari inter se, & sibi obedire velit; ob easque causas studeat parare ea, quæ suppedient & ad cultum & ad victum, nec sibi soli, sed coniugi, liberis, cæterisq; quos charos habeat, tuerique debeat. Quæ cura exulscitat etiam animos, & majores ad rem gerendam facit. Imprimisq; hominis est propria veri inquisitio atque investigatio. Itaque cum sumus necessariis negotiis curisque vacui, tum avemus aliquid videre, audiri, ac dicere, cognitionemque rerum aut occultarum, aut admirabilium, ad bene beatęque vivendum necessarium ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerumq; sit, id esse naturæ hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati adjuncta est appetitio quædam principatus, ut nemini parere animus bene à natura informatus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis causâ justè & legitime imperanti, ex quo animi magnitudo existet, humanarumq; rerum contemptio. Nec verò illa parva vis naturæ est rationisque, quod unum hoc animal sentit quid sit ordo, quid sit quod deceat in factis dictisque, qui modus. Itaque eorum ipsorum, quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venustatem, convenientiam partium sentit. Quem similitudinem natura ratioque ab oculis ad animum transferens, multo

multò etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisque conservandum putat, cavetq; nè quid indecorè effeminatève faciat; tum in omnibus, & opinionibus & factis, nè quid libidinose aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus conflat, & efficitur id, quod querimus, honestum: quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit; quòdque verè dicimus, etiam si à nullo lauderetur, laudabile esse naturà. Formam quidem ipsam, Marce fili, & tanquam faciem honesti vides, quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientiæ.

In Phædr.
Prove hunc.
ἐκ τῆ ὁρατῆ
γίγνεται τὸ ἀγαθόν

De quatuor virtutibus, unde omnia vitæ communis officia manant, Prudentia, Justitia, Fortitudo, & Temperantia; ac de materia singularum.

Sed omne quod honestum est, id quatuor partium sortitur ex aliqua. Aut enim in perspicientia veri solertiq; versatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendoque suum cuique, & rerum contractarum fide; aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore; aut in omnium quæ fiunt, quæque dicuntur, ordine & modo, in quo inest modestia & temperantia. Quæ quatuor quanquam inter se colligata atque implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: velut ex ea parte, quæ primò descripta est, in qua sapientiam & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inventio veri, ejusque virtutis hoc munus est proprium: ut enim quisque maxime perspicit quid in re quaque verissimum sit, quique acutissime & celerissime potest & videre, & explicare rationem; is prudentissimus & sapientissimus rite haberi solet. Quocirca huic, quasi materia quam tractet & in qua versetur, subiecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositæ sunt, ad eas res parandas tuendâque, quibus

Omnes virtutes
una virtus absol-
ta juxta Platonem.
Prudentia in veri
perspicientia sita
est sans reliqua-
rum.
Fortitudo in con-
tentione difficul-
tatum. Temperantia
in æquabili modo
verum omnium.
Dignum, velut
umbra corpus, ha-
restatem consequi-
tur.

bus actio vitæ continetur; ut & societas hominum conjunctioq; servetur, & animi excellentia magnitudoq; cum in augendis opibus. utilitatibusque & sibi & suis comparandis, tum multò magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo autem & constantia, & moderatio, & ea quæ sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quædam, non solum mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam adhibentes, & ordinem, & honestatem, & decus conservabimus.

De Prudentia, virtutum omnium principe, & quid in ea fugiendum, quidve sequendum.

EX quatuor autem locis, in quos honesti naturam vimque divisimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maximè naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, nescire, decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere, & naturali, & honesto, duo vitia vitanda sunt: Unum nè incognita præcognitis habeamus; hisque temerè assentiamur: quod virium effugere qui voler (omnes autem velle debent) adhibebit ad considerandas res & tempus, & diligentiam: Alterum est virium, quod quidam nimis magnum studium, multamque operam, in res obscuras atque difficiles conferunt, easdemque non necessarias. Quibus vitiis declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis operæ curæque ponetur, id jure laudabitur: ut in astrologia C. Sulpitium audivimus, in geometria Sex. Pompeium ipsi cognovimus, multos in dialecticis, plures in jure civili: quæ omnes artes in veri investigatione versantur; cujus studio à rebus agendis abduci, contra officium est. Virutis enim laus omnis in actione consistit: à qua tamen sæpe fit intermissio, multiq;

Βυλεῦ μὲν
βραδείας,
ἐπιτίλει δὲ
ταχίως τὰ
δόξαντα.
Is crates.
Σύμβελος
ἐστὶν οὐδεὶς
βελτίων χρόνου
Naxianz,
Sulpit. Gallus ex
exercitum Romanum
falsè formidine
liberavit, lunariq;
eclipsi rationem
edisserens, Liv lib
44.

logie

multique dantur ad studia redditus. Tum agitatio mentis, quæ nunquam acquiescit, potest nos in studiis cogitationis, etiam sine opera nostra, continere. Omnis autem cogitatio morûsque animi, aut in consiliis capiendis, derebus honestis, & pertinentibus ad bene beatæque vivendum, aut in studiis scientiæ cognitionisque versatur. Ac de primo quidem officii fonte diximus,

De Justitia.

DEtribus autem reliquis latissimè pater ea ratio, quâ societas hominum inter ipsos, & vitæ quasi communitas continetur. Cujus partes duæ sunt: justitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua boni viri nominantur; & huic conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed justitiæ primum munus est, ut nè cui quis noceat, nisi laceßitus injuriâ: Deinde, ut communibus utatur pro communibus, privatis autem ut suis. Sunt autem privata nulla naturâ, sed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoriâ, ut qui bello potiti sunt; aut lege, passionem, conditionem, sortem. Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatium dicatur; Tusculanus, Tusculanorum. Similisque est privatarum possessionum descriptio. Ex quo, quia suum cuiusque fit eorum, quæ naturâ fuerant communia, quod cuique obtigit, id quisque teneat. Eo si quis sibi plus appetet, violabit jus humanæ societatis. Sed quoniam (ut præclare scriptum est à Platone) non nobis solùm nati sumus, orûsq; nostri partem patria vendicat, partem parentes, partem amici; atque placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causâ esse generatos, ut ipsi inrer se aliis alii prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, & communes utilitates in

in medium aſerte, mutatione officiorum, dando, accipiendo; tum artibus, tum operâ, tum facultatibus devincire hominum inter homines ſocietatem.

Fides juſtitie fundamentum, ab etymologia.

Fundamentum eſt autem juſtitie fides, id eſt, dictorum conventorumq; conſtantia & veritas: ex quo quanquam hoc videbitur fortſſe cuiſpiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui ſtudioſe exquirunt unde verba ſint ducta, credamurſque, quia fiat quod dictum eſt appellatam fidem.

Duo injuſtitie genera, ut juſtitie: & unde oriantur.

Sed injuſtitie duo genera ſunt: unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab iis quibus inferuntur, ſi poſſint, non propuſſant injuriam. Nam qui injuſte imperium in quempiam facit, aut irâ, aut aliquâ perturbatione incitatus, iſ quaſi manus violentè videtur afferre ſocio. Qui autem non defendit, nec obſiſtet, ſi poteſt, injurie, tam eſt in virio, quàm ſi parentes, aut amicos, aut patriam, aut ſocios deleſtat. Atque illæ quidem injurie quæ nocendi cauſâ de industria inferuntur, ſæpe à metu proficiſcuntur: ut cum iſ qui alteri nocere cogitat, timet ne, niſi id fecerit, ipſo aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiſcantur ea quæ concupierunt: in qua virio latiffimè patet avaritia. Experuntur autem divitiæ, cum ad uſus vitæ neceſſarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem major eſt animus, in iis pecuniæ cupiditas ſpectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Craſſus negabat ullum ſatis magnam pecuniam eſſe ei qui in republica princeps velleſt eſſe, * cujus fructibus exercitum alere non poſſet. Deleſtant etiam magni

* qui ſub

fici

fici apparatus, vitæq; cultus cum elegantia & copia; quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda; sed fugienda semper injuria est. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos justitiæ capiat oblivio, cum in imperiorum, honorum, gloriæve cupiditatem inciderint. Quod enim est apud Ennium, *Nulla sancta societas, nec fides regni est*; id latius patet. Nam quicquid ejusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerumque tanta contentio, ut difficilimum sit sanctam servare societatem. Declaravit id modò temeritas C. Cæsaris, qui omnia jura divina atq; humana pervertit propter eum, quem sibi ipsi opinionis errore sinxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quod in maximis animis, splendidissimisque ingeniis plerumque existunt honoris, imperii, potentiae, gloriæ cupiditates. Quò magis cavendum est, nè quid in eo genere peccetur,

*Nulla fides regni
sociis Lucan.*

Injuria alia. alia levior.

Sed in omni injuria, permultum interest, utram perturbatione aliqua animi, quæ plerumque brevis est, & ad tempus, an consultò & cogitatò fiat injuria. Leviora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea, quæ meditata & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria satis dictum est.

*Causas rescisces, unde secundum injustitia
genus oriatur.*

Prætermittendæ autem defensionis, deferendque officii plures solunt esse causæ. Nam aut miniticias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt: aut etiam negligentiam, pigritiam, inertiam, aut suis studiis quibuscumque occupationibus sic impediuntur,

ut

ut eos quos tutari debeant, desertis esse pariantur. Itaque videndum est, nè non satis sit id quod apud Platonem est in Philosophos dictum; quoddam in veri investigatione versentur, quoddamque ea quæ perierique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea justos esse. Nam dum alterum justitiæ genus assequuntur, inferendâ nè cui noceant injuriâ, in alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos nè ad Rempublicam accessuros quidem putat, nisi coactos: æquus autem erat voluntate fieri. Nam hoc ipsum ita justum est, quod rectè fit, si est voluntarium. Si nō etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, nè facere cuiquam videantur injuriam: qui dum altero injustitiæ genere vacant, in alterum incurrunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil consensunt in eam studii, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus injustitiæ propositis, adiunximus causas utriusque generis, easque res antè constituimus, quibus justitia continetur, facile quod cuiusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valdè amabimus, judicare. Est enim difficilis curarum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes *Humani nihil à se alienum putat*. Sed tamen quia magis ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut adversa eveniunt, quàm illa quæ cæteris, quæ quasi longo intervallo interjectio videntur, aliter de illis, ac de nobis judicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites æquum sit an iniquum: æquitas enim lucet ipsa per se; dubitatio autem cogitationem significat.

Lib. de republ.

In Heavens

Τὸ δικαίον
μὲν ἔστι
τῶν δ' ἑ
μὲν.

Proverbium.

Quæ dubitas nō

Docet.

Docet officia pro circumstantiis variari, & quod officiosum erat, id contra officium fieri, duobus maxime modis; si aut ab utilitate recedatur, aut minus utile praeferatur utiliori: quin interdum praeter officium esse, nimium inbarere juris apicibus.

Sed incidunt saepe tempora, cum ea quae maxime videntur digna esse iusto homine, eoque quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntque contraria: ut, non reddere depositum, etiam de furioso facere promissum; quaeque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non servare, sit justum. Refertur enim decet ad ea, quae proposui in principio, fundamenta iustitiae; primum, ut ne cui noceatur; deinde, ut communi utilitati serviat. Ea cum tempore commutantur, commutatur officium: & non semper est idem. Potest enim accidere promissum aliquod, & convenit, ut id effici sit iniuste, vel ei qui promissum sit, vel ei qui promiserit: Nam si (ut in fabulis est) Neptunus quod Theseo promiserat, non fecisset; Theseus filio, Hippolyto non esset orbatus. Ex tribus enim operatis (ut scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interim iratis operavit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt ea, quae sint iis quibus promiseris ingratia; nec, si plus tibi noceant quam illi profint cui promiseris. Contra officium est, majus damnum anteponi minori: ut, si constitueris te cuipiam advocatum in rem praesentem esse venturum, atque interim graviter aegrotare filius ceperit, non sit contra officium, non facere quod dixeris: magisque ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se deservit queratur. Jam illis promissis non standum esse, quis non videt, quae coactus quis metus, aut deceptus dolo promiserit? Quae quidem pleraque jure praetorio liberantur, nonnulla legibus.

Tralum exemplum. Theseus tria optaverat ab avo Neptuno: ut Minotaurum conficeret, ut sibi ad inferos daretur adiutus, ut Hippolytum ulcisceretur.

*videtur
pecunia*

*In iudicialibus officiis aequitas spectanda,
non verbis inherendum.*

EXistunt etiam sæpe injuriæ, calumniâ quadam-
ne, Ex quo illud, *Summum jus, summa injuria, factum* *Ex Heautontime-*
est jam tritum sermone proverbium. Quò in genere *tumeno - Ex*
etiam in Repub. multa peccantur: ut ille, qui, cùm
triginta dierum essent cum hoste pacta induciæ,
noctu populabatur agros, quòd dierum essent pacta,
non noxiùm induciæ. Nec nosser quidem proban-
dus, si verum est, Q. Fabium Labeonem, seu quem *Vid. Plutarchum*
alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum
Nolanis & Neapolitanis de finibus agri à Senatu
datum, cùm ad locum venisset, cum utrisque separa-
tim locutum, ut nè cupidè quid agerent, nec appe-
terent, atque ut regredi, quàm progredi mallerent: Id
cùm utrique fecissent, aliquantum agri in medio re-
lictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant
terminavit. In medio relictum quod erat, populo
Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem est, non
judicare. Quocirca in omni re fugienda est talis so-
lertia. Sunt autem quædam officia etiam adversus
eos servanda, à quibus injuriam acceperis. *Est enim quod in puniendâ*
ulciscendi & puniendi modus. Atque haud scio, an *iniuria officium.*
fatís sit, eum qui laceßiverit, injuriæ suæ poenitere:
ut & ipse nè quid tale posthac committat, & cæteri
sint ad injuriam tardiores.

Hætenus de civili justitia; nunc de bellicis officiis.

*Facit autem duo belli genera, quorum utrique
communia sunt hæc: Ut non nisi justis de causis
suscipiantur; nè inferantur nisi rebus reperitis;
nisi solemniter denunciata: ut ritè gerantur, nè
seviamus supra modum in victos: humanius eti-
am, qui se dedunt, recipiantur: fides hosti etiam
privatim præstetur, non modò in conventis solen-*

nibus. Propria verò sunt illa, ut cum hoc hostium genere, qui de imperio certant, humanius agamus : cum his, qui vitam nostram petunt, serveris.

Carthago in Afri-
ca, Numantia in
Celtiberia à Sci-
pione Emilian
funditus eversa.
Corinthus stem in
Achaia à L.
Mummiò sublata,
quod in Isthmo
esset, & ad bel-
lum movendum
o fortuna.

peculiar

Quod in bellis
suscipiendis of-
ficium.

Atque in Rep. maximè conservanda sunt jura belli. Nam cum sint duo genera decertandi ; unum per discepcionem, alterum per vim ; cumque illud proprium sit hominis, hoc belluarum : confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine injuria in pace vivatur. Paratà autem victorià, conservandi sunt ii, qui non crudeles in bello nec immanes fuerunt : ut majores nostri Tusculanos, Aequos, Volscos, Sabinos, Hernicos in civitatem etiam acceperunt : at Carthaginem & Numantiam funditus sustulerunt. Nolle Corinthum : sed credo illos securos opportunitatem loci maximè, nè possit aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Meà quidem sententià, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi obtemperatum esset, etsi non optimam, at aliquam temp. quæ nunc nulla est, haberemus. Et cum iis, quos vi deviceris, consulendum est : tum iis, qui armis possitis ad imperatorum fidem confugiant, quamvis murum aries perculserit, recipiendi sunt. In quo tantopere apud nostros justitia culta est, ut ii, qui civitates, aut nationes devictas bello, in fidem recepissent, earum patroni essent, more majorem. Ac belli quidem æquiss sanctissime feciali populi Romani jure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum antè sit & indictum. Pompilius Imperator tenebat provinciam, in cuius exercitu Catonis filius vero militabat : cum autem Pompilio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat,

tabat, dimisit. Sed cum amore pugnandi in exercitum remansisset, Cato ad Pompiliū scripsit, ut si eum pateretur in exercitū remanere; secundo enim obligaret militis sacramento; quia priore amisso, iure cum hostibus pugnare non poterat: adeo summa erat observatio in bello movendo. M. quidem Cato nis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit se audi se eum missum factum esse à Consule, cum in Macedonia bello Persico miles esset. Monet igitur, ut caveat, ne prælium ineat. Negat enim itis esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animadverto, quod qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigante: hostis enim apud maiores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant enim duodecim tabulæ: **AUT SPATIUS DIES CUM HOSTE.** Itemque, **ADVERSUS HOSTEM ÆTERNA AUITORITAS.** Quia ad hanc mansuetudinem addi potest, cum, qui cum bella geras, tam molli nomine appellare? Quamquam id nomen durius jam effecit veritas: à peregrino enim jam recessit, & propriè in eo qui fert arma contra, remansit: Cum verò de imperio decertatur, belloque quaritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulò ante iustas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria proposta est minus acerbè gerenda sunt. Ut enim, cum civiliter contendimus, aliter si est inimicus, aliter si competitor; cum altero certamen honoris & dignitatis est, cum altero capitis & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis, gerebatur, uter esset non uter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho, de imperio dimicabatur. Pœni foedis fragi, crudelis Annibal, reliqui iustiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa præclara sententia est;

Quanta sacramenti militaris religio maioribus.

Senis addidit ne proneptem huius Vticensem intellegeres nisi maximo ad absolutam ætatem referro.

Senis addidit

Senis addidit

Fundani versus.

*Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis :
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes :
Ferro, non auro vitam cernamus utrique, (fors,
Vobisne velit, an me regnare hera, quid ve ferat
Virtute experiamur : & hoc simul accipe dictum ;
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est.
Dono ducite : deoque volentibus cum magnis diis.*

*Pyrrhus rex ad
Pyrrhum Achilli
filium genus suum
referebat, cui avus
fuerat Eacus.*

Regalis sanè & digna. Æacidarum genete sententia. Atque etiam, si quid singuli, temporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides servanda : ut primo Punico bello. Regulus captus à Pœnis, cum de captivis commutandis Romam missus esset jurassetque se redditurum ; primùm, ut venit, captivos reddendos in Senatu non censuit ; deinde, cum retineretur à propinquis & ab amicis, an supplicium redire maluit, quàm fidem hosti datam fallere. Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Anniba Romam adstrictos misit iurejurando, se reddituros esse, nisi de redimendis iis, qui capti erant, impetrassent, eos omnes censores, quoad quisque eorum vixit qui pejerasent, in arariis reliquerunt : nec minùs illum, qui iurisjurandi fratre culpam invenerat. Cum enim Annibalis permissu exisset è castris, rediit paulò post, quòd se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus è castris, iurejurando se solum putabat : & erat verbis, re non erat. Semper autem in fidè quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est iustitiæ in hostem à maioribus nostris constitutum. Cum à Pyrrho perfuga Senatus est pollicitus, se venenum regi daturum, & eum necaturum, Senatus & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedit : Ita nè hostis quidem, & potentis, & bellum ultro inferentis, cum scelere interitum approbavit. Ac de bellicis quidam officiis satis dictum est. Meminerimus autem etiam

*Tantâq, aliquos
affecerunt ignomi-
niâ, ut statim
mortem sibi con-
sciscerent, autore
Liv. Decad. 2. lib. 3*

etiam adversus infimos justitiam esse servandam. Est autem infima conditio & fortuna servorum, quibus non malè præcipiunt, qui ita jubent uri, ut mercenariis; ad operam exigendam, & justa præbenda. Cum autem duobus modis, id est, aut vi, aut fraude, fiat injuria: fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: utrumque alienissimum ab homine est, sed fraus odio digna majore. Totius autem injustitiæ nulla capitiō est, quàm eorum, qui cum maxime fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. De justitia satis dictum est.

Officium domini in servos.

Triplex nocendi genus: vi aperta, fraude occulta, & sub adumbrata beneſti persona, quod est omnium ſceleſtiſſimum.

De liberalitate secunda justitiæ parte, quam tamen Aristoteles modestiæ videtur annexere, in qua tria potissimum spectanda docet Cicero. Primum, nè quid debemus, quod accipienti sit nociturum; nève, quod aliis largiamur, ab aliis per injuriam auferamus. Secundum, ut pro facultatum modo liberalitatem exerceamus. Tertium, nè demus quibus non oportet. Dandum autem aut virtute commendatis aut iis qui nos honestâ benevolentiam prosequuntur, aut quibuscum nobis aliquod societatis vinculum intercedit, aut denique quibus bene de nobis meriti; quibus & cum fœnore beneficium remetiendum. Postremo, societatis humanæ gradus à summo fonte repetens, inter se componit, ut, quantum cuique debetur, tantum præstetur. Sed hæc de parte Seneca pluribus libris diligentissime scripsit.

DEinceps (ut erat propositum) de beneficentia ac liberalitate dicatur: quâ quidem nihil est naturæ hominis accommodatus, sed habet multas cautiones. Videndum est enim primum, nè obſit benignitas, & iis ipsis, quibus benignè videbitur fieri, & cæteris. Deinde, nè major benignitas sit quàm facultates. Tum, ut pro dignitate cuique tribuatur: id enim est justitiæ fundamentum, ad quam hæc refe-

Δὲ παρὰ δ' ὅρα ἢ δ' ὀφειλόμενα. Quomodo dandum, quantum, & quibus.

Ve si, pro ac si!

Terentius,

Vi si esset frater.

*Tyrannica libera-
litas Caesaris &
Syllæ.*

*Dandum, probis
viris, claris, ali-
quo vinculo nobis
conunctis, bene-
meritis.*

renda sunt omnia. Nam & qui gratificantur cui-
piam, quod obsit illi, cui prodesse velle videantur, non
benefici, neque liberales, sed perniciosi assentatores
judicandi sunt. Et qui aliis nocent, ut in alios libe-
rales sint, in eadem sunt injustitia, ut si ipsi in suam
rem aliena convertant. Sunt autem multi, & quidem
cupidi splendoris & gloriæ, qui eripiunt aliis, quod
aliis largiantur: Hicque arbitrantur se beneficos in
suos amicos visum iri, si locupletent eos quacunque
ratione. Id autem tantum abest ab officio, ut nihil
magis officio possit esse contrarium. Videndum est
igitur, ut eâ liberalitate utamur, quæ profr amicis,
noceat nemini. Quare L. Sylla & C. Cæsaris pec-
cuniarum translatio à justis dominis ad alienos, non
debet liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod
non idem sit justum. Alter erat locus cautionis, nè
benignitas major esset, quàm facultates: quod, qui
benigniores volunt esse, quàm res patitur, primum
in eo peccant, quod injuriosi sunt in proximos:
quas enim copias his & suppeditari æquius est, &
relinqui, eas transferunt ad alienos. In est autem in
tali liberalitate cupiditas plerumque rapiendi, & au-
ferendi per injuriam, ut ad largiendum suppetant
copiæ. Videre etiam licet plerisque non tam natu-
râ liberales, quàm quâdam gloriâ ductos, ut benefi-
ci videantur, facere multa, quæ videntur ab osten-
tatione magis, quàm à voluntate proficisci. Talis
autem simulatio vanitate est conjunctior, quàm aut
liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum,
ut in beneficentia delectus esset dignitas: in quo &
mores ejus erunt spectandi, in quem beneficium
conferretur, & animus erga nos, & communitas ac
societas viri, & ad nostras milites officia antè
collata: quæ ut concurrant omnia, optabile est: sin
minis, plures causæ majoresque ponderis plus habe-
bunt.

Mores

Mores non ad exactam illam sapientis Stoici rationem spectandos, sed civilem utriusque imaginem.

Quoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, plenèque sapientibus, sed cum iis, in quibus præclare agitur, si sint simulacra virtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat. Colendum autem esse iram quemque maxime ut quisque maxime his virtutibus lenioribus erit ornatus; modestiâ, temperantiâ, ac ipsâ, de qua jam multa dicta sunt, iustitiâ. Nam fortis animus & magnus in homine non perfecto nec sapiente ferventior plerumque est: illæ verò virtutes virum bonum videntur potius attingere. Atque hæc in moribus considerentur.

*Quomodo considerata sit benevolentia
aliorum erga nos.*

DE benevolentia autem, quam quisque habeat ergo nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur. Sed benevolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius & constantiâ judicemus.

Bene meritis de nobis quomodo referenda gratia.

Sin erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia, major quædam cura adhibenda est. Nullum enim officium referendâ gratiâ magis necessarium est. Quod si ea, que acceperis utenda, majore mensurâ, si modo possis, jubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio provocati facere debemus? Annon imitari agros fertiles, qui multò plus afferunt quàm acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos

*Beneficia cum
sanore remittenda
Nixar. è v. 30.
dovrus è v. 35.
òvov è v. 36.*

*In no. horri. no.
3 4 5 6 7 8
9 10 11 12 13*

profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi: demus necne, in nostra potestate est; non reddere, viro bono non licet, si modò id facere possit sine injuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium quin maximo cuique plurimum debeat. In quo tamen inprimis, quo quisque animo, studio, benevolentia fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa remeritate quadam, sine judicio, vel modo, in omni vel repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia aequè magna non sunt habenda, atque ea, quæ judicio, consideratè, constantèque delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia (si cætera paria sint) hoc maxime officii est, ut quisque maxime opis indigeat, ita ei potissimum opitulari; quod contra fit à plerisque. A quo enim plurimum sperant, etiamsi ille his non eger, tamen ei potissimum inserviunt.

In conjunctione vitæ quis ordo, ac primum de societate universali omnium mortalium.

Optimè autem societas hominum conjunctioneque servabitur, si, ut quisque erit conjunctissimus, ita in eum benigntatis plurimum conferetur. Sed, quæ naturæ principia sint communitatis & societatis humanæ, repetendum altius videtur. Est enim primum, quod cernitur in universi generis humani societate. Ejus autem vinculum est ratio, & oratio: quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, judicando conciliat inter se homines, conjungitque naturali quadam societate: Neque ullâ re longius absumus à natura ferarum, in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus; justitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim

Beneficia potissimum animo dantis metienda.

Non dandum ut recipias, sed ut prosis amico. Iuxta illud Hesiodi.

Καὶ δὲ δὲν ὅς κεν δῶ, καὶ μὴ δῶκεν ὅς κεν μὴ δῶ.

Primi societatis humanae fontes, ratio, & oratio.

enim rationis & orationis expertes. Ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos omnibus inter omnes societas hæc est : in qua omnium rerum, quas ad communem usum hominum natura genuit, est servanda communitas, ut, quæ descripta sunt legibus, & jure civili, hæc ita teneantur, ut si constitutum ; è quibus ipsis cætera sic observentur, ut in Græcorum proverbio est: **AMICORUM ESSE OMNIA COMMUNIA.** Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ sunt generis ejusdem, quod ab Ennio positum in una re, transferri in permultas potest.

Homo qui erranti comiter monstrat viam,

Quasi lumen de suo lumine accendat facit,

Nihilominus ut ipsi luceat, cum illi accenderit.

*Τὰ τῶν φίλων
πάντα κοινὰ.*

*Bellissimi Enni
versus.*

Una enim ex re satis præcipit, ut quicquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur cuique vel ignoto. Ex quo sunt illa communia, *Non prohibere aquam profluentem : Pati ab igne ignem capere, si quis velit : Consilium fidele deliberanti dare :* quæ sunt iis utilia qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum, Sed quoniam copiarum parvæ singulorum sunt ; eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem, **NIHILOMINUS UT IPSI LUCEAT**, ut facultas sit, quâ in nostros simus liberales.

*Quæ omnibus absque
que de communibus
communibus*

GRadus autem plures sunt societatis hominum : Ut enim ab illa discedatur infinitate, propior est ejusdem gentis, nationis, linguæ, quâ maxime homines conjunguntur : interior etiam est, ejusdem esse civitatis. Multa enim sunt civibus inter se communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, suffragia, consuetudines, præterea & familiaritates, præterque cum multis res, rationesque con-

*Ab illa prima
communicatio ad
contractores soci-
etates descendit.
Quæ communia
civibus inter se.*

tractæ.

Cognatio.

*Affinitates ex
consummatis.*

*Amicitia virtute
concordata.
ἑμοιοι ὁμοί-
οις φίλοι.*

*Σύμματα μὲν
δύο, συζὴ δὲ
μία.
Hinc Ovid.
Quæ duo corpori-
bus, mentibus
unus et ans.*

tracta. Arctior verò colligatio est, societas propin-
quorum. Ab illa enim immensa societate humani
generis in exiguum angustūque concluditur. Nam
cū sit hoc naturā commune omnium animanti-
um, ut habeant libidinem progrediendi: prima socie-
tas in ipso est conjugio; proxima in liberis; deinde,
una domus, communia omnia. Id autem est prin-
cipium urbis, & quasi seminarium reipublicæ. Se-
quuntur fratrum conjunctiones, post consobrinor-
um, sobrinorumque: qui cū uuā domo jam capi
non possint, in alias domos, tanquam in colonias
exeunt. Sequuntur connubia & affinitatis, ex qui-
bus etiam plures propinqui. Quæ propagatio & so-
boles, origo est rerumpublicarum. Sanguinis autem
conjectio & benevolentia devincit charitate ho-
mines. Magnum est enim, eadem habere monu-
menta majorum, iidem vii sacris, sepulcra habe-
re communia. Sed omnium societatum nulla præ-
stantior est, nulla firmitior, quā cū viri boni mo-
ribus similes sunt familiaritate conjuncti. Illud enim
honestum, quod sæpe diximus, etiam si in alio cer-
namus, tamen nos movet, atque illi, in quo id inesse
videtur, amicos facit. Et quanquam omnis virtus
nos ad se allicit, facitque ut eos diligamus, in quibus
ipsa inesse videatur: tamen iustitia & liberalitas id
maximè efficit. Nihil autem est amabilius, nec co-
pulantius, quā morum similitudo bonorum. In
quibus enim eadem studia sunt eadēque volunta-
tes, in his fit, ut æquè quisque altero delectetur, ac
seipso. Efficiturque id, quod Pythagoras vult in ami-
citiā, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa
communitas est, quæ conficitur ex beneficiis ultro
citroque datis acceptisque: quæ mutua & grata dum
sunt, inter quos ea sunt, firmā devinciuntur socie-
tate. Sed cū omnia ratione animoque lustraveris,
omnium societatum nulla est gratior, nulla charior,
quā

quàm ea, quæ cum republica est unicuique nostratū. Chari sunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium charitates patria una complexa est; pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam & in ea funditus delenda occupati & sunt & fuerunt. Sed si contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officii: principes sunt, patria, & parentes, quorum beneficiis maximè obligati sumus; proximi liberi, totaq; domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium; deinceps bene convenientes propinqui, quibus communis etiam plerumq; fortuna est. Quamobrem necessaria viræ præsidia debentur iis maximè, quos antè dixi. Vita autem victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam obiurgationes in amicis vigent maximè. Estq; ea jucundissima amicitia, quam similitudo morum conjugavit.

Patria debemus plurimum. Oppetere mortem, id est, ultro mori.

Convenientis, pro concordibus.

Quid sanguine coniunctis, quid amicis potissimum debeamus.

Liberalitatis officia non solum ab his gradibus societatis, sed etiam ab aliis circumstantiis spectari oportere.

Sed in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, quid cuiq; maximè necesse sit, & quid quisq; nobiscum vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. Ità non iidem erunt necessitudinum gradus, qui & temporum: suntque officia, quæ aliis magis quam aliis debeantur: ut vicinum citius adjuveris in frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem. At si lis in iudicio sit, propinquum potius & amicum, quàm vicinum defenderis. Hæc igitur & talia circumspicienda sunt in omni officio: & consuetudo, exercitatioque capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, & addendo, deducen-

*-titi
Vicinis quid debeatur.*

practica

calculatoris

*Quæ reliqui, &c.
id est, quantum re-
linguatur, deductis
& additis quæ
oportuit.*

deducendoque videre, quæ reliqui summa fiat: ex quo quantum cuique debeat, intelligas. Sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quicquā magnā laudē dignum sine usu & exercitatione consequi possint: sic officii conservandi præcepta traduntur, illa quidem ut faciamus ipsi; sed rei magnitudo usum quoque exercitacionemque desiderat. Atque ab iis rebus, quæ sunt in jure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo eorum est officium, satis ferè diximus.

Magnanimitas tertius officiorum fons, quæ ex rerum humanarum contemptu, & animi amplitudine quadam nascitur: declaratur autem potissimum in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis. Huic ad dextram est audacia, pertinacia, immunitas, arrogantia, crudelitas, confidentia, morositas, ira, sevitia, ambitio: ad levam, timiditas, ignavia, stupor, & id genus vitia. Exercentur autem magnanimitas, partem in rebus bellicis, magis autem in negotiis urbanis, denique & privata in vita: de quibus omnibus variè disserit Cicero.

*Commendatio
fortitudinis.*

Intelligendum est autem, cum proposita sit generata quatuor, è quibus honestas officiumque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno, elatoque, humanasque res despiciente, factum sit. Itaque in probis maxime in promptu est, si quid tale dici potest,

*Exprobratio pusill-
animitatis.*

*Ex Ennio verba
Imperatoris, ex-
emplo Clastis mi-
litum ignaviam
querentis.*

*In hoc nomine
offamans dicitur*

Vos etenim, juvenes, animos geritis muliebres,

Illa virago viri. Et si quid est ejusmodi.

Salmaci da spolia sine sanguine & sudore.

Contraque in laudibus, quæ magno animo, & fortiter excellenterque gesta sunt, ea nescio quo modo mollior est exprobratio, quoniam Salmaci fons potius, viros quasi

quasi pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorum campe-
pus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopy-
lis, Leuctris, Stratocle. Hinc noster Cocles, hinc
Decii, hinc Cneus & Publius Scipiones, hinc Mar-
cus Marcellus, innumerabilésq; alii: maximéq; ipse
populus Romanus animi magnitudine excellit. De-
claratur autem studium bellicæ gloriæ, quod statuas
quoque videmus ornatu ferè militari.

*Fortitudinem, si ab honestate recedat, no-
men suum amittere.*

Sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis &
laboribus, si iustitiâ vacat, pugnâque non pro
salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est.
Non enim modò id virtutis non est, sed potius im-
manitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque
probè definitur à Stoicis fortitudo, cùm eam virtu-
tem esse dicunt propugnantem pro aq̃uitate. Quo-
circa nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est,
infidiis & malitiâ laudem est adeptus, Nihil enim
honestum esse potest, quod iustitiâ vacat. Præcla-
rum igitur Elatoni illud: Non solum, inquit, sci-
entia, quæ est remota à iustitiâ, calliditas potius,
quàm sapientia est appellanda: verùm etiam ani-
mus paratus ad periculum, si suâ cupiditate, non
utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen
habeat, quàm fortitudinis. Itaque viros fortes &
magnanimos, eosdem bonos & simplices, veritatis
amicos, miniméq; fallaces esse volumus: quæ sunt
ex media laude iustitiæ. Sed illud odiosum est, quòd
in hac elatione & magnitudine animi, facillimè
perrinacia & nimia cupiditas principatûs innasci-
tur. Ut enim apud Platonem est, omnem morem
Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate
vincendi: sic, ut quisque animi magnitudine maxi-
mè excellit, ita maximè vult princeps omnium esse,

*Fortitudinis defi-
nitio secundum
Stoicos.*

*Magnanimitas à
iustitiâ pendet.*

vel

*Pertinacia elati
animi comes.*

*Χαλετὰ τὰ
καλά.*

*Proverbium So-
cratis,
Difficilia quo
pulchra.*

*Qui gloriæ spe
pericula suscipit,
ambitiosus, non
fortis.*

*Lubricus, c. i. an-
ceps, & periculosus*

vel potius solus esse. Difficile autem est, cum præstare omnibus concupieris, servare equitatem, quæ est iustitiæ maximè propria. Ex quo fit, ut neque disceptatione vinci se, nec ullo publico ac legitimo jure pariantur. Existuntq; in repub. plerumq; largiores, & factiosi, ut opes quàm maximas consequantur, & sint vi potius superiores, quàm iustitiâ pares. Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nullum enim est tempus, quod iustitiâ vacare debeat. Fortes igitur, & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant injuriam. Vera autem & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maximè natura sequitur, in factis positum, non in gloria, judicari principemque se esse mavult quàm videri. Etenim qui ex errore imperitiæ multitudinis pender, hic in magnis viris non est habendus. Facillimè autem ad res injustas impellitur, ut quisque est altissimo animo, & gloriæ cupido. Qui locus est sanè lubricus, quòd vix invenitur, qui laboribus susceptis, periculiq; aditis, non quasi mercedem rerum gestarum desideret gloriam.

*Vera magnanimitas duabus in rebus potissimum sita :
in contemnendis tum prosperis, tum adversis, & in
arduis rebus gerendis.*

OMnino fortis animus & magnus duabus rebus maximè cernitur: quarum una in rerum externarum despicientia ponitur, cum persuasum sit nihil hominem, nisi quod honestum decorumque sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere: nulliq; neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ succumbere. Altera est res, ut cum ita sis affectus animo, ut suprâ dixi, res geras magnas illas quidem, & maximè utiles, sed vehementer arduas, plenâsq; laborum & periculorum cum vitâ, tum multarum rerum quæ ad vitam pertinent. Harum rerum

rum duarum splendor omnis & amplitudo est, addo etiam utilitatem in posteriore: causa autem & ratio efficiens magnos viros, est in priore. In eo enim est illud, quod excellentes animos & hutleria conteminentes facit. Id autem ipsum ceritur in duobus, si & solum id quod honestum sit, bonum iudices, & ab omni animi perturbatione liber sis. Nam & ea quæ eximia plerisque & præclara videntur, parva ducere, eaq; ratione stabili firmâq; contemnere fortis animi, magnique ducendum est. Et ea quæ videntur acerba, quæ multa & varia in hominum vita fortunæque versantur, ita ferre, ut nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis, robusti animi est, maghæq; constantiæ. Non est autem consentaneum, qui metu non frangat, eum frangi cupiditate, nec, qui invictum se à labore præstiterit, vinci à voluptate. Quamobrem & hæc vitanda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim est tam angustii animi tamque parvi, quam amare divitias: Nihil honestius magnificentiusque, quam pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam liberalitatemque conferre. Cavenda est etiam gloriæ cupiditas, ut supra dixi: Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec verò imperia expetenda, ac potius non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundiâ, ut tranquillitas adsit & securitas, quæ afferat cum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, à negotiis publicis se removerunt, ad otiumque perfugerunt. In his & nobilissimi philosophi, longæque principes, & quidam homines veri & graves, nec populi, nec principum mores ferre

Turpius à voluptate vinci, quam à dolore.

Humilis animi mirari divitias.

Æquabilitas animi propria fortitudinis.

Fuga negotiorum

ut ne pro ne.

ut Plaro.

ut Scipio.

Non satis con-
stanter, id est, alibi
contemnant, alibi
minime.

ferre potuerunt : vixeruntque nonnulli in agris de-
lectati re suâ familiari. His idem propositum fuit,
quod regibus, ut nè quâ re egerent, nè cui parerent,
libertate uterentur ; cuius proprium est, sic vivere
ut velis. Quare cùm hoc commune sit potentiz cu-
pidorum cum iis : quos dixi, otiosis : alteri se adi-
pisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant ; al-
teri, si contenti sint & suo & parvo. In quo qui-
dem neutrorum omnino contemnenda est senten-
tia. Sed & facilior & tutior, & minùs aliis gravis
aut molesta vita est otiosorum : fructuosior autem
hominum generi, & ad claritatem amplitudinemque
aprior, eorum, qui se ad rempub. & ad res magnas
gerendas accommodaverunt. Quapropter & iis
forsitan concedendum sit rempublicam non capef-
sentibus, qui excellenti ingenio, doctrinâ sese dedi-
derunt : & iis qui aut valetudinis imbecillitate, aut
aliquâ graviore causâ impediri, à repub. recesserunt,
cùm ejus administrandæ potestatem aliis, laudemque
concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si
despicere se dicant ea, quæ plerique admirantur,
imperia, & magistratus, iis non modò non laudi, ve-
rùm etiam viriò dandum puto. Quorum judicium
in eo, quòd gloriam contemnant, & pro nihilo pu-
tent, difficile factu est non probare : sed videntur la-
bores & molestias, tum offensionum, tum repulsa-
rum, quasi quandam ignominiam timere, & infamiam.
Sunt enim qui in rebus contrariis parùm si-
bi consent, voluptatem severissimè contemnant :
in dolore sint molliores ; gloriam negligant, fran-
gantur infamiâ : atque ea quidem non satis constan-
ter. Sed iis, qui habent à natura adjumenta rerum
gerendarum, abjectâ omni cunctatione, adipiscen-
di magistratus sunt, & gerenda respublica est. Nec
enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi
magnitudo potest. Capeissentibus autem rempub.
nihilò

nihilominus quam philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, & desipientia adhibenda sit rerum humanarum, quam saepe dico, & tranquillitas animi atque securitas, si quidem nec anxii futuri sunt, & cum gravitate constantiaque victuri. Quae eò faciliora sunt philosophis, quò minus patent multa in eorum vita, quae fortuna fertur; & quò minus multis rebus agent; & quia, si quid adversi eveniat, tam graviter cadere non possunt. Quocirca non sine causa majores morus animorum concitantur, maioraque efficienda reipublicae gerentibus, quam quietis: quò magis his & magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, nè id modò consideret, quàm illa res honesta sit; sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipso considerandum est, nè aut temere desperet propter ignaviam, aut nimis confidat propter cupiditatem: in omnibus autem negotiis, priusquam aggrediare, adhibenda est preparatio diligens.

Longè fortius esse civilibus in rebus quàm bellicis antecellere, multis argumentis docet, nonnihilque de se.

Sed eùm plerique arbitrentur res bellicas majores se se, quàm urbanas, minuenda est hæc opinio. Multi enim bella saepe quæsiunt propter gloriæ cupiditatem: atque id in magnis animis ingentisque plerumque contingit: eoque magis si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè autem si volumus judicare, multæ res existerunt urbanæ majores clariorésque quàm bellicæ. Quamvis enim Themistocles jure lauderetur, & sit ejus nomen quàm Solonis, illustrius; citeturque; Salamis clarissimæ testis victoriæ, quæ anteposatur consilio Solonis ei, quo primùm constituitur Areopagitas: non minus præclarum hoc, quàm illud judicandum est. Il-

Maiora viribus aggredi, temeritate est quæ per se, in his tibi diffidete, ignavia.

Themistocles Atheniensium imperator apud Salaminam insulam Xerxem prælio vicit. Solon Salaminis dedit leges maximè salutaris.

*Lycurgus legum
lator Pausania ac
Lyfandro ducibus
multis uictoriis
nobilibus ante-
ferrur.*

*M. Scaurus elo-
quentiâ & iuris
scientiâ commen-
datus, & Q. Ca-
tulus in rebus ci-
uilibus floruerunt.
Marius & Pom-
peius belli gloriâ.
Scipio Emilia-
nus Numantiam
fufcubis.*

*Scipio Nafica Fib.
Gracchum perni-
ciosas leges foren-
tem priuatus
occidit.*

*Hic est inuidio-
fus illo uerficulus,
quo Cicero gloriâ-
tus est, se in toga
Catilinariam
conuurationem
opprefiffa.*

*Ter triumphauit
Pompeius de A-
friis, & iterum de
Hispanis, tertio de
Mithridate.*

lud enim ſemel profuit, hoc ſemper proderit ciuitati.
Hoc conſilio leges Athenienſium, hoc maiorum in-
ſtituta ſeruantur. Et Themiftocles quidem nihil di-
xerit, in quo ipſe Areopagum adiuuerit: at ab illo ve-
rum eſt adiutum eſſe Themiftoelem. Eſt enim hel-
lum geſtum conſilio Senatûs eiûs, qui à Solone erat
conſtitutus. Licet eadem de Pausania Lyfandroque
dicere: quorum rebus geſtis quanquam imperium
Lacedæmonis dilatarum puratur: tamen nè minima
quidem ex parte Lycurgi legibus & diſciplinâ con-
ferendi ſunt. Quinetiam ob has ipſas cauſas & parati-
ores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem
neq; pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neq; cùm
verſaremur in repub. Q. Catulus Cn. Pompeio ce-
dere videbatur: Parui enim ſunt foris arma, niſi eſt
conſilium domi. Nec plus Africanus, ſingularis &
uir & imperator, in excludenda Numantia reſp. pro-
fuit, quàm eodem tempore P. Naſica priuatus, cùm
Tyberium Gracchum interemit. Quanquam hæc
quidem res non ſolum ex domeſtica eſt ratione: at-
tingit enim & bellicam, quoniam vi manûque con-
fecta eſt: ſed tamen idipſum geſtum eſt conſilio ur-
bano, ſine exercitu. Illud autem optimum eſt, in quo
me ſolere ab improbis & inuidiſ invadi audio,

Cedant arma togæ, concedat laurea lingue.

Ut enim alios omittam, nobis rempublicam gu-
bernantibus, nonne togæ arma ceſſere? Neq; enim
in repub. periculum fuit grauius unquam, nec maius
odium. Ita conſiliis, diligentiaque noſtra celeriter
de manibus audaciſſimorum ciuium delapſa arma ip-
ſa ceciderunt. Quæ res igitur geſta eſt unquam in
bello tanta? quis triumphus conferendus? Licet
enim mihi, Marce fili, apud re gloriarî, ad quem &
hereditas huius gloriæ, & ſæclorum imitatio pertinet.
Mihi quidem certè vir abundans bellicis laudibus
Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut
diceret

diceres, frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in reipub. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domesticae fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam quam in his operæ studitisque ponendum est. Omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso magnificoque; querimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus, & ita afficiendum est, ut obedire consilio rationique possit in exequendis negotiis & in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus: totum est positum in animi cura & cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui rogari reipub. praesunt, quam qui bella gerunt. Itaque eorum consilio saepe aut non suscepta, aut confecta bella sunt; nonnunquam etiam illata: ut M. Caronis consilio bellum tertium Punicum in quo etiam mortui valuit autoritas. Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quam decertandi fortitudo. Sed cavendum, ne id bellandi magis fugâ, quam utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quaesita videatur. Fortis vero animi & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur, sed praesentis animi uti consilio, nec à ratione discedere: quanquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, praecipere cogitatione futura, & aliquando antè constituere, quid accidere possit in utraque partem, & quid agendum sit, cum quid venerit; nec committere, ut aliquando dicendum sit, Non potâram. Hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentiâ consilioque; fidentis. Temere autem in acie versari, & manu cum hoste confligere, immane quiddam, & belluarum simile est: sed cum tempus est, necessitasque postulat, decertandum manu est, & mors servituti turpitudinique anteponenda.

*M. Cato sua,
quam tri-duo
secum e Cartha-
gine tulerat in sa-
natu ostensa per-
suasit ut tertium
bellum Punicum
susceperetur, qua
etiam evensa est
Carthago: qui
cum insaquenti
anno mortuus
esset, tamen valuit
& sepulchri autori-
tas contra Nas-
cam, ne cederetur
sua dignitas.
Turpe est dimitte,
Non potâram.
Scipionis propheta
rhetor.*

Alienam esse ab officio magnanimi crudelitatem, & item temeritatem.

Non sciendum in viros.

Multitudini parcendum.

DE evertendis autem, diripientisque urbibus, valde illud considerandum est, nè quid temerè, nè quid crudeliter fiat; idque est viri magnanimi, rebus agitaris punire fontes, multitudinem conservare, in omni fortuna recta atque honesta retinere.

Pericu'a quatenus viro forti suscipienda.

Peculiar

Magnanimus non nisi idonea de causa pericula suscipit Bellissima metaphora.

Que res potius periclitanda. Callicratides Lacedæmoniorum dux, ab officio magnanimi recessit, qui classem, quam privata gloria iacturam facere maluerit! historia est apud Xenophontem, primo Paralip.

UT enim sunt (quemadmodum suprà dixi) qui urbanis rebus bellicas anteponunt: si reperias multos, quibus periculosa & callida consilia, quietis cogitationibus & splendidiore & maiora videantur. Nunquam omnino periculi fugâ committendum est, ut imbelles timidique videamur. Sed fugiendum etiam illud, nè offeramus nos periculis sine causa: quo nihil potest esse stultius. Qua propter, in adeundis periculis, consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter ægrotantes leviter curant, gravioribus autem morbis periculosas curationes & ancipites adhibere coguntur. Quare, in tranquillo tempestatem adversam oprare, dementis est: subvenire autem tempestati quavis ratione, sapientis: eoque magis, si plus adipiscare re explicatâ boni, quàm addubitatâ mali. Periculosa autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim reipub. Itémque alii de vita, alii de gloria, & benevolentia civium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quàm ad communia; dimicariq; paratius de honore & gloria, quàm de cæteris commodis. Inventi autem multi sunt, qui non modò pecuniam, sed vitam etiam profundere pro patria parati essent: iidem gloriæ iacturam nè minimam quidem facere vellent, nè reipub. quidem postulante: ut Callicratides, qui, cùm Lacedæmoniorum

dux

... iacturam a sacrificiis

dux fuisset Peloponnesiaco bello, multaque fecisset egregie vertit ad extremum omnia, cum consilio non parvis eorum, qui classem ab Arginusis removendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios, classe illâ amisâ, aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga medicis fuit illa pestifera, quâ, cum Cleombrotus invdiam timens, temerè cum Epaminonda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quanto Qu.

Fabius Maximus melius! de quo Ennius,

Unus homo nobis cunctando restituit rem:

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui, quod sentiunt, etiamsi optimum sit, tamen invidiæ metu non audent dicere.

Cleombrotus Lacedæmonius ab Epaminonda Thebanorum duce victus, magnâ suorum clade. Fabius cunctator historia notissima. Fortis est, falsam infamiam contemere.

OMnino qui reipublicæ præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: Unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut, quicquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: alterum, ut totum corpus reipub. curent, nè, dum partem aliquam tuentur, reliquas diserant. Ut enim tutela, sic procuratio reipub. ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissæ est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem, atque discordiam. Ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cujusque videantur pauci univerforum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ: in nostra repub. non solum seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quæ gravis & fortis civis, & in repub. dignus principatu fugiet atque oderit, tradetque se totum reipub. neque opes aut potentiam consecrabitur, totamque eam

Magnanimi est, publica commodis suis antepone. Magistratus aequus omnibus, & patrii studio vacuus. Optimum optimam tem dicit. Fortis ut non recusat invidiam in loco, ita nec temere arcescit.

sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec verò criminibus falsis in odium aut invidiam quenquam vocabit: omninoque irā iustitiæ honestatiq̃ue adhaerescet, ut, dum eam conservet, quemvis graviter offendar, mortemque oppetat potius, quàm deferat illa quæ dixi.

De honoribus vehementer contendere, contra officium esse magnanimi.

Miserima est omnino ambitio, honorumq̃ contentio: de qua præclare apud eundem est Plautum, Similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius remp. administraret, ut si navis certarent, quis eorum potissimum gubernaret, Idemque præcipit, ut eos adversarios existimemus, qui arma contra se gerant, non eos, qui suo iudicio tueri remp. velint: qualis fuit inter P. Africanum & Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

Et villis dissensio inter P. Scipionem & Q. Metellum.

Iram moderari, proprium fortitudinis.

Nec verò audiendi sunt, qui graviter irascendum inimicis putant, idque magnanimi & fortis viri esse censent. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate atque clementiâ. In liberis verò populis, & in juris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi quæ dicitur: nè, si irascamur aut intempestivè accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem & odiosam incidamus. Et tamen irā probanda est mansuetudo atque clementia, ut adhibeatur reipublicæ causâ severitas, sine qua administrari civitas non potest.

Morositas contra officium fortitudinis.

In animadvertendo maxime ab ira temperandum.

Omnis autem & animadversio & castigatio contumeliâ vacare debet, neque ad ejus, qui punit aliquem,

aliquem, aut verbis castigat, sed ad reipublice utilita-
tem referri. Cavendum est etiam, ne maior pena
quam culpa sit; & ne illam de causis illi prestantur;
alii ne appellentur quidem. Prohibenda autem sit,
nimis est ira in puniendo. Nunquam enim iratus qui
accedit ad poenam, mediocritatem illam tenebit, quæ
est inter nimirum & parum: quæ placet Perepæctich;
& rectè placet, modò ne laudarent Iracundiam, &
dicere, utiliter à natura datam. Illa verò omnibus
in rebus repudianda est: & prorsusque, ut illi præ-
sunt reipublicæ, legum similes sint, quæ ad punien-
dum non iracundiâ sed æquitare ducuntur.

*Magnanimi est, neque secundis inolescere,
neque de rei adversis.*

ATq; etiam in rebus prosperis, & ad voluntatem
nostram fluentibus, superbiam, fastidium, arro-
gantiamque magnopere fugiamus. Nam ut adversas
res, sic secundas immoderatè ferre, levitatis est. Præ-
clarâque est æquiabilitas in omni vita; & idem
semper vultus, eademque frons: ut de Socrate,
irémque de C. Lælio accepimus. Philippum qui-
dem Macedonum regem, rebus gestis, & gloria
superatum à mihi; facilitatè verò, & humanitate
video superiorem fuisse. Itaque aliter semper ma-
gnus, aliter sæpe turpissimus fuit: ut rectè præ-
cipere videantur, qui monent, ut quando superi-
ores simus, tamò nos summissius geramus. Pa-
natius quidem auditorem Africanum & familia-
rem suum solitum ait dicere, Sic etiam propter
crebras contentiones prætorum, ferocitate exultan-
tes, domitoribus tradere solent, ut his faciliori-
bus possint uti: sic homines secundis rebus ef-
franatos, sibi que prædentes, tanquam in gy-
rum rationis & doctrinæ duci oportere, ut perspi-

Horatius.

*Virtus est modum
visiorum & urrin-
que reda' um.
Srosci affectibus
vacare pe: opditrici
moderari sapien-
tem volunt.*

*Africani
apophthegma.*

*Præsidere, id est,
nimium fidere.*

*Magnanimus
Assentationes non
recipit.*

cerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatemque fortunæ. Atque etiam in secundis rebus maximè est utendum consilio amicorum, hisque major etiam quàm antè tribuenda est authoritas; hisque temporibus cavendum est, nè assentatoribus parefaciamus aures, nec adulari nos sinamus: in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, ut jure laudemur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cum homines inflari opinionibus turpiter irridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hæc.

Officia magnanimi in otio honesto:

Illud autem si est judicandum, maximas geri res, & maximi animi, ab iis qui rempublicam regant, quòd eorum administratio latissimè pateat, ad plurimosque pertineat. Esse autem magni animi, & fuisse multos, etiam in vita otiosa, qui aut investigarent, aut conarentur magna quædam, seseque suarum rerum finibus continerent: aut interiecti inter philosophos, & eos qui rempublicam administrarent, delectarentur re suâ familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus usu suos; potiùsque & amicis pertinentes, & reipublicæ, si quando usus esset. Quæ primùm bene parta sit, nullo neque turpi quæstu, neque odioso; tum, quàm plurimis, modò dignis, se utilem præbeat; deinde, augeatur ratione, diligentia, parsimonia; nec libidini potiùs, luxuriæque, quam liberalitati & beneficentiæ pareat. Hæc præscripta servantem licet magnificè, & graviter, animosèque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter, viræque hominum amicè.

TEMPERANTIA.

Quartus officiorum fons Temperantia, quam Aristoteles moderationem esse putat cupiditatum earum duntaxit, quæ circa gula & inguinis voluptates versantur. Temperans, inquit, ea cupit quæ oportet, & ut oportet, & quando oportet. Hujus est caput, ut cupiditas rationi pareat, sicut puer pædagogus. Indidem oritur illud decorum, quod quemadmodum à natura, ac cæteris circumstantiis ducatur, omnique vitæ officium cohonestet, divinitus tradit Cicero.

Sequitur ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua verecundia, & quasi quidam ornatus vitæ, temperantia, modestia, omnisque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id quod dici Latine decorum potest: Græcè enim τὸ πᾶν dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam & quod

Decorum honesti comes.

Duplex decorum: generale, quod in omni officio situm est; & speciale, quod temperantiam propriè consequitur. Divus Ambrosius generale decorum accipit, quod ex harmonia & consensu omnium inter se virtutum existit, quale relucet in concordia universitatis: speciale, quod in una quampiam parte reluceat, potissimum tamen in temperantia.

Itaque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco disserendum est, sed etiam in tribus superioribus quid deceat, apparet. Nam & ratione uti, atque oratione prudenter; & agere, quod agas, consideratè; omnisque in re quid sit veri videre, & tueri de-

Decorum in prudentia.

cet:

*Decorum iu-
stia.*

*Decorum ab ho-
nesto te non sepa-
ratur.*

*Decorum quo-
duplex sit.*

*Decorum generale
quid sit.*

*Decorum speciale
quid sit.*

*Liberali, id est,
honesta.*

De peculiar

Horatius.

*Reddere persona
sit conventoria
cuiusque.*

cer: contraque falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quam delirare, & mente caprum esse. Et iusta omnia decora sunt: iniusta contra, in turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animoque magno fit, id dignum viro, et decorum videtur: quod contra, id ut turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum: et ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod deceat, quod cogitatione magis à virtute potest, quam re separari. Et ut venustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine: sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente & cogitatione distinguitur. Est autem ejus descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subjectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic ferè definiri solet: Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura ejus à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subjecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio & temperantia appareat cum specie quadam liberali. Hæc ita intelligi à philosophis, possumus existimare ex eo decore, quod poëtæ sequuntur: de quo alio loco plura dici solent. Sed cum servare illud poëtæ dicimus, quod deceat, cum id quod quaque personæ dignum est, & fit, & dicitur: Ut si Æacus aut Minos diceret.

*Oderint, dum meruant,
atque,*

Natis sepulchrum ipse est parens;
Indecorum videretur, quod eos vidisse iustos accepimus. At, Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna

digna personâ oratio. Sed poëta, quid quemque deceat, ex persona judicabunt : nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia, præstantiâq; animantium reliquorum. Quocirca poëta in magna varietate personarum, etiam viriosis quid conveniet, & quid deceat, videbunt : nobis autem cum à natura, constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint ; cumque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos adversus homines geramus : efficitur, ut illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quam late fusi-
sum sit, appareat ; & hoc, quod spectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis aptâ compositione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt : sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum, quibus cum vivitur, ordine, & constantiâ, & moderatione dictorum omnium atque factorum. Adhibenda est igitur quædam reverentia adversus homines & optimi cuiusque, & reliquorum. Nam negligere quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem quod differat, in omni ratione habenda, inter justitiam & verecundiam. Justitiæ partes sunt, non violare homines : Verecundiæ, non offendere : in quo maximè perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Decorum poëtarum honestas ac scriptibus communis.

Decorum in ordine, constantia, & modo situm.

Violamus iniuriâ, offendimus immodestitiâ.

Decorum secundum naturam esse, & cum in omnibus partibus, tum in temperantia plurimum valere.

Officium autem quod ab eo ducitur, hanc primum habet viam, quæ deducit ad convenientiam conservationemq; naturæ: quem si sequemur du-
cem, nunquam aberrabimus : sequemurq; & id quod acutum & perspicax naturâ est, & id quod ad hominum

num consociationem accommodatum, & id quod vehemens atque forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus. Neque enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt.

Fontem omnis esse modestie, ut appetitus pareat rationi: At hunc ipsum putat Ambrosius, omnium officiorum primum esse fontem.

**Opus,
quam in libris de
finibus appetitio-
nem vocat, unde
oriuntur.*

*πράξις, id est,
perturbationes.
Sic in libris de
finibus Cato offi-
cium, quod ita
factum est, ut eo-
ius factis probabi-
lis ratio reddi
possit.*

*Indecorum & in
corpora à pertur-
bationibus,*

Duplex est enim vis animorum atque naturæ: Una pars in appetitu posita est, quæ est *ὁρμή* Græcè, quæ hominem huc & illuc rapit: altera in ratione, quæ docet & explanat, quid faciendum fugiendumque sit. Ità fit, ut ratio præsit, appetitus verò obtemperat. Omnis autem actio vacare debet temeritate & negligentia: nec verò agere quicquam, cuius non possis causam probabilem reddere: hæc est enim ferè descriptio officii. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, eamque neque propter temeritatem præcurrant, nec propter pigritiam aut ignaviam descendant, sintque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant: ex quo elucebit omnis constantia, omnisque moderatio: Nam qui appetitus longius evagantur, & tanquam exultantes sive cupiendo, sive fugiendo, non satis à ratione retinentur, hi sine dubio finem & modum transeunt. Relinquit enim, & abjiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subiecti lege naturæ, à quibus non modò animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum qui aut libidine aliqua, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestant: quorum omnium vultus, voces, motus, statusque mutantur. Ex quibus illud intelligitur (ut ad officii formam revertamur) appetitus omnes contrahendos, sedandisque, excitandisque esse animad-
versio-

versionem & diligentiam, ut nè quid temerè ac fortuito, inconsideratè negligentèrque agamus. Neque enim irè generati à natura sumus; ut ad ludum & jocum facti esse videamur; sed ad severitatem potius, & ad quædam studia graviora atque maiora. Ludo autem & joco, uti illis quidem licet; sed stetit somno quietibus cæteris, tum, cum gravibus seriisque rebus satisfecerimus. Ipsumque genus jocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenium & facetum esse debet. Ut enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, sed eamquæ ab honestatis actionibus non sit aliena: sic in ipso joco aliquod probi ingenii lumen eluceat.

*Gravitas & urbanitas quatenus adhibenda.
Licentia non omni aliena ab honestate.*

De scurrilicate & faceta.

Duplex omnino est jocandi genus: unum illiberale, perulans, flagitiosum, obscenum; alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere non modo Plautus noster, & Atticorum antiqua comædia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referri sunt: multaque multorum facetè dicta; ut ea quæ à sene Carone sunt collecta, quæ vocantur *ἀποθύματα*. Facilis igitur est distinctio ingenui & illiberalis joci. Alter est, si tempore sit, ac remisso animo homine libero dignus; alter, nè libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscenitas.

Et honesti lusus modum esse quendam.

Ludendi etiam est quidam modus retinendus, ut nè nimis omnia profundamus, elatique voluptate, in aliquam turpitudinem delabamur. Suppedi-
rant aurem, & campus noster, & studia venandi, h-
n esta exempla ludendi.

Suppeditant. i.e. subministrant.

Animi delectatio ab honestis studiis petenda: corporis voluptas, quia pecorina sit, aut planè rejicienda, aut quàm paucissimè adhibenda.

Sed

Sed pertinet ad omnem officii questionem, semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus reliquisque bestiis antecedar. Illæ enim nihil sentiunt nisi voluptatem, ad eamque feruntur omni imperu. Hominis autem mens discendo alitur, & cogitando semper aliquid aut inquirir, aut agit, videntique & audiendi delectatione ducitur. Quineriam si quis est paulò ad voluptates propensior, modò nè sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paulò erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum voluptatis propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantiâ, eamque contemni & rejici oportere: si sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendæ modum. Itaque victusculisque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volumus, quæ sit in natura excellentia & dignitas, intelligemus, quàm sit turpe diffuere luxuriâ, & delicatè ac mollioriter vivere; quàmque honestum, parçè, continenter, severè, sobriè.

*Voluptas homine
indigna.*

Animadvertite, lector, ordinem: primum ostendit quid decorum secundum naturam cum pecoribus communem: deinde quid secundum hominis præstantiam: deinceps quid deceat uniuscujusque personam, vel à natura tributam, vel casu impositam, vel judicio assumptam.

Intelligendum etiam est, duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo quòd omnes participes sumus rationis, præstantiæque ejus quàm antecessimus bestiis; à qua omne honestum decorumque trahitur, & ex qua ratio inveniendi officii exquiritur: altera autem, quæ propriè singulis est attributa. Ut enim in corporibus magnæ

magnæ dissimilitudines sunt; alios enim videmus vellocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere; itemque in formis, aliis dignitatem inesse, aliis venustatem: sic & in animis existunt etiam majores varietates. Erat in L. Crasso & in L. Philippo multus lepos, major enim magisq; de industria in C. Cesare Lucii filio. At iisdem temporibus in M. Scauro & in Marco Druso adolescente singularis severitas, in C. Lælio multa hilaritas, in ejus familiare Scipione ambitio major, vita tristior. De Græcis autem, dulcem & facetum, festivique sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem ~~etiam~~ Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contra Pythagoram & Periclem summam auctoritatem consecutos sine ulla hilaritate. Callidum Annibalem ex gente Pænorum, ex nostris ducibus Q. maximum, accepimus facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia. In quo genere Græci Themistoclem Atheniensem, & Phæream Jasonem ceteris anteponunt: imprimisque versutum & callidum factum Solonis, qui, quo & tutior vita eius esset, & plus aliquando reipub. prodesset, furere se simulavit. Sunt his alii, multum dispares, simplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici. Itemq; alii, qui quidvis perpetiantur, cuivis deserviant, dum, quod velint, consequantur: ut Syllam & M. Crassum videbamus. Quo in genere versutissimum & patientissimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus: contraque Callicratidem, qui præfectus elasis proximus post Lysandrum fuit. Itemque in sermonibus alium quidem videmus, quamvis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse videatur. Quod in Catulo, & in patre, & in filio, itemque & in Q. Murio Numantino vidimus. Audiui & ex majoribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica: contraq; patrem ejus, illum

Varietas ingeniorum à natura.

illum qui Tiberii Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermonis : nec non Xenocratem quidem severissimum philosophorum, ob eamque rem ipsam magnum clarumque fuisse. Innumerabiles aliae dissimilitudines sunt naturae, morumque; minimè tamen vituperandorum. Admodum autem tenenda sunt sua cuique, non vitiosa, sed tamen propria, quò facilius decorum illud, quod quaerimus, retineatur. Sic enim est faciendum, ut contra naturam universam nihil contendamus : eam tamen conservatam, propriam naturam sequamur. Ut etiam si sint alia graviora atque meliora, tamen nos studia nostra naturae regulam meriamur. Neque enim attinet repugnare naturae; nec quicquam sequi, quod asequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud : Ideo, quia nihil decet invitae (ut aiunt) Minervae, id est, adversante & repugnante natura : Quomodo si quicquam est decorum, nihil est profectò iniquum, inaequabilis universae vitae, tum singulorum, tum universi : quam conservare non possis, si aliorum vitam imiteris, omittas tuam. Ut enim sermones debemus uti, qui notus est nobis, ne (ut quidam) Graeca verba inculcantes, iure optimo irrideamur : sic in actiones omnesque vitam, nullam disciplinam conferre debemus. Atque haec differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnunquam mortem sibi ipsi alius consciscere debeat, alius in eadem causa debeat. Non enim alia in causa M. Cato fuit, alia ceteri, qui se in Africa Caesari tradiderunt : Atque ceteris forsitan vitio datum esset, si se intremiscent; propterea quòd eorum vita lenior, & mores fuerunt faciliores : Catoni autem cum incredibilem tribuisset natura gravitatem, eamque ipse perpetuam constantiam roborasset, semperque in proposito susceptoque consilio permanisset; moriendum potius, quam tyranni vultus aspiciendus fuit. Quam multa

*Non frustra cum
natura pugnan-
dum.*

*Horat. Tu in
vita dices
Minervam.*

*Vt apud Lucium
in Mutio ridetur,
Albusius !
Chore Tare.*

*Cato Vtica sibi
mortem consciscit.*

palsus est Ulysses in illo errore diurno, cum & mulieribus (si Circe & Calypso mulieres appellandæ sunt) inserviret, & in omni sermone omnibus affabilem & jucundum se esset vellet ! Domi verò etiam contumelias servorum ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax (quo animo traditur) milles oppetere mortem, quam illa perpeti maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui, idque moderari, hec velle experiri, quam se aliena deceant. Id enim maximè quemque decet, quod est cuiusque suum maximè. Suum igitur quisque noscat ingenium, acremque se & virtutum & bonorum suorum judicem præbeat : nè scenici plus quam nos videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. Qui enim voce freri sunt, Epigonos, Medeamque, qui gestu, Menalippam, Clytemnestram; semper Rupilius (quæ ego memini) Antiopam; non sæpe Æsopus Ajacem. Ergò histrio hoc videbit in scena, non videbit sapiens in vita ? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimum elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea si non decorè, at quàm minimùm indecorè facere possimus. Nec tam est enitendum, ut bonas, quæ nobis data non sunt, sequamur, quàm ut vitia fugiamus.

*Circe solæ filia,
Calypso nympha,
quarum hospitio
Ulysses aliquan-
diu usus est : ut
proceræ ætatis per-
deret.*

*Scenici, id est,
histriani, à scena.*

*Epigoni, clamosa
tragedia de Theo-
biæ cognomine.
Medea nauta,*

Decorum ab iis, quæ nobis fortuna tribuit, quæve nobis iudicio ipsi adservimus.

AC duabus iis personis, quas suprà dixi, tertia adiungitur, quam casus aliquis, vel tempus imponit: quarta etiam, quam nobismet ipsi iudicio nostro accommodabimus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores divitiæ, opes, etque quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur. Ipsi au-

D

tem

*A liberalia studia
sequuntur.*

*Filii autem
parentum suorum
studia sequuntur.*

*Timotheus etiam
orator, Timotheus
discipulus
Cononis, Timotheus dux
Atheniensium.*

rem quam personam gerere velimus, à nostra voluntate proficiscitur. Itaque se alii ad philosophiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant, ipsarumque virtutum in alia alius mavult excellere. Quorum verò patres aut majores in aliqua gloria præstiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis student excellere: ut Q. Mutius, P. filius, in iure civili; Pauli filius, Africanus, in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam: ut hic idem Africanus eloquentiâ cumulatâ bellicam gloriam. Quod idem fecit Timotheus, Cononis filius; qui, cum belli laude non inferior fuisset quàm pater, ad eam laudem doctrinæ & ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli, omisâ imitatione majorum, suum quoddam institutum consequantur: maximè que in eo plerumque elaborant ii, qui magna sibi proponunt, oblectus orti parentibus. Hæc igitur omnia, cum quaerimus quid deceat, complecti animo & cogitatione debemus.

Constituendum genus vitæ, & institutum.

IN primis autem constituendum est, quos nos & quales esse velimus, & in quo genere vitæ: quæ deliberatio est omnium difficillima. Invenite enim adolescentiâ, cui inest maxima imbecillitas consilii, tunc id sibi quisque genus ætatis degendæ constituit, quod maximè adamavit: Itaque antè implicatur aliquo certo genere cursûque vivendi, quàm poruit, quod optimum esset, judicare. Nam, quod Herculem Prodicus dicit, (ut est apud Xenophontem) cum primùm pubesceret (quod tempus à natura ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit ingressurus, datum est) exisse in solitudinem, atque ibi sedentem diu secum multumque dubitâsse, cum duras cerneret vias, unam voluptatis, alteram virtutis

utram,

*Prodicus sophista
de Hercule fabula
perquam festiva
refertur apud
Xenophontem li-
bro secundo Me-
morab.*

utram ingredi melius esset: hoc Herculi, Jovis satiri edio, potuit fortasse contingere; nobis non item, qui imitamur quos cuique visum est, atque ad eorum studia institutaque impellimur. Plerumque autem parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem morémque deducimur. Alii multitudinis iudicio feruntur; quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maxime exoptant. Nonnulli a tem, sive felicitate quadam, sive bonitate naturæ, sive parentum disciplinâ, rectam vitæ secuti sunt viam. Illud autem maxime ratum genus est eorum, qui aut eccellente ingenii magnitudine, aut præclarâ eruditione atque doctrinâ, aut utrâque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum vitæ cursum sequi vellent. In qua deliberatione, ad suam cuiusque naturam consilium est omne revocandum. Nam cum in omnibus quæ aguntur, ex eo modo, quo quisque natus est (ut supra dictum est) quid deceat, exquirimus: tum in tota vitâ constituenda multò est ejus rei cura major adhibenda, ut constare in vitæ perpetuitate possimus nobismet ipsis, nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem, quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam, utriusque omnino ratio habenda est in deligendo genere vitæ, sed naturæ magis: multò enim & firmior est, & constantior; ut fortuna nonnunquam, tanquam ipsa mortalitatis, cum immortalitatis natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus, consilium vivendi omne contulerit, is constantiam teneat: id enim maxime decet, nisi forte se errasse intellexerit in deligendo genere vitæ. Quod si acciderit (potest autem accidere) faciendâ morum institutioneque mutatio est. Eam igitur mutationem, si tempora adjuvant, facilius commodiusque faciemus; sin minus, senfim erit, pedetentimque faciendâ ut amicitias, quæ minus delectent & minus probentur, magis decere

Bonno
V. 17
G. 17

Quo modo commu-
tandum vitæ ge-
nus.

centent sapientes sensim disuere, quam repente
 precipere. Commutato autem genere vite omni
 ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse vi-
 deamur. Sed quoniam paulò ante dictum est, imi-
 tandos esse majores: primum illud exceptum sit, nè
 vitia sint imitanda; deinde, si natura non ferat, ut
 quedam imitari possint: Ut superioris Africani fili-
 us, qui hunc Paulo natum adoptaverat, propter infir-
 mitatem valetudinis non tam potuit patri similis
 esse, quam ille fuerat sui. Si igitur non poterit five
 causas defensitate, five populum concionibus tene-
 re, five bella genere: illa tamen prestare debebit, quæ
 erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalita-
 tem, modestiam, temperantiam, quò minus ab eo id,
 quod desit, requiratur. Optima autem hereditas à
 patribus traditur liberis, omnique patrimonio præ-
 stantior, gloria virtutis, rerumque gestarum: cui
 dedecori esse, nefas & vitium judicandum est. Et
 quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tri-
 buuntur, aliæque sunt juvenum, alia seniorum; ali-
 quid etiam de hac distinctione dicendum est.

Officia etiam
 officia etiam

Adolescentis
 officium.

Adolescentiam quæ propriè deceant.

ESt igitur adolescentis, majores natu vereri, ex
 hisque deligere optimos, & probatissimos, quo-
 rum consilio atque autoritate nitatur. Incuntis
 enim ætatis incertitia, senum constituenda & regenda
 prudentiâ est. Maxime autem hæc ætas à libidini-
 bus arcenda est, exercendæque in labore, patientiâque;
 & animi & corporis; ut eorum & in bellicis & civi-
 libus officiis vigeat industria. Atque etiam cum re-
 laxare animos, & dare se jucunditati volent, caveant
 intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit
 facilius, si ejusmodi quoque rebus majores natu in-
 reresse velint.

Senebrutem

Senectutem quæ deceant maxime.

Senibus autem labores corporis sunt vitandæ, *Senis officium.*

Exercitationes animi etiam augendæ videntur.

Danda verò opera, ut & amicos, & juventutem, & maxime temp. consilio & prudentiâ quamplurimum adjuvent. Nihil autem magis cavendum est senectutis, quàm ne languori se, desidîa quæ dedat. Luxuria verò cum omni ætati turpis, tum senectuti scditissima est. Sin autem libidinum etiam intemperantia accesserit, duplex malum est: quod & ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam.

Turpis res, desidiosa senectus! Luxuriosa turpior! Libidiosa turpissima.

Magistratus personam quæ deceant.

Ac ne illud quidem alienum est, de magistratus officio dicere. Est igitur proprium munus magistratus intelligere, se gerere personam civitatis, debereque ejus dignitatem & decus sustinere, servare leges, jura describere, & ea fidei suæ commissa meminisse. Privatum autem oportet æquo & pari cum civibus jure vivere, neque submissum & abjectum, neque se effertentem; tum in republica ea velle, quæ tranquilla & honesta sint. Talem enim & sentire, & bonum civem dicere solent. Peregrini autem & incolæ officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimèque in aliena esse repub. curiosum. Ità ferè officia reperientur, cum quaeretur quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autem quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, consilioque capiendò, servare constantiam.

Magistratus officium.

Privati officium.

Peregrini officium.

Decorum à statu motuque corporis.

Sed quoniam decorum illud in omnibus factis & dictis, in corporis denique motu & statu cernitur;

idq; positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto; difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab iis, cum quibus & apud quos vivamus. His quoq; de rebus pauca dicantur.

Quasdam corporis partes indecorè ostendi: res item quasdam inhonestè vel fieri palàm, vel apertè nominari.

PRincipio corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quæ formam nostram, reliquàmque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu: Quæ autem partes corporis ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent deformem habituræ atque turpem; eas contexit atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitari est hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui sanâ mente sunt, remouent ab oculis: ipsique necessitari, dant operam, ut quàm occultissimè pareant, quarumque partium corporis usus sunt necessarij, eas neque partes, neq; earum usus suis nominibus appellant: quoddque facere turpe non est, modò occultè id dicere obscœnum est. Itaque nec aperta actio rerum illarum perulantia vacat, nec oratio obscœnitate. Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici penè Cynici, qui reprehendunt & irrident, quòd ea, quæ turpia re non sunt, verbis flagitiosa dicamus; illa autem, quæ turpia sunt, nominibus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe est, sed dicitur non obscœnè: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscœnum: Pluræque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorum auriumque approbatione, fugiamus. Stratus, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum

morus,

*Cynici & veteres
Stoici nihil didu-
putabant obscœ-
num, quod factu
turpe non esset.*

motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo sunt maxime fugienda: nè quid effeminatum, aut molle; & nè quid durum, aut rusticum sit. Nec verò histrionibus oratoribusque concedendum est, ut iis, hæc apra sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet à veterè disciplina verecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim, nè, si quo casu evenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decorè. Nostro quidem more cum parentibus puberes filii: cum foceris generi non lavantur. Retinenda est igitur huius generis, verecundia, præsertim naturâ ipsâ magistrâ & duce

Gestus neque malis neque rusticus

Exemplum verecundie à scena petitur.

Exemplum Romana verecundia.

Quæ forma virum, quæ sœminam deceat, & quatenus utraque colenda: quis item gestus, quis motus decorus.

Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas: venustatem muliebre ducere debemus; dignitatem virilem. Ergo & à forma removeatur omnis viro non dignus ornatus: & huic simile vitium in gestu motuque caveatur. Nam & palæstrici motus sæpe sunt odiores, & histrionum nonnulli gestus ineptis non vacant, & in utroque genere quæ sunt recta & simplicia laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est, color exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia, non odiosa, neque exquisita nimis; tantum quæ fugiat agrestem & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitus: in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. Cavendum est autem, nè aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pompæarum ferculis similes esse videamur; aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates; quæ cum sunt, anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur; ex quibus magna significatio fit, non adesse con-

Dignitas virorum, Venustas mulierum.

Forma & Vestitus.

Munditia media inter elegantiam vitiosam, & agrestem negligentiam Incessus moderatus.

Pompæarum, in quibus sacra simulacra lentius mo incessu circumferuntur.

*Animi motus
duplex*

Cogitatio.

Appetitus.

stanciam. Sed multo etiam magis elaborandum est, ne animi motus à natura recedant; quod assequimur, si cavebimus, ne in perturbationes atque examinationes incidamus, & si attentos animos ad decori conservationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt; alteri cogitationis, alteri appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maximè versatur: Appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, ut cogitatione ad res quàm optimas utamur, appetitum rationi obedientem præbeamus.

Duplex orationis genus; rhetoricum, & quotidianum.

ET quoniam magna vis orationis est, eaque duplex; altera contentionis, altera sermonis: Contentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, senatus: Sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur, persequatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum sunt multa, nulla sermonis: quanquam haud scio, an possint hæc quoque esse. Sed discipulorum studiis inveniuntur magistri: huic autem qui studeant sunt nulli: rhetorum turba referta omnia. Quanquam quæ verborum sententiarumque præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cum orationis indicem vocem habeamus; in voce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suavis: utrumque omnino à natura petendum est: verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio præse loquentium, & leniter. Quid fuit in Carulis, ut eos exquisito iudicio putares uti literarum? quanquam erant literati: sed & alii. Hi autem optimè uti linguâ Latinâ putabantur. Sonus erat dulcis: literæ neque expressæ, neque oppressæ; ne aut obscurum esset, aut nimis putidum. Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Uberior oratio L. Crassi, nec minùs faceta: sed bene loquendi de Carulis

*Carulus pater &
filius, de quibus
in Bruto.*

*Putidum, id est,
indisum & affectu-
osum.*

tulis opinio non minor. Sale verò conditus & facetiis Cæsar, Catuli patris frater, vicit omnes, ut in ipso illo, forenſi genere dicendi contentiones aliorum ſermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum eſt, ſi, in omni re quid deceat, exquirimus.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

Sit igitur hic ſermo (in quo Socratici maximà excellunt) lenis, minimeque pertinax: inſit in eo lepos. Nec verò, tanquam in poſſeſſionem ſuam venerit, excludat alios: ſed cùm reliquis in rebus, tum in ſermone communi, viciffitudine nonnunquam utendum putet. Ac videat imprimis, quibus de rebus loquatur: ſi ſeriis, ſeveritatem adhibeat: ſi jocosis, leporem. Imprimis provideat, nè ſermo vitium aliquod indicet in eſſe moribus. Quod maximè tum ſolet evenire, cùm ſtudioſè de abſentibus, detrahendi cauſà, aut per ridiculum, aut ſeverè, maledicè, contumelioſèque dicitur. Habentur autem plerumque ſermones, aut de domeſticis negotiis, aut de repub. aut de arti-um ſtudiis, & doctrinà. Danda igitur opera eſt, ut etiam ſi aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio. Sed utcunque aderunt res (neque enim omnes iſdem de rebus, nec in omni tempore, nec ſimiliter delectamur) animadvertendum eſt etiam, quatenus ſermo delectationem habeat, & ut ineipiendi ratio fuerit, ità ſit deſinendi modus. Sed quoniam in omni vita rectiſſimè præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id eſt, motus animi nimios: rationi non obtemperantes: ſic ejuſmodi moribus ſermo debet vacare, nè aut ira exiſtat, aut cupiditas, aſperitas, aut pigritia, aut ignavia, aut quid tale appareat. Maximèque curandum eſt, ut eos, quibuſcum ſermonem conferemus, vereri & diligere videamur. Obiurgationes etiam nonnunquam incidunt neceſſariæ: in quibus utendum eſt fortasſe & vocis contentione

Sermo familiaris ſit nec acerbus, nec pertinax, nec inſuſus, nec immodicus, nec obreſcatorius.

Inſtituatur de rebus honeſtis! Nec vagus ſit, nec inæqualis.

nec concitator, nec contumelioſus in amicos. Obiurgatio quatenus adhibenda.

maiore,

maiore, & verborum gravitate acriore. Id agendum etiam est, ut ne ea facere videamur irati: sed, ut ad urendum & secandum medici, sic nos ad hoc genus castigandi raro invirique veniamus: nec unquam nisi necessario, si nulla reperiretur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum qua nihil recte fieri, nihil considerare potest. Magna autem ex parte elementi castigatione licet uti, gravitate tamen adiuncta, ut severitas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum quod acerbioris habet oburgatio, significandum est, ipsius causâ, qui obiurgatur susceptum esse. Rectum est autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis sunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbacione sunt, ea nec constanter fieri possunt, nec ab iis, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est, de seipso prædicare, falsa præferunt, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum.

*Ne tunc quidem
refutandum male-
dictum, cum male
audierimus.*

*Indecora instantia
Toraonica.*

In aedificiis extruendis qui modus.

ET quoniam omnia persequimur, (volumus quidem certe) dicendum est etiam, qualem hominis honorari & principis domum placeat esse, cuius finis est usus: ad quem accommodanda est ædificandi descriptio, & tamen adhibenda dignitatis commoditatisque diligentia. Cui Octavio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quod præclaram ædificasset in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum vulgò videretur, suffragata domino, novo homini, ad consulum potabatur. Hanc Scaurus demolitus, accessionem adiecit ædibus. Itaque ille in suam domum consulatum primus amissit: hic summi & clarissimi viri filius, in domum multiplicatam non repulsam solum retulit, sed ignominiam etiam & calamitatem. Ornanda est enim dignitas

*Ignominiam quod
a consulari repul-
sus, calamitatem
quod repugnanda
fuit.*

dignitas domo, non ex domo dignitas tota quæren-
da. Nec domo dominus, sed domino domus fore-
standa est. Et, ut in cæteris habenda ratio non sui so-
lum, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis,
in quam & hospites multi recipiendi sunt, & admit-
tenda hominum cuiusque generis multitudo, adhi-
benda est cura laxitatis. Aliter ampla domus dedeco-
ri domino sæpe fit, si est in ea solitudo; & maxime, si
aliquando alio domino solita est frequentari: odio-
sum est enim, cum à præteritibus dicitur: *domus Antiquæ*, (heu!) *quàm domino dominariis dis-*
pars! Quod quidem, his temporibus, in multis licet
dicere. Cavendum est etiam (præsertim si ipse & di-
fices) ne extra modum sumptu & magnificentia pro-
deas: quo in genere multum mali etiam in exemplo
est. Studiosè enim plerique (præsertim in hac parte)
facta principum imitantur: ut L. Lucelli, summi viri,
virtutem quis? at quàm multi illarum magnificentia
am imitant sunt! Quarum quidem certè est adhiben-
dus modus, ad mediocritatèmq; revocandus; ea-
dèmq; mediocritas * ad omnem usum cultumq; vite
referenda est. Sed hæc hætenus.

*Domus optima,
sum, neque angusta
neque vasta.*

*E pœta quopiam
sumptus versiculus
videtur.*

*Antiquam,
autem nobilem
dixit & angustam.*

** Ad communem
usum.*

Tria omni in vita servanda.

IN omni autem actione suscipienda, tria sunt tenen-
da. Primum, ut appetitus rationi pareat: quo ni-
hil est ad officia conservanda accommodatius. Dein-
de, ut animadvertatur, quanta illa res sit, quam effi-
cere velimus; nève major nève minor cura & opera
suscipiatur, quàm causa postulet. Tertium est, ut ea
veamus, nè ea quæ pertinent ad liberalem speciem &
dignitatem, immoderata sint. Modus autem est opti-
mus, decus ipsum tenere, de quo antè diximus, nec
progredi longius. Horum autem trium præstantissi-
mum est, appetitum obtemperare rationi.

*Tria in omni
actione suscipien-
da tenenda sunt.*

*ἡ ἐξ ὧν
ἐστὶν ἡ ἀρετή
ἡ πρὸς τὴν
ἀρετὴν;*

Decorum

εὐραξία,
que eadem modestia, quid sit.

Ordo quid sit.

εὐραξία,
quo Latine opportunitas, quid sit.
εὐραξία,
occasio.

εὐραξία,
opportunitas.
εὐραξία,
impertinens.

Indecorum, aut in re seria iugari, aut in re iocosa seri, ut esse.

Indecorum, aut in re seria iugari, aut in re iocosa seri, ut esse.

Dinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum est: hoc autem scientia continetur ea, quam Græci *εὐραξία* nominant, non hæc quam interpretamur modestiam, quo in verbo modus inest: sed illa est *εὐραξία*, in qua intelligitur ordinis conservatio. Itaque, ut eandem nos modestiam apellamus, sic definitur à Stoicis, an modestia sit scientia eorum rerum, quæ aguntur, aut dicuntur, loco suo collocandarum. Itaque videtur eandem vis ordinis & collocacionis fore. Nam & ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis & accommodatis locis. Locum autem actionis, opportunitatem, temporis esse dicunt. Tempus autem actionis opportunum, Græcè *εὐραξία*, Latine appellatur occasio. Sic fit, ut modestia hæc, quam interpretamur, ita ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed potest esse eadem prudentiæ definitio, de qua principio diximus. Hoc autem loco de moderatione & temperantia, & harum similibus virtutibus quærimus. Itaque quæ erant prudentiæ propria, loco suo dicta sunt: quæ autem harum virtutum, de quibus jamdiu loquimur, pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibusquam vivimus, nunc dicenda sunt.

Quid, quo loco ac tempore deceat, de debeatque.

Talis est igitur ordo actionem adhibentis, ut quemadmodum in oratione constant, sic in vita sint omnia apta, & inter se convenientia. Turpe est enim, valdeque vitiosum, in re severa convivio dignum, aut delicatum aliquam inferre sermonem. Bene Pericles: Cùm haberet collegam in prætura Sophoclem poetam, hique de communi officio convalescent, & casu formosus puer præteriret, dixisseque Sophocles, O puerum pulchrum! Pericles ait, Ar-

enim

enim prætoriem Sophocle, decet non solum manus, sed etiam oculos abstinere habere. Atque hoc idem Sophocles, si in athletarum approbatione dixisset, iusta reprehensione caruisset. Tanta vis est loci & temporis, ut si quis cum causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in convivio faciat, infamandus videatur insecrari temporis. Sed ea, quæ multum ab humanitate discrepant, ut si quis in foro canet, aut si qua est alia magna perversitas, facile apparent, nec magno pere admonitionem & præcepta desiderant, quæ autem parva videntur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab iis est diligentius declinandum. Ut in fidibus, aut in tibiis, quamvis paulum discrepent, tamen id à sciente animadverti solet. Sic videndum est in vita, ne forte quid discrepet: vel multo etiam magis, quo major & melior actionum quam sonorum concentus est. Itaque ut in fidibus musicorum aures vel minima sentiant: sic nos, si acres ac diligentes iudices esse volumus, animadversoresque vitiorum, magna intelligemus sæpe ex parvis, Ex oculorum obtutu, ex superciliorum aut remissione, aut contractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex submissione, ex cæteris similibus facile iudicabimus, quid eorum apte fiat, quid ab officio naturæque discrepet. Quo in genere non est incommodum, quale quodque eorum sit, ex aliis iudicare: ut si quid dedecet in aliis, vitemus & ipsi. Fir enim, ne scio quomodo, ut magis in aliis cernamus quam in nobismetipsis, si quid delinquitur. Itaque facillime corriguntur illi in discendo, quorum virtus imitantur, emendandi causâ, magistri. Nec verò alienum est, ad ea eligenda quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines vel etiam usu peritos, & quid his de unoquoque officii

vide peculiariter
Athleta, qui
virtutis exercendo
gratiâ certans.

*Harmonia, ut in
fidibus, ita et in
vita.
Ne minimis rebus
oportet a loco ac
tempore dissentire.*

Εὐδαιμονία

*Id de Apelle re-
fert Plinius : de
Marone idem li-
bris proditum.*

* mutanda,

*Socrates vult
factus quiddam A-
theniensium insti-
tura contemnerit.*

*Horatius,
Omnis Aristip-
pum decuit color,
Cynicorum institu-
tum, quoniam ab-
horret ab humana
verecundia, risict-
indum.*

*Quid erga quam-
que personam
deceat.*

ficii genere placeat, exquirere. Major enim pars eo
ferè deferri solet, quò à natura ipsè deducitur. In
quibus vivendum est, non modò, quid quisque lo-
quantur, sed etiam, quid quisque sentiat, atque etiam
qua de causa quisque sentiat. Ut enim pictores, & ii
qui signa fabricantur, & veri etiam poète suum
quisque opus à vulgo considerari vult, ut si quid re-
prehensum sit à pluribus, id corrigatur, hique & se-
cum & cum aliis, quid in eo peccatum sit, exquirunt :
sic aliorum judicio permulta nobis & facienda & non
facienda, * imitanda & corrigenda sunt. Quæ ve-
rò more aguntur, & institutis civilibus, de iis nihil
est præcipiendum : Illa enim ipsa præcepta sunt. Nec
quenquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socras,
aut Aristippus contra morem consuetudinemque
civilem fecerint, locutivè sint, idem sibi arbitrentur li-
cere. Magnis enim illi, & divinis bonis hanc licenti-
am assequabantur. Cynicorum verò ratio tota est ei-
cienda. Est enim inimica verecundie, sine qua nihil
rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem, quo-
rum vita perspecta in rebus honestis, atque magnis
est, bene de republica sentientes, ac bene meritos
aut merentes, aliquo honore aut imperia affectos,
observare & colere debemus, tribuere etiam multum
senectuti : cedere iis, qui magistratum habebunt, ha-
bere delectum civis & peregrini, in ipso quoque per-
egrino, privatimne an publicè venerit. Ad summam,
ne agam de singulis, communem totius generis ho-
minum conciliationem & confociationem colere,
tueri, servare debemus.

*Que artes, & qui questus sordidi : qui
contra liberales.*

JAm de artificiis & questibus, qui liberales habendi,
qui sordidi sint, hæc ferè accepimus. Primum
improbantur ii questus, qui in odio hominum incur-
runt :

runt : ut portitorum, * ut feneratorum. Illiberales * Et.
 autem & sordidi quæstus mercenariorum, omni- *Auctoramentum,*
 umque, quorum operæ, non quorum artes emuntur, *id est, præmissum,*
 Est enim in illis ipsa merces, auctoramentum servi- *aut obligatio.*
 tutis. Sordidi etiam putandi, qui mereantur à mer- *Circitores.*
 caroribus, quod statim vendant. Nihil enim profici-
 unt, nisi admodum mentiantur. Nec verò quic-
 quam est turpius vanitare. Opificesque omnes in
 sordida arte versantur. Nec verò quicquam ingenu-
 um potest habere * officina: minimeque artes hæ pro-
 bandæ, quæ ministræ sunt voluptatum; ceteris, la-
 nii, coqui, fartores, piscatores, ut ait Terentius; ad-
 de his, si placet, unguentarios, saltatores, torumque
 ludumalarium. Quibus autem artibus aut pruden-
 tia major inest, aut non mediocris utilitas queritur,
 ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum ho-
 nestarum, hæ sunt iis, quorum ordini conveniunt,
 honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordida pu-
 tanda est. Sin magna & copiosa, multa undique ap-
 portans, multisque sine vanitate impertiens, non est
 admodum vituperanda. Atque etiam, si satiata que-
 stu vel contenta porius, ut sæpe ex alto in portum,
 sic ex ipso portu se in agros possessionesque contule-
 rit, videtur jure optimo posse laudari. Omnium au-
 tem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est
 agriculturæ melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil
 homine libero dignius. De qua quoniam in Carone
 majore satis multa diximus, illinc assumes, quæ ad
 hunc locum pertinebunt.

* Opificina.

Ex Eunuchis.

Artes honestæ,

Medicina,

Architectura,

Doctrina rerum

honestarum.

Mercatura copiosa

citra vanitatem.

Ex alto, id est,

e mari.

Laus agriculturæ

v. p. l. c. a. t. i. o. n. e.

Ex duobus honestis utrum honestius.

Sed ab iis partibus, quæ sunt honestatis, quemad-
 modum officia ducerentur, satis expositum vide-
 ritur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt potest
 incidere sæpe contentio & comparatio, de duobus
 honestis utrum honestius: Qui locus à Panætio est
 præter-

prætermittitur. Nam cum omnis honestas habeat à partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis: hæc in diligendo officio sæpe inter se comparentur necesse est. Placet ergo aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quam ea quæ ex cognitione ducantur: Idque hoc argumento confirmari potest: Quod si contingerit ea vita sapientis, ut omnium rerum affluentibus copiis diretur; quamvis omnia, quæ cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consideret & contempletur: tamen si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, excedat & vitæ. Præcipue omnium virtutum est illa sapientia, quam *σοφία* Græci vocant: prudentiam enim, quam Græci *ορίων* dicunt, aliam quendam intelligimus, quæ est rerum expetendarum fugiendarumque scientia. Illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est divinarum atque humanarum scientia: in qua continetur deorum & hominum communitas, & societas ipsorum inter ipsos. Ea si maxima est (ut est certe) necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio, contemplatioque naturæ manca quodammodo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur: ea verò actio in hominum commodis tuendis maximè cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani. Ergo hæc cognitioni anteponenda est: atque id optimus quisque re ipsa ostendit & indicat. Quis est enim tam cupidus in perspicenda cognoscendaque rerum naturâ, ut si ei tractanti contemplantique res cognitione dignissimas subito sit allatum periculum discrimenque patriæ, cui subvenire opitularique possit, non illa omnia relinquat atque abjiciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? Atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit,

*Sapientia, rerum
intelligibilium,
Prudentia, rerum
agendarum.*

ria. Quibus rebus intelligitur, studiis officiisq; scientiæ præponenda esse officia iustitiæ, quæ pertinent ad hominum utilitatem, quâ nihil homini debet esse antiquius. Atque illi, quorum studia virâque omnis in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus, & commodis non recesserunt. Nam & erudierunt multos, quod meliores cives, utilioresque in rebus & suis & publicis essent, ut Thebanum Epaminondam, Lysias Pythagorens, Syracusum Dionem, Plato, multique multos: Nosq; ipsi quicquid ad rempub. attulimus, (si modò aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctrinâ instructi ad eam, & ornari accessimus. Neque solâ vivi, atque præsentis, studiosos discendi erudiunt atque docent, sed hoc idem etiam post mortem monumentis literarum assequuntur. Nec enim locus ullus prætermisus est ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam reipub. pertineret; ut orium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. Ità illi ipsi doctrinâ studiis, & sapientiæ dediti, ad hominem utilitatem, suam sapientiam, prudentiam, intelligentiâque potissimum conferunt. Ob eam etiam causam eloqui copiose, modò prudenter, melius est, quàm vel accuratissime sine eloquentia cogitare: quod cogitatio in se ipsa vertitur, eloquentia verò complectitur eos, quibuscum communitate iuncti sumus. Atque, ut apum examina non fingendorum favorum causâ congregantur; sed, cum congregabilia natura sint, fiunt favos: sic homines, ac multo etiam magis naturâ congregati, adhibent agendi cogitandique solertiam. Itaque nisi ea virtus, quæ constat ex hominibus tuendis, id est, ex societate generis humani, attingat rerum cognitionem; solivaga cognitio, & jejuna videatur. Itemq; magnitudo animi, remota communitate, conjunctioneque humanâ, feritas sit quædam & immanitas. Ità fit, ut vincat cognitionis studium

Antiquius, id est, charius,

*Epaminondas
dux Thebanus &
Lysias Tarentino
philosopho Pytha-
goræ philosophia
instructus, Dion
Syracusanus à
Platone.*

*ergo quid sit
non dico, sed
non loquor*

*Eloquentia ad
communitatis
commoda utilior
quàm contemplatio
communitatem
magis secundum
naturam hominis
est, quàm magna
sapientia cupiditas
rem: ideo animi
discimus, ut socie-
tatem adiuverimus,
non ideo coniunga-
mus, ut cognosca-
mus, id quæ acutis-
sima metaphorâ
ducatur*

E

confociatio

consociatio hominum, atque communitas. Nec ve-
rum est, quod dicitur à quibusdam, Propter neces-
sitatem vitæ, quod ea, quæ natura desideraret, conse-
qui sine artibus, atque efficere non possemus, idcirco
istam esse cum hominibus communitatem & socie-
tatem, quod si omnia nobis, quæ ad victum eulrūmq;
pertinent, quasi virgula divina, ut ante, suppedita-
rentur: tum optimo quisque ingenio, negotiis omni-
bus omisiss, totum se in cognitione & scientiâ col-
locaret. Non est ita: Nam & solitudinem fugeretur, &
socium studiū quereretur; tum docere, tum discere vel-
let, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium,
quod ad conjunctionem hominum, & ad societatem
tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod
cognitione & scientiâ continetur.

Iustitia, an temperantia potior.

Illud forsitan querendum sit, nem hæc communi-
tas, quæ maxime est apta naturæ, sit etiam mode-
ratione modestiaq; semper anteponenda. Non pla-
cet. Sunt enim quædam partim ita foeda, quædam
partim ita flagitiosa, ut ea ne conservandæ quidem
patriæ causâ sapiens facturus sit. Ea Polidonius colle-
git permulta, sed ita tetra quædam, ita obsæna, ut
dictu quoq; videamur turpia. Hæc igitur non susci-
piet quisquam reipub. causâ, nec reipub. quidem pro
se suscipi volet. Sed hoc commodius se res habet, quod
non potest accidere tempus, ut intersit reipub. quic-
quam illorum facere sapientem. Quare, hoc quidem
effectum sit in officiis deligendis, id genus officio-
rum excellere, quod teneatur hominum sociare. Ex-
cium cognitionem prudentiamq; sequetur conside-
rata actio. Ita sit, ut considerate agere pluris sit, quam
cognare prudenter. Atque hæc quidem hæctenus.
Parsactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in
exquirendo officio, quid cuique sit præponendum
videre. In ipsa autem communitate sunt gradus offi-
ciorum

*Nè iustum qui-
dem, quod non
idem doceretur.*

*Enimvero iustum
officium illud utro
bonum.*

cicero, ex quibus quid cuique praeter intelligi possit ut patet dissimulatio, secunda patrie, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breviter disputatis intelligi potest, non solum ad homines solere dubitare, honestumne an turpe sit, sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic locus à Panazio est (ut supra dixi) praetermissus. Sed iam ad reliqua pergamus.

Gradus officiorum
Vendicant.

Dis primum 1

Patria 2

Parentes 3

Populus nobis

credet 4

Cientes 5

Hospites 6

Cognati 7

Affines 8

De his apud

Gellium, lib. 5.

cap. 13.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS. LIB. II.

¶ Argumentum per D. Erasmus Roterod.

Superiore libro duas propositas in initio divisionis partes absolvit, quid honestum, quid contra; Et in honestis utrum honestius. In hoc de alteris duabus praemittit, quid utile, quid inutile; tum inter utilia utrum utilius, aut quid utilissimum: deinde inconstancia reprehensionem deprecatur, quod à civili vita, quam saepe praerulerat, nunc ad otium studiorum se converterit: tum cur ad philosophiam potius, quam aliud studiorum genus: postremo, cur Academicus de officiis praecipiat, rationem reddit.

Quemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicavi arbitror libro superiore. Sequitur, ut hæc officiorum genera persequar, quæ continent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus utentur homines, facultatem, ad opes, ad copias. In quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile; tum ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile.

Le

9

Proposita argumenta
mores virtutis habuit
libri.

De quibus dicere aggrediar, si pater prius de insti-
 tuto ac de iudicio meo dixerit. Quoniam enim libri
 nostri complures non modo ad legendi, sed etiam ad
 scribendi studium excitaverunt: tametsi istudum ve-
 reor, ne quibusdam bonis viris philosophiam non
 sit invisum, mirenturque in ea tantum me opere &
 temporis ponere. Ego autem quamdiu respub. per
 eos * regebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes
 meas curas cogitationesq; in eam conferebam. Cum
 autem dominatu unius omnia tenerentur, neq; esset
 ulquam consilio aut authoritati locus; socios denique
 ruenda reipub. similes viros amissem: hec me an-
 goribus dedidi, quibus essem confectus, nisi iis resi-
 tissem, nec rursus indignis homine docto volupta-
 tibus. Atque utinam respub. stetitset, quo cœperat
 statu, nec in homines non tam commutandarum re-
 rum, quam evitendarum cupidus incidisset: primum
 enim, ut stante reipub. facere solebamus, in agendo
 plus, quam in scribendo, opera poneremus: deinde
 ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras
 mandaremus, ut sæpe fecimus. Cum autem respub.
 in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni sole-
 bar, nulla esset omnino, illæ scilicet literæ conticu-
 erunt forentes, & senatoriæ. Nihil autem agere cum
 animus non posset; in iis studiis ab initio versatus
 ætatis, existimavi honestissime molestias deponi
 posse, si me ad philosophiâ retulissen. Cui cum mul-
 tum adolebens, discendi causâ, temporis tribuissen;
 posteaquam honoribus inservire cœpi, neque eorum
 respub. tradidi, tantum erat philosophiæ loci, quan-
 tum superfuerat * amicorum & reipub. temporibus:
 id autem omne consumebatur in legendo, scribendi
 otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tan-
 tum boni asecuri videmur, ut ea literis mandare-
 mus, quæ nec satis erant nota nostris, & erant cogni-
 tione dignissima. Quid est enim, per deos, optabilius
 sapien-

* gerebatur.

Caesaris tyranni-
dem notat.

Socios.

Catonem,
Milonem.

In agendo, id est,
in dicendo.

Forentes in judi-
ciis, senatoria in
consultationibus.

* amicorum &
reipub. temporibus.

sapientia? quid præstantius? quid homini melius? *Laus & definitio philosophia.*
 quid homine dignius? Hanc igitur qui expetunt; philosophi nominantur: nequequam aliud est philosophia, si interpretari velis, quam studium sapientie. Sapientia autem est (ut à veteribus philosophis definitum est) rerum divinarum & humanarum, causarumque quibus hæc res continentur, scientia: cuius studium qui vituperat, haud sanè intelligo quidnam sit, quod laudandum putet. Nam sive oblectatio queritur animi, requiesque curarum; quæ confectum eorum studiis potest, qui se per aliquid acquirunt, quod spectet & valeat ad bene beatæque vivendum: sive ratio constantiæ virtutisque queritur; aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur: nullam verò dicere maximarum rerum artem esse, eam minimarum sine arte nulla sibi hominum est parum consideratè loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis; ubi ea queritur, cum ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc, cum ad philosophiam cohortamur, accuratius solent disputari: quod alio quidem libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orbi reipub. muneribus ad hoc nos studium potissimum contulissemus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis & eruditis, querentibus, satisne constanter facere videamur, qui, cum percipi nihil posse dicamus, tamen & aliis de rebus disserere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus illi, quorum vagetur animus errore, nec habeat unquam, quid sequatur. Quæ enim esset ista mens? vel quæ vira potius, non solum disputandi, sed etiam vivendi ratione sublata? Nos autem, ut ceteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt; sic, ab his dissentientes, alia probabilia, contra alia improbabilia esse dicimus. Quid est ergo

In Hortensio, qui desideratur, nequa solus.

Id quod erat Pyrrhonorum omni de re ambigentiū.

quod me impellat ea, quæ mihi probabilia videantur, sequi, quæ contra, improbare; atque affirmandi arguentiam vitantem fugere temeritatem, quæ à sapientia dissidet plurimùm? Contra autem omnia disputantur à nostris, quod hoc ipsum probabile elucere non posset nisi ex utraque parte casuum esset facta contentio: Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in antiquissima nobilissimâque philosophia Cratippo autore versaris, iis simillimo, qui ista præclara pepererunt: tamen hæc nostris, finitima vestris, ignora esse nolui. Sed jam ad instituta pergamus.

Utilitatem non eam hic accipi, quam vulgus pecuniaria lucro meretur, sed commoditate undecunque parvi: sed eam, quæ cum honesto sit conjuncta, non ad vitæ societatem pertineat.

Quinque igitur rationibus propositis officii persequendi, quarum duæ ad decus honestatemque pertinent, duæ ad commodam vitæ, copias, opes, facultates, quæ ad eligendi iudicium, si quando ea, quæ dicitur, pugnare inter se viderentur, honestatis pars perfecta est; quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. In quo verbo lapsa consuetudo desinit de viâ, sensimque eò deducta est, ut honestatem ab utilitate secerneret, & constitueret honestum esse aliquid, quod utile non esset; & utile, quod non honestum: quæ nulla perniciēs maior hominū vitæ potuit afferri. Summi quidē auctoritate philosophi; sed et sane, atque honeste, hæc tria genera confusa cogitatione distinguunt. Quicquid enim iustum sit, id utile etiam esse censent; nemque quod honestum, id esse iustum. Ex quo efficiunt, ut quicquid honestum sit, idem sit utile. Quod quædam pro-

Confusa, id est, inseparabilia ratione, id est, ratione, distinguunt, idem. perspicunt.

prospici-

spiciunt, hi saepe versutos homines & callidos ad-
mirantes, eorum malitiam, sapientiam iudicant.
Quotum error eripiendus est, omnique opinio ad
eum * spernenda, ut honestis consiliis, iustisq; * speciem.
factis, non fraude & malitiâ, se intelligant ea, quæ
velint, consequi posse.

Qstendit quæ quæque ex re commoda aut incomma-
da capiuntur, quæ sit ei maxime parum & dixerun-
tiam namque : colligitque quicquid est jere
in vita commoti, aut incommodi, id homini ab ho-
mine nasci.

Que ergo ad vitam hominum faciendam perti-
nent; partim sunt inanimata; ut aurum, argen-
tum, ut ea quæ gignuntur è terra, & alia eiusdem ge-
neris; partim * animata, quæ habent suos impetus, &
rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia
sunt, alia ratione utentia. Expertes rationis sunt equi,
boves, reliquæ pecudes, apes, quarum * opera. * opera.
tur aliquid ad hominum usum atque vitam. Ratione
autem utentium duo genera ponuntur: unum deo-
rum, alterum hominum. Deos placatos pietas effici-
et, & sanctitas. Proximè autem & secundum deos,
homines hominibus maxime utiles esse possunt. Ea-
rumque item rerum, quæ noceant & obsint, eadem
divisio est. Sed quia deos nocere non parant; his ex-
ceptis, homines hominibus plurimum obesse, vel
prodesse arbitrantur. Ea enim ipsa quæ inanimata
diximus, pleraque sunt hominum operis effecta,
quæ nec haberemus, nisi manus & ars accessissent,
nec his sine hominum administratione uteremur.
Neque enim valetudinis curatio, neque navigatio,
neque agricultura, neque frugum fructuumque reli-
quorum perceptio & conservatio, sine opera homi-
num, ulla esse potuisset. Jam vero & earum re-
rum, quibus abundaremus, exportatio, & earum,

deus
animalia.

Dii semper, bona
sui pati.

quæque

Homini ab homi-
ne plurimum vel
commodi vel in-
commodi.

utrumque
vita excoquitur

utrumque

quibus egeremus, investio certe nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eademque ratione nec lapides ex terra exciderentur ad usum nostrum necessarii: nec ferrum, aurum, aes, argentum, effoderentur penitus abdita, sine hominum labore & manu. Tecta verò, quibus & frigorum vis pelleretur, & calorum molestia sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea iis subveniri, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vitæ ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset. Adde ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu-factos, quæ unde sine hominum opere habere possemus? Ex quibus omnibus, multisque aliis perspicuum est, qui fructus, quæque utilitates ex rebus iis, quæ sunt inanimatae, percipiuntur, eas nos nullo modo sine hominum manu atque opere capere potuisse. Qui denique ex bestiis fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adjuvarent, percipi posset? Nam &, qui principes inveniendi fuerunt, quæ ex quaque belluæ usum habere possemus: homines certe fuerunt: nec hoc tempore sine hominum opera, aut pascere * eas, aut domare, aut rueri, aut tempestivos fructus ex his capere possemus. Ab eis denique & ea quæ nocent, interficiuntur, & quæ usui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? Quis enim agris subveniret? quæ esset oblectatio valentium, qui victus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes * ministrarentur? quibus rebus exculta hominum vitæ, tantum distat à victu & cultu bestiarum. Urbes verò sine hominum cetera non potuissent nec ædificari, nec frequentari. Ex quo leges morèsque consurgunt, tum iuris æqua descriptio, ceteraque vivendi disciplina, per quas bene beatèque vivitur. Quas res, & mansuetudo

animorum

† equos.

* ministrarent.

Distat, id est,

distans capere, aut

persequi distat.

animorum consecuta, & verecundia est: effectumque est, ut esset vita munitor, atque ut dando, & accipiendo, permutandisque facultatibus, & commodis, nullā re egeremus. Longiores hoc loco sumus quam necesse est. Quis enim est, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis à Panætio commemorantur: Neminem neque ducem in bello, nec principem domi magnas res & salutare, sine hominum studiis gerere potuisse? Commemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander; quos negat sine adiumentis hominum tantas res efficere potuisse. Uritur in re non dubia retribus non necessariis. Atque ut magis utilitates adipiscimur conspiratione hominum, atque consensu: sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascantur. Est Dicæarchi liber, De interitu hominum, Peripaterici magni, & copiosi, qui collectis cæteris causis, eluvionis, pestilentie, vastitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumpta: deinde comparat, quanto plures deleti sint homines hominum impetu, id est, bellis, aut seditionibus, quam omni reliquâ calamitate. Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus & prosint, & obsint, proprium hoc statim esse virtutis, conciliare sibi animos hominum, & ad usus suos adungere. Itaque quæ in rebus inanimis, quæque in usu & tractione belluarum sunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis. Hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompta ac parata, virorum præstandum sapientiæ & virtute excitantur. Etenim virtus ferè omnis in tribus rebus vertitur: quarum una est in perspicienda, quid in quaque re verum sincerumque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quæque gignantur, quæ cuiusque rei sit causa.

Alterum

Themistocles, Pericles, duces Athenienses. Cyrus, Persarum tyrannus.

Agesilaus, Lacedæmoniorum dux. Alexander, Macedonum rex.

tas do *

trādu

*rum morbos, tum
perturbationes, tum
affectiones, non
nulli passiones ver-
serunt.*

*Trium Pompeii.
in Theſ. Patrei in
Hiſp. filiorum
Pompe. Expulſus
Camillus.
Phocion damna-
tus.
Ceſſit invidia
Scipio.
* ob eas.*

Alterum cohibere motus animi turbatos, quos *trādu* nominant, apperitioneſque, quas illi *opuſ*, obediētes, efficere rationi. Tertium, iis quibuscum congregamur, uti moderate & ſcienter, quorum ſtudiis ea, quæ natura deſiderat, expleta cumularaq; habeamus: per eos denique, ſi quid imponetur nobis incommodi, propulſectus; utiſcamurque eos, qui nocere nobis conati ſunt: tantique poenā efficiamus, quantum æquitas humanitāſque patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem aſequi poſſimus, ut hominum ſtudia complectamur, eāque teneamus, dicemus; neque irā multo poſt: Sed pauca antè dicenda ſunt. Magnam vim eſſe in fortuna in utramq; partem, vel ad reſ ſecundas, vel adverſas, quis ignorat? Nam & cūm proſpero ſtatu ejus urimur, ad op-
tatos exitus pervehimur: & cūm reſlavit, affligimur. Hæc igitur ipſa fortuna ceteros caſus rariores habet: primum ab inanimis procellas, tempeſtates, naufragia, ruinas, incendia; deinde à beſtiis iſtus, morſus, imperus. Hæc igitur (ut dixi) rariores. At verò interius exercitum, ut proximè trium, ſæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper ſummi ac ſingularis viri, invidiæ præterea multitudinis, atque ab eis bene meritōrum ſæpe civium expulſiones, calamitates, ſingæ; rursūque ſecundæ reſ, honores, imperia, victoriæ, quæquam fortuita ſunt, tamen ſine hominum operibus & ſtudiis neutram in partem effici poſſunt. Hoc igitur cognito, dicendum eſt, quoniam modo hominum ſtudia ad utilitates noſtras allicere atque excitare poſſimus. Quæ ſi longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur; irā fortasſis etiam brevior videbitur.

Quibus rebus commoveantur homines, ut quempiam māiſtratu dignum putent, eique parere velint.

Quæconque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atque honeſtandum, aut bene-
volentiæ

volentia gratia faciunt, cum aliqua de causa quem
piam diligunt: aut honoris, si cuius virtutem suspi-
ciunt, & si quem dignum fortunâ quàm amplissimâ
putant: aut cui fidem habent, & bene rebus suis con-
sulere arbitrantur: aut cuius opes meruunt: aut con-
trâ à quibus aliquid expectant, ut cum reges, popu-
larisve homines largitiones aliquas proponunt: aut
postremo, pretio, aut mercede ducuntur: quæ sordi-
dissima quidem est ratio, & inquinatissima, & iis
qui eâ tenentur, & illis qui ad eam confugere conan-
tur. Malè enim se res habet, cum, quod virtute effi-
ci debet, id tentatur pecuniâ. Sed quoniam nonnun-
quam hoc subsidium necessarium est, quemadmo-
dum sit utendum eo, dicemus, si priùs iis de rebus
quæ virtuti propiores sunt dixerimus. Atque etiam
subiiciunt se homines imperio alterius, & potestati,
pluribus de causis. Ducuntur enim aut benevolen-
tiâ, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis
præstantiâ, aut spe sibi id utile futurum, aut metu
nè vi parère cogantur; aut spe largitionis promissi-
onisque capri; aut postremo (ut sæpe in nostra re-
publica videmus) mercede conducti.

*Memoratus ho-
nos turpissimus.*

*Utilissimum iis, qui cum imperio sunt, ab omnibus
amari: metui, sum turpe, sum minimè tutum.*

Rerum autem omnium nec aptius est quicquam
ad opes tuendas ac tenendas, quàm diligi, nec
alienius, quàm timeri. Præclare enim Ennius, *Quem
metuunt, oderunt: Quem quisque odit, perisse ex-
perit.* Multorum autem odiis nullas opes posse ob-
stare, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec
verò huius tyranni solum, quem armis oppressa per-
tulit civitas, literis declarat, quantum odium ho-
minum valet ad pestem: sed reliquorum similis exitus
tyrannorum; quorum haud ferè quisquam interitum
similem effugit. Malus enim custos diuturnitatis me-

*Amor civium,
tutela magistra-
rum, odium,
pestis.*

*Cæsarum tyrannos
interitus.*

*Malus diuturnitatis
custos metus.*

rus:

tus: contraque benevolentia fideles esse vel ad perpetuitatem. Sed his, qui vi oppressos imperio coercerent, sit sane adhibenda severitas, ut heris in famulos, si a litere teneri non possunt, qui vero in libera civitate ita se instruant, ut metuantur: his nihil esse potest demenius. Quamvis enim demersa sint leges alicujus opibus, quamvis remota sit libertas, emergunt tamen hæc aliquando aut judiciis tacitis, aut occultis de honore suffragiis. Acriores autem morsus sunt intermixtae libertatis, quam retentæ. Quod igitur satissimè patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes & potentiam valet plurimum, id amplectamur, ut metus absit, charitas retineatur: ita facillimè, quæ volumus & privatis in rebus, & in rebus consequemur. Etenim qui se metui volent, à quibus metuntur eisdem metuant ipsi necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium? quo cruciatur timoris angustiorum, qui, cultros meruens tonforios, candenti carbone sibi adurebat capillum? Quid Alexandrum Phierum? quo animo vixisse arbitramur? qui (ut scriptum legimus) cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem, ut scriptum est, punctum notis Threiciis, districto gladio jubebat antelire, præmitterebatque de stipatoribus suis, qui persectarentur arculas muliebres, & ne quod in vestimentis occultaretur telum exquirerent. O miserum, qui fideliorum & barbarum, & * stigmatum cum putaret quam conjugem! Nec eum sefellit opinio: ab ea est enim ipse propter pellicarum suspicionem interfectus. Nec verò ulla vis imperii tanta est, quæ premente metu, possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cujus est præter ceteros, nobilitata crudelitas: qui non ex insidiis interit, ut is, quem modò dixi, Alexander; non à paucis, ut hic noster; sed in quem universa Agrigentinorum multitudo imperum fecit. Quid

*Dionysius, Syracusarum tyrannus.
Alexander Phierus.*

*Apud Thracas, frons stigmatibus compuncta, nobilitatis erat ensigne! apud alios servi fugacis indicium.
* stigmatiam.*

*Nobilitata adeo, ut etiam in proverbium abiit, Phalaridis imperium.
Cæsar.*

Quid Macedones? nonne Demetrium reliquerunt, universique se ad Pyrrhum contulerunt? Quid Lacedæmonios in iuste imperantes? nonne repente omnes ferè socii deseruerunt, spectatoresque se oriosos præbuerunt. Luctrica calamitatis? Externa libentius in tali re, quàm domestica recordor. Veruntamen quamdiu imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non iniuriis; bella aut pro sociis, aut de imperio gerebantur: exitus erant bellorum aut mi-tes, aut necessarii: Regum, populorum, nationum portus erat, & refugium Senatus. Nostri autem magistramus imperatoresq; ex una hac re maximam laudem capere studebant; si provincias, si socios aquitate & fide defendissent. Itaque illud, patrocinium orbis terræ veridicum, quàm imperium poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem & disciplinam jam antea minuebamus; post verò Syllæ victoriam, penitus amisimus. Desitum est enim videri quicquam in socios iniquum, cum exiisset etiam in cives tanta crudelitas. Ergo in illo secuta est honestam causam non honesta victoria. Est enim causus dicere, hæc posita, cum bona in foro venderet, & bonorum virorum, & locupletum, & certè civium, prædam suam se venderet. Secutus est, qui in causa impia, victoriâ etiam scedior, non solum singulorum civium bona publicaret, sed universas quoq; provincias regionesq; uno calamitatis genere comprehenderet. Itaque vexatis & perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperii portari in triumpho. Massiliam vidimus, & ex ea urbe triumphari, sine qua nunquam nostri imperatores ex Transalpinis bellis triumpharunt. Multa præterea commemorarem nefaria in socios, si hoc uno sol quicquam vidiſſet indignius. Jure igitur plectimur. Nisi enim multorum impunita scelera tiseremus, nunquam ad unum tanta pervenisset licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum

Defectio Macedonum à Demetrio rege superbo ad Pyrrhum humanum. Lacedæmonii ob superbiam à sociis deserti, contra Thebanos pugnaturi. P. R. imperium charitate auctum, savitia amissum.

Syllæ victoriæ crudelitas in Marianos. Desitum est, pro desit eleganter, ut ceptum est, quietum est.

Cæsar Syllæ crudelior.

Massi'ia, Gallia Narbonensis urbs, P. R. amica, cuius imago in triumpho circumlata. Sol vidiſſet, pro verbaliter.

ad

ad multos improbos venit hereditas. Nec verò unquam bellorum in civilium semen & causa deest, dum homines perdiri hastam illam cruentam & meminerrint, & sperabunt, quam P. Sylla cum vibrasset, dictatore propinquo suo, idem sexto & tricesimo anno post à sceleratore hasta eadem non recessit. Alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quaestor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus premiis propositis, nunquam desitura bella civilia. Itaque parietes urbis modo stant & manent. Iique ipsi jam extrema scelera metuentes, rem verò publicam penitus amisimus. Atque in has elades incidimus (redeundum enim ad propositum) dum metui, quam chari esse & diligere maluimus. Quæ si populo Rom. iniuste imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? Quod cum perspicuum sit, benevolentiae vin- esse magnam, metus inbecillum; sequitur, ut differamus, quibus rebus possimus facillime eam, quam volumus, adipisci cum honore & fide claritatem. Sed eam non pariter omnes egent. Nam ad cuiusque vitam instituendam accommodandum est, à multisne opus sit, an satis sit à paucis diligi. Ceterum igitur hoc sit, idque & primum & maxime necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & nostra mirantium. Hæc enim est una res prorsus, ut non differat multum inter summos & mediocres viros; eaque utrisque propemodum comparanda. Honore, & gloria, & benevolentia civium fortasse non æquè omnes egent: sed tamen, si cui hæc suppetunt, adjuvant aliquantum tum ad cetera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Lælius. Nunc dicamus de gloria; quanquam ea quoque de re duo sunt nostri libri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus administrandis adjuvat plurimum.

*Exemplum à
maiore.*

*Vide Lælium
Cic. de amicitia,
& duos libros
Cic. de gloria.*

Tribus

Tribus maxime rebus adduci multitudinem, ut honore dignum aliquem ducat, benevolentia, fide, & administratione.

Summus igitur & perfecta gloria constat ex tribus his, si diligat multitudo, si fide habet, si cum admiratione quadam honore nos dignos putat. Hæc autem (si est simpliciter breviterque dicendum) quibus rebus parantur à singulis, eisdem ferè à multitudine. Sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tantam influere possimus.

Quæ res homini multitudinis benevolentiam conciliant.

A primùm de illis tribus, quæ ante dixi benevolentia præcepta, videamus, quæ quidè beneficiis capitur maxime. Secundo autè loco beneficia illustrare benevolentia movetur; etiam si res forte non superpetit. Vehementer autè amor multitudinis commovetur ipsa fama & opinione liberalitatis, beneficentia, iustitiae, fidei, omniumque earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem moris ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod decorum honestumque diximus; quia per se nobis placet, animosque omnium naturæ & specie sua commoveri, maximèque quasi perlucet ex iis, quas commemoravi, virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. Atque hæc quidem sunt causæ diligendi gravissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leviores.

Quibus rebus efficiatur, ut nobis habeatur fides.

Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest: Si existimabimur adepti consuetam cum iustitia prudentiam: nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quam nos arbitramur, quosque & futura prospicere credimus; & etiam res agatur, in discernenque venturi sit expectare rem, & consiliū ex tempore capere posse: Hunc enim omnes existimant utile veramque prudentiam. Iustis autem, & fideis hominibus, id est,

Liberalitas optima conciliatrix amorum.

Humanitas & benignitas grava populo.

Fides habetur maxime prudentibus & iustis.

viris

viris bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis injuriæque suspicio: Itaque his salutem nostram, his fortunas, his libros rectissime committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam, iustitia plus pollet, quippe cum ea sine prudentia satis habeat autoritatis, prudentia sine iustitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quod enim quis versutior & callidior est, hoc invisior & suspectior, detractâ opinione prohibitis. Quamobrem intelligentiæ iustitia conjuncta, quantum volet habebit ad faciendum fidem virium: iustitia sine prudentia multum poterit, sine iustitia nihil valebit prudentia. Sed nè quis sit admiratus, cum inter omnes philosophos constet, à meque ipso sæpe disputatum sit, *Quam unam haberet, omnes habere virtutes*, nunc ita sejungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, iustus esse. Alia est illa, cum veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim verbis est agendum, & usitatis, cum loquamur de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum revertamur.

Que res multitudinis admirationem moveat, in qua contra contemptum.

ERat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent, hoc tertium cum admiratione hominum honore ab his digni iudicemur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna & præter opinionem suam animadverterunt: separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinari quædam bona. Itaque eos viros suspiciunt, maximisque effertur laudibus, in quibus existimant se excellentes quædam & singulares virtutes perspicere: despiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil

*Aliter in exactis
disputationibus;
aliter in præci-
pando aut coheren-
do loquimur.*

*Contemptum
admiratio*

*Iustitia opinio ad
omnes vitæ partes
necessaria.*

*illa non est
et minore ex-
emplum*

*et etiam in
et etiam in*

*et etiam in
et etiam in*

*et etiam in
et etiam in*

*et etiam in
et etiam in*

*et etiam in
et etiam in*

*et etiam in
et etiam in*

*Leges latronum
inter ipsos.*

*Bargulus & Vi-
riatus latrones,
ab aequitatis o-
pinionem disti-
mi.*

*Cesserunt, vultu
eundem, cum vi-
ros significet.
Usurpatur, id
est, vulgo nomi-
natur.*

*Herodotus in Tha-
lis & Clis.*

*Iustitia opinio
primam reges
facit.*

quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri feras. Ergo etiam solitario homini, atque in agro vitam agent, opinio iustitiæ necessaria est, eoque etiam magis, quod, si eam non habebunt, iniusti habebuntur; & nullis præfidiis sepi, multis efficiuntur iniuriis. Atque iis etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, lo-
cant, contrahendisque negotiis implicantur, iustitia ad rem gerendam necessaria est. Cujus tanta vis est, ut nec illi quidem, qui maleficio & scelere pascuntur, possint sine ulla particula iustitiæ vivere. Nam qui eorum cupiam, qui non latrocinantur, clam furatur aliquid aut eripit, is sibi ne in latrocinio quidem re-
linquit locum. Ille autem qui archipirata dicitur, ni-
si æquabiliter prædam disperiat, aut occidetur à so-
cietis, aut relinquetur. Quinetiam leges latronum esse dicuntur, quibus patiunt, quas observent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem, & Bargulus Hylricus latro (de quo est apud Theopompum) ma-
gnas opes habuit, multa majores Viriatus Lusitanus, cui quidem etiam exercitus nostri, imperatoresque cesserunt; quem E. L. Lilius, is qui sapiens usurpatur, prætor fregit & comminuit, ferocitatemque ejus ita repressit, ut facile bellum reliquis tradideret. Cum igitur tanta vis iustitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat; quantam ejus vim inter leges, & judicia, & instituta reipublice fore puta-
mus? Mihi quidem non apud Medos solum (ut ait Herodotus) sed etiam apud majores nostros servan-
da iustitiæ causa videntur olim bene morati reges constituti; nam cum premeretur initio multitudo ab iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugebant virtute præstantem: qui, cum prohi-
beret injuriâ tenuiores, equitate constituendâ sum-
mos cum infimis paritate retinebat. Eademque con-
stituendarum legum fuit causa, quæ regum. Jus enim semper questum est æquabile, neque enim aliter

aliter esset jus. Id si ab uno iusto & bono viro con-
 quebantur, eo erant contenti: cum id minas contin-
 geret, leges sunt inventa, quæ cum omnibus semper
 unâ atque eadem voce loquerentur, Ergo hoc qui-
 dem perspicuum est, eos ad imperandum deligi so-
 litos, quorum de iustitia magna esset opinio mul-
 titudinis. Adjuncto verò hoc, ut iidem etiam pre-
 dentes haberentur, nihil erat, quod homines his au-
 thoribus non posse consequi se arbitrentur. Omni
 igitur ratione colenda & retinenda iusticia est, tum
 ipsa propter se (nam aliter iustitia non esset) tum
 propter amplificationem honoris & gloriæ. Sed ut
 pecuniæ quærendæ non solum ratio est, sed etiâ col-
 locandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec so-
 lum necessarios, sed etiam liberales: sic gloria & quæ-
 rendæ, & collocandæ ratio est. Quamquam præclare
 Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quasi
 compendiariam dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis
 haberi veller, talis esset. Quod si qui simulatione, &
 inani ostentatione, & ficto non modò sermone sed
 etiam vultu stabile se gloriam consequi posse rentur,
 vehementer errant. Veræ gloria radices agit, atq; eti-
 am propagatur: hæc omnia celeriter, tanquam flos-
 culi, decidunt, nec simulacrum potest quicquam esse
 diuturnum. Testes sunt permulti in uranq; partem;
 sed brevitatæ causâ, familiâ erimus contenti unâ: Ti-
 berius enim Gracchus, Publii filius, tam diu laudabi-
 tur, quâ memoria rerum Romanarum manebit. At
 ejus filii nec vivi probabantur à bonis, & mortui ob-
 tinent nomen iure censorum. Qui igitur adipisci veram
 gloriam vult, iustitiæ fungatur officiis. Ea quæ essent,
 dictum est libro superiore. Sed, ut facillimè, quales si-
 mus, tales esse videamus etiam in eo ipso vis maxima
 est, ut simus ii, qui haberi velimus: tamen quedam
 præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate
 habet causam celebrariis, & nominis, aut à patre acce-

*Nihil fucatum,
 diuturnum.*

*Nobilibus curan-
dum, ne quid
maiorum imagi-
nibus indignum
committant.*

pram (quod tibi, mi Cicero, arbitror corrigisse) aut aliquo casu atque fortunâ: in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum vivat, inquiritur; & tanquam in clarissima luce versetur, irâ nullum obscurum potest nec dictum eius esse, nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem & obscuritatem, in hominum ignoratione versatur; hi simulac juvenes esse coeperunt, magna spectare, & ad ea rectis studiis debent contendere. Quod eò firmiore animo facient, qui non modò non invidetur illi ætati, verum etiam favorur.

*Adolescentes quibus rebus populo primum
commendantur.*

*Cæsariana &
Pompeiana.*

*Cic. filius alic
præfectus.*

*Cum mandatur in
adolescente mo-
destia, pietas in
parentes, benevo-
lentia in suos.*

PRIMA igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest; in qua multi apud majores nostros exierunt: semper enim særè bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parùm. Quo tamen in bello, cum te Põmpeius alic alteri præfecisset, magnam laudem & à summo viro, & ab exercitu consequere, equitando, jaculando, omniâque militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum repub. occidit. Mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere tuo. Quamobrem ad ea, quæ restant, pergamus. Ut igitur in reliquis rebus multò majora sunt opera animi, quàm corporis: sic hæc res, quas ingenio ac ratione persequimur, gratiores sunt, quàm illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos benevolentia. Facilius autem & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes viros, bene consulentes reipublice contulerunt, quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt

afferunt populo; eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum. P. Rutilii adolescentiam ad opinionem & innocentiam, & juris scientiam, P. Muri commentavit domus. Nam Lucius quidem Crassus, cum esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili & gloriosa. Et quâ ætate qui exercentur, laudibus affici solent; ut de Demosthene accepimus: eâ ætate L. Crassus ostendit, id se in foro oprime jam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cum duplex firratio orationis, quantum in altera sit sermo, in altera contentio; non est id quidem dubium; quin contentio orationis, majorem vim habeat ad gloriam: ea est enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitasque sermonis. Extant epistolæ & Philippi ad Alexandrum, & Anipatri ad Cassandrum, & Antigoni ad Philippum, trium prudentissimorum; (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benignâ multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militesque, blandè appellando, sermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe universam excitat gloriam. Magna est enim admiratio copiosè sapienterque dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & sapere plûs quàm ceteros arbitrantur. Si verò inest in oratione mista modestæ gravitas, nil admirabilius fieri potest; eoque magis si ea sunt in adolescente. Sed cum sint plurima causarum genera, quæ eloquentiam desiderant; multique in nostra repub. adolescentes & apud iudices, & apud senatum dicendo laudem assecuti sint; maxima admiratio est in judiciis: quorum ratio duplex est. Nam ex accusatione & defensione con-

Familiaritas cum bonis laudatur.

Crassus adolescens accusari, ne Carbonis nobilissimè civis nobilitatus.

Affabilitas.

Eloquentia.

*Maxima admi-
ratio eloquentia
excitatur in iudi-
ciis.*

*Raro accusandum
& quatenus.*

** contra Albu-
cium.*

Vide peculiar

*Brutus accusator
vehemens.*

*Scelerum, accu-
sare innocentem!
humanum, defen-
dere aliquando
nocentem.*

stat: quorum etsi laudabilior est defensio, tamen eti-
am accusatio probata persape est. Dixi paulò antè de
Crasso: idem fecit adolescens M. Antonius: eti-
am P. Sulpicii eloquentiam accusatio illustravit, cum
sediciosum & inutilem civem C. Norbanum in
iudicium vocavit. Sed hoc quidem non est saepe faci-
endum, nec unquam, nisi aut reipublice causâ, ut
duo Luculli; aut patrocini, ut nos pro Siculis, pro
Sardis, pro * Alburio Julius Cæsar. In accusando
etiam Manlio, L. Fufii cognita industria sit. Semel
igitur, aut non saepe certe. Sinerit, cui faciendum sit
sapius, reipublice, tribuat hoc munus, cuius ini-
micos ulcisci sapius, non est reprehendendum: mo-
dus tamen adsit. Duri enim hominis, vel potius vix
hominis videtur, periculum capitis inferre multis.
Id enim cum periculosum ipsi est, tum etiam sordi-
dum ad famam, committere, ut accusator nominetur.
Quod contigit M. Bruto, summo genere nato, illius
filio, qui juris civilis in primis peritus fuit. Arque
etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum
est, nè quem unquam innocentem iudicio capitis
arceßas. Id enim sine scelere fieri nullo pacto potest.
Nati quid est tam inhumanum, quam eloquentiam,
à natura ad salutem hominum, & ad conservationem
datam, ad bonorum partem perniciemque converte-
re? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, ita habendum
est religioni contrarium, nocentem aliquando, &
nefarium impiumque defendere. Vult hoc multi-
tudo, paritur consuetudo; fert etiam humanitas.
Iudicis est, semper in causis verum sequi; patroni,
nonnunquam verisimile, etiam si minùs sit verum,
defendere. Quod scribere (præsertim cum de philoso-
phia scriberem) non auderem, nisi idem placeret gra-
vissimo Socraticorum Patratio. Maxime autem & glo-
ria paritur, & gratia defensionibus; eoque major,
si quando accidit, ut ei subveniatur, qui potentis ali-
cujus

eius opibus circumveniri, uerique videatur: ut nos
& sepe alii, & adolescentes contra L. Sylla domi-
nantis opes pro Sexto Roscio Amerino fecimus: quæ
(ut scis) extat oratio.

*Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad consilan-
dam multi tudinem adhibendum.*

Sed expositis adolescentium officiis, quæ valeant
ad gloriam adipiscendam, deinceps de beneficen-
tia ac liberalitate dicandum est. Curus est ratio du-
plex. Nam aut operâ benignè sit indigentibus, aut pec-
uniâ. Facilius est hæc posterior, locupletari præsertim:
sed illa lauior, ac splendidior, & viro forti claroque
dignior. Quamquam enim in utroque inest gratifi-
candi liberalis voluntas; tamen altera ex arca, altera
ex virtute depromitur: largitioque, quæ sit exte fa-
miliari, fontem ipsum benignitatis exhaurit; ita be-
nignitate benignitas tollitur, quâ quò in plures usus
sis, eò minùs in multos uti possis. At, qui operâ, id est,
virtute & industriâ, benefici & liberales erunt, pri-
mùm quò pluribus profuerint, eò plures ad benignè
faciendum adiutores habebunt: deinde consuetudi-
ne beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exer-
citatiores ad bene de multis promerendum. Præ-
clare in epistola quadam Alexandrum filium Philip-
pus accusat, quòd largitione benevolentiam Macedo-
num confectetur. Quæ te (malum!) inquit, ratio in
istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore,
quos pecuniâ corrupisses? An tu id agis, ut Macedo-
nes non te regem suum, sed ministrum & præbitorem
putent? Bene ministrum & præbitorem, quia sordidum
regi: Melius etiam, quòd largitionem corruptelam
dixit esse. Fit enim deterior qui accipit, atq; ad idem
semper expectandum paratior. Hoc ille filio: sed
præceptum putemus omnibus. Quamobrem id qui-
dem non est dubium, quin illa benignitas quæ con-
stat ex opera & industria, & honestior sit, & latius

*Largitiones im-
moderata ex va-
familiari multis
de cause vi-
tando.*

pateat, & possit prodesse pluribus. Nonnunquam tamen est largiendum; nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum; sed diligenter, atque moderatè. Multi enim patrimonia effuderunt, inconsultè largiendo. Quid autem est stultius, quàm quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinæ. Cum enim dādo egere coeperint, alienis bonis manus asferre coguntur. Itā, cū, benevolentiz comparandæ causā, benefici esse velint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec itā claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec itā referenda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, isq; referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissime usurpatum, jamq; in proverbii consuetudinem venit, Largitionem fundum non habere. Ex enim quis potest esse modus; cū & iidem qui consueverunt, & illud idem alii desiderent? Omnino duo sunt genera largorum: quorum alteri prodigi dicuntur, alteri liberales. Prodigii, qui epulis, & viscerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, venationūq; apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem, aut nullam sint relicturi omnino. Liberales autem, qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt; aut æs alienum suscipiunt amicorum causā; aut in filiarum collocatione adiuvant; aut oporulantur vel in requarrenda, vel augenda. Itaq; miror quid in mentem venerit Theophrasto in eo libro, quem De divitiis scripsit, in quo multa præclare, illud absurdè. Est enim multus in laudanda magnificētia, & apparatione popularium munerum; taliūq; sumptuum facultatem, fructū divitiarum putat. Mihi autē ille fructus liberalitatis, cu-

jus

De peculiar

*Adagium à dolo
peritum translatum
quod ut infusā
aquā nunquam
impletur, itā nec
populus largitio-
nibus. Prodigii
qui.*

Liberales qui,

jus exempla pauca posui, multò & major videtur & certior. Quando Aristoteles gravis & veris nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarum non admiremurque sunt ad multitudinem delinendam: at ii, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextarium minâ cogerentur, hoc primò incredibile nobis videri, omnesque mirari: sed, cum * attenderimus, veniam necessitati dare, in his immanibus jacturis, infinitisque sumptibus, nihil nos magnopere mirari: cum præsertim nec necessitati subveniat, nec dignitas augeatur, ipsæque illa delinirio multitudinis, ad breve tempus, exiguumque duratura sit, eaque à levissimo quoque animo, in quo tamen ipso, unâ cum satietate, memoria quoque moriatur voluptatis! Beneficentiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & servis, & servorum simillimis liberis esse grata, gravi verò homini, & ea quæ sunt judicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. Quanquam intelligo, in nostra civitate inveterasse jam bonis temporibus, ut splendor ædilitatum ab optimis viris postuleretur. Itaque P. Crassus cum cognomine dives, tum copiis, factus est ædilitio maximo munere; & paulò post L. Crassus, cum omnium hominum moderatissimo Q. Murius, magnificentissimâ ædilitate functus est; deinde C. Claudius Appii filius; multi post, Lucullus, Hortensius, Silanus. Omnes autem P. Lentulus, me consule, vicit superiores. Hunc est Scæurus imitatus Magnificentissima verò nostri Pompeii munera secundo consulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Viranda tamen est suspicio avaritiæ: Nam Mamerco, hominum ditissimo, prætermisso ædilitatis, consularis repulsam attulit. Quare &, si postulatur à populo, bonis viris si non desiderantibus, a tamè approbationibus, faciendum est, modò pro facultatibus, nos ipsi ut fecimus: &, si quando aliqua res major aut utilior populari largitione acquiritur;

* Non admiremur cum contemptu, aut lege admiremur.

* attenderint.

Honestis de causis faciendâ non minusquam largitiones, sed modica.

Mos antiquitus decimam partem Herculi consecrare, ut dicebant: unde decimam Herculianam partem Plautus nominat.

vide peculiarit

ut Orestis nuper prandia, in semiris, decima nomine, magno honori fuerunt. Nā Marco quidem Seio vitio datum est, quod in caritate animum esse modicum populo dedit. Magnā enim se, & in veritatē invidiā, nec turpi iacturā, quando erat zēlis, nec maximā, liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quod gladiatoribus emptis reipub. causā, quæ salute nostrā continebatur, omnes Publii Clodii conatus furorēque compresit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. Fabii filius, magno vir ingenio, imprimisque clarius, gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Corra, Curio. Nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragiis adepti sumus, nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modò nominavi, sanè exiguus sumptus adilitatis fuit. Arque etiam illæ impensæ meliores sunt, muri, navalia portus, aquarum ductus, omniāq; quæ ad usum reipub. pertinent. Quanquam enim, quod præsens tanquam in manu datur, jucundius est, tamen hæc in posterum gratiora sunt. Theatra, porticus, nova templa, vercundius reprehendo, propter Pompeium: sed doctissimi improbant, ut & hic ipse Panærius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui periculum principem Græciæ viuperabat, quod tantam pecuniam in præclara illa Propylæa coniecit. Sed de hoc genere toto in iis libris quos de republica scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria, & * tamen ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est.

Qui cherā ullas largitiones honorem sunt consecuti.

Nostro anno, Emphasis est. Quibus in rebus sumptus huiusmodi rectius collocantur.

Propylæa Minerva, id est, vestibula sumptuosius capta invidiam amulere Pericli.
* tunc.

Privata

Privata liberalitas in quos, & quatenus exercenda
IN illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, y non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Alia causa est ejus, qui calamitate premittitur; & ejus, qui res meliores quaerit, nullis suis rebus adversis. Propensior benignitas esse debet in calamitosos, nisi forè erunt digni calamitare. In iis tamen, qui se adjuvari volent, non ut nè affligantur, sed ut ad altiorum gradum ascendant, restricti omnino esse nullo modo debemus: sed in deligendis idoneis iudicium & diligentiam adhibere. Nam praclare Ennius,

Benefacta male locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum est bono viro & grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remota, gratissima est liberalitas; eoque, eam studiosius plerique laudant, quod summi cuiusque bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut hos beneficiis quam plurimis afficiamus, quorum liberis posterisque prodatur memoria, ut his ingratis esse non liceat. Omnes enim inimicem beneficii oderunt: eamque injuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri; eumque, qui faciat, communem hostem tenuiorum, putant. Atque hæc benignitas etiam respublicæ, utilis est, rectiusque servitute capros, locupletari tenuiores; quod quidem vulgò solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassii scriptum copiosè videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum longè antepo-
 no. Hæc est gravium hominum: atque magnorum: illa quasi assentatorum populi, multitudinis levitatem volupere quasi titillantium. Convenit autem tum in dando munusculum esse, tum in exigendo non acerbum: in omni re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, in vicinariis & consuetis æquum & facilem, multa multis de jure suo

con-

De pietate

Ad faciendum promptiores oportet, quando ad ornandum.

Carmen ad nationibus & contrariis recipi procuratione decentissimum.

*Paululum aliis
de suo iure conce-
dere, liberalitatis
species.*

*Hospitalitas pub-
licè privatimque
utilis ad multa.*

*Cimonis hospita-
litas in contribu-
tis suis.*

*Antiquitus in
pretio habita-
tis prudentia.*

concedentem ; à litibus verò, quantum liceat ; & ne-
scio an paulò plùs etiam, quàm liceat, abhorrentem.
Est enim non modò liberale, paulùm nonnunquam
de suo iure decedere, sed interdum etiam fructuo-
sum. Habenda autem est ratio rei familiaris ; quam
quidem dilabi sinere, flagitiosum est : sed ità, ut illi-
beralitaris avaritiæq; absit suspicio. Post enim libe-
ralitate urì, non spoliante se patrimonio, nimirum
is est pecuniæ fructus maximus. Rectè etiam à The-
ophrasto est laudata hospitalitas : est enim, ut mihi
quidem videtur, valde decorum, patère domos homi-
num illustrium illustribus hospìtibus. Idquæ etiam
reipub. est ornamento, homines externos hoc libera-
litate genere in urbe nostra non egere. Est etiam ve-
hementer utile iis, qui honestè posse multa volunt,
per hospites apud externos populos valere opibus &
gratiâ. Theophrastus quidem scribit, Cimonem A-
thenis etiam in suos curiales Laciades hospiralem fu-
isse : ità enim instituisse, & villicis imperâsse, ut omnia
præberentur, quicunque Laciades in vellam suam
divertisset.

*In altero beneficentiæ genere, quod operis constat,
multum valere jurisprudentiam, longè plurimum
eloquentiam.*

QUæ autem operâ, non largitione, beneficia dan-
tur ; hæc tum in universam rempublicam, tum
in singulos cives conferuntur. Nam in iure cavere,
consilio juvare, atque hoc scientiæ genere prodesse
quam plurimis, vehementer & ad opes augendas per-
tinet, & ad gratiam. Itaque eùm multa præclara ma-
jorum, tum quàm optimè constituti juris civilis
summo semper in honore fuit cognitio atque inter-
pretatio ; quam quidem ante hanc confusionem tem-
porum in possessione sua principes retinuerunt :
nunc, ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic hu-
jus scientiæ splendor deletus est : idque eò indignius,
quòd

quodd eo tempore hoc cōrigit, cūm is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, sciētiā facile vicisset. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficiis adstringendos homines accommodata. Atq; huic arti finitima est dicendi gravior facultas, & gravior, & ornatior. Quid enim eloquentiā laudabilius & præstabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt, gratiā? Huic quoque ergo à maioribus nostris est in toga dignitatis principatus datus. Diserti igitur hominis & facile laborantis, quoddque in patriis est moribus multorum causas & non gravatē & gratuitō defendentis, beneficia & patrociniā latē patent. Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissione eloquentiæ, nē dicam interitum, deplorarem; nisi reverer, nē de me ipso aliquid viderer queri. Sed tamen videmus quibus extinctis oratoribus, quā in paucis spes, * quantō in paucioribus facultas, quā in multis sit audaciā. Cūm autem omnes nō possint, nē multi quidem, aut juris periti esse, aut disertī; licet tamen operā prodesse multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus, aut magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut * consulant, aut defendunt, rogamem. Quod quī faciunt, plurimum gratiæ consequuntur, latissimēque eorum manat induitriā. Jam illud nō sunt admonendi (est enim in promptu) ut animadvertant, cūm alios iuvare velint, nē quos offendant. Sæpe enim aut eos lædunt, quos nō debent; aut eos, quos nō expedit: si imprudentes, negligentis est; si scientes, remeritis. Utendum etiam est excusatione adversus eos, quos invitus offendas, quacunque possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: * ceteris que operis & officiis erit, quod violatum est, compenlandum.

Laudat Sulpitium.

Eloquentia honor.

Turpis mercenaria eloquentia.

** quā.
Ex levioribus quoque operis gratiam conciliari.*

* consulantur.

Aut vitanda, aut miriganda offensa

* certis que.

Operam

Operam apud tenues & bonos rectius quàm apud locupletes collocari: nulli tamen nisi justè præstandam esse.

In iuvandis hominibus mores spectandi, non fortuna.

*Gratiam qui re-
sultat habet, & in
eo quòd habet
recolit.*

*Pauca gratius esse
potest animo, si
non re.*

*Beneficium apud
bonos potius quàm
fortunatos collo-
candum.*

Sed cum in hominibus iuvandis, aut mores spectari, aut fortuna soleat; dictum quidem est proclive: itaque vulgò loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Hæc oratio est: sed quis est tandem, qui inopis & oprimi viri causæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati & potentis? A quo enim expeditior & celerior remuneratio fore videtur, in eum ferè est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendū est diligentius, quæ natura rerum sit. Nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiam si referre gratiam non potest, habere certè potest. Commode autem, quicumque dixit, Pecuniam qui habeat, non reddidisse; & qui reddiderit, non jam habere: gratiam autem & qui retulerit, habere; & qui habeat, retulisse. At qui se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi ne obligari, quidem beneficio volunt, quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur cum ipsi, quamvis aliquid magnum acceperint, æquè etiam à se aut postulari, aut expectari aliquid suspicantur. Patrocinio verò se usos, aut clientes appellari, mortis instar putant. At verò ille tenuis, cum quicquid factum sit, se spectatum, non fortunam, putat; non modò illi, qui est meritis, sed etiam illis, à quibus expectat. (egret enim multis) gratum se videri studet. Neque verò verbis auget suum munus, si quò fortè fungitur, sed etiam extenuat. Videndumque illud est quòd, si opulentum fortunatumque defenderis, in illo uno, aut fortè in liberis eius manet gratia: sin autem inopem, probum tamè & modestum, omnes non improbi humiles; (quæ magno in populo multitudo est) præsidium sibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quàm apud fortunatos, beneficium collocari puto, Danda tamen omnino opera est, ut omni generi

generi satisfacere possimus. Sed, si res in contentio-
nem veniat, nimirum Themistocles est auctor adhi-
bendus; qui cum consuleretur, utrum bono viro pau-
peri, an minus probato diviti, filiam collocaret: Ego,
inquit, malo virum, qui pecunia egeat, quam pecu-
niam, quæ viro. Sed corrupti mores, depravatiq; sunt
admiratione divitiarum: quarum magnitudo quid ad
unumquemque nostrum pertinet? Illum fortasse ad-
juvat, qui habet: nè id quidem semper. Sed fac ju-
vare: potentior sanè sit, honestior verò quo modo?
Quod si etiam bonus erit vir, nè impediant divitiæ,
quod minus juvetur, modò nè adjuvent: sitq; omne
judicium, non quàm locuples, sed qualis quisque sit.
Extremum autem præceptum in beneficiis, operæque
danda est, nè quid contra æquiritatem contendas, nè
quid per injuriam. Fundamentum enim perpetuæ
commendationis & famæ, est iustitia: sine qua nihil
potest esse laudabile.

*Contentionem, id
est, consultatio-
nem, & collati-
onem*

*Liberalitas in universam multitudinem modicè ex-
ercenda; exactiones, non nisi in justâ necessitate.*

Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum
est, quæ ad singulos spectant: deinceps iis, quæ ad
universos, quæque ad rempublicam pertinent, dis-
putandum est. Eorum autem ipsorum partim ejus-
modi sunt, ut ad universos cives pertineant, partim,
singulos ut attingant, quæ sunt etiam graviora. Dan-
da est opera omnino, si possit, utrisque. nec minùs, ut
etiam singulis consularur; sed ita, ut ea res aut profit,
aut certè nè obfit reipub. C. Helii & P. Gracchi
frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur
erarium: modica M. Octavii & reipub. tolerabilis, &
plebi necessaria; ergò & civibus, & reipublicæ saluta-
ris. Inprimis autem videndum erit ei, qui rem-
publicam administrabit, ut suum quisque tinear,
neque de bonis privatorum publicè diminutio fiat.

Perni-

*Antiquari, id est,
selli, et*

*Capituli
ad ex
perniciem spect-
antis.*

* tuerentur.

*Exactio tributo-
rum, ut*

* tamen.

Perniciosè enim Philippus in tribunatu, cùm legem Agrariam ferret; quam tamen antiquari faciliè passus est, & in eo vehementer se moderatum præbuit: sed in agendo multa populariter, tum illud malè, Non esse in civitate duo millia hominum, qui rem haberent. Capitalis omnino oratio, & ad æquationem bonorum pertinens, quâ peste quæ potest esse maior? Hanc enim ob causam maximè, ut sua cuiq; * tene- rentur, respub. civitatésq; constitutæ sunt. Nam etsi duce naturâ congregabantur homines; tamen spe custodia rerum suarum, urbium præsidia quærebant. Danda etiam opera est, nè, quod apud majores nostros sæpe fiebat, propter æriarii tenuitatem, assiduitatèque bellorum, tributum sit conferendum: idq; nè eveniat, multò antè erit providendum. Sin qua necessitas hujus muneris alicui reipub. obvenierit, nullo enim alteri, quàm nostræ ominari; neq; tantum nostra, sed de omni repub. disputo, danda erit opera, ut omnes intelligant, si salvi esse velint, necessitati esse parendum. Atque etiam omnes, qui rempub. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. Quarum qualis comparatio fieri soleat & debeat, non est necesse disputare; est enim in promptu: * tantum locus attingendus fuit.

Ad gratiam multitudinis comparandam, maximè valere abstinentiam: contrâque ex invasione alieni, summam existere perniciem.

CApitulum autem est in omni procuratione negotii, & muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima suspicio. Utinam, inquit C. Porcius Samnis, ad illa tempora fortuna me servasset, & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent! non essem passus diutius eos imperare. Næ illi quidem multa secula expectanda fuerunt: modò enim hoc

hoc malum in hanc rempub. invasit. Itaque facile Ab hoc Tribu-
 patior tunc potius Pontium fuisse, siquidem in illo no plati pri-
 rantum fuit roboris. Nondum centum & decem sunt, cum de pecuniis repetundis à Lucio Pisono legibus, ta est lex, nulla antea cum fuisset. At verò postea tot leges, & proximæ quæque duriores, tot rei, tot anni Coss.
 nati, tantum Italicum bellum propter iudiciorum avariæ absti-
 merum excitatum; tanta, sublati legibus & iudiciis, multa.
 expilatio direptioque sociorum, ut imbecillitate alio Val. Max. de
 rum, non nostrâ virtute valeamus abstinentia.
 num Panatius, quod fuerit abstinens. Quidni * lau- Pauli Emili
 detur? Sed in illo alia majora. Ius enim abstin- in victoria Per-
 tiæ non hominis est solum, sed etiam temporum illo- sei abstinentia.
 rum. Omni Macedonum gazâ, quæ fuit maxima, D. Plutarch
 potius est Paulus: tantum in ærarium pecuniæ inve-
 xit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tribu-
 torum. At hic nihil in domum suam intulit, præter
 memoriam nominis sempiternam. Inuitatur
 Africanus, nihilo locupletior Carthagine evenerat. vide p
 Quid? qui eius collega in censura fuit Lucius Mum- Mummius A-
 mius, nunquid copiosior, cum copiosissimam urbem chaicus eversa
 funditus fustulisset? Italiam ornare quàm domum su- Corinthe ab
 am maluit. Quanquam, Italiâ ornatâ, domus ipsa mi- omni prædi ab-
 hi videtur ornator. Nullum igitur vitium est tetrius stinuit.
 (ut eò, unde egressa est, referat se oratio) quàm avari-
 ritia, præsertim in principibus, & rempub. gubernan-
 tibus. Habere enim quæstui rempub. non modò
 turpe est, sed sceleratum etiam, & nefarium. Itaque,
 quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nullâ
 re aliâ, nisi avaritiâ esse perituram: id videtur non
 solum Lacedæmoniis, sed & omnibus opulentis po-
 pulis prædixisse. Nullâ autem re conciliare facilius
 benevolentiam multitudinis possunt ii, qui reipublicæ Spartam cu-
 præsent, quàm abstinentiâ & continentiâ. Qui pidi-
 verò populares esse volunt, ob eamque causam pugnabit,
 aut agrariam rem tentant, ut possessores suis fed- aliud nihil.

Condonantur
remittuntur

Que calamitate
ex iniustis
largitionibus

Arati salutare
exemplum

* alias, M^o
rhodum.
Historia existat
apud Polybium

bus pellantur, aut pecunia creditis debitoribus con-
donandas putant, dilabefaciunt fundamenta reipub.
Concordiam primam tollunt, quæ esse non potest,
cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniae: de-
inde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum
cuiq; non licet. (Id enim est proprium (ut supra dixi)
civitatis, atque urbis, ut sit libera, & non sollicita suæ
rei cuiusque custodia.) Atque in hac pernice reipub.
nè illam quidem consequuntur, quam putant gratiam.
Nam cui res erepra est, est inimicus; cui data,
etiam dissimulat se accipere voluisse; & maxime in
pecuniis creditis oculat suum gaudium, nè videatur
non fuisse solvendo. At verò ille, qui accipit injuriam,
& meminit, & præ se fert dolorem suum. Nec,
si plures sunt ii, quibus improbe datum est, quam illi,
quibus iniuste ademptum est, idcirco plus etiam valent:
non enim numero hæc judicantur, sed pondere.
Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis,
aut etiam seculis ante possessum, qui nullum habuit,
habeat; qui autem habuit, amittat? At propter hoc
injuriæ genus Lacedæmonii Lylandrum ephorum
ex polestunt: Agin regem, quod nunquam antea
apud eos acciderat, necaverunt. Ex eoque tempore
tantæ discordiæ secutæ sunt, ut oprami existerent, &
optimates exterminarentur, & præclarissime constituta
reipub. dilaberetur. Nec verò solum ipsa occidit
sed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus
malorum, quæ à Lacedæmonii profecta mandrunt
lariis. Quid? nostros Græchos, Tiberii Græchi
summi viri filios, Africani nepotes, nome agrariæ
contensiones perdidit? At verò Aratus Syeionius
iure laudatur, qui, cum ejus civitas quinquaginta
annos à tyranniis teneretur, profectus Argis Sicyonem,
clandestino introitu urbe est potitus: eamq; tyrannum
Nicoctem improviè oppressisset, sexcentos exules,
qui fuerant ejus civitatis locupletissimi,

rationi, restant, tanque pub. adventu suo libe-
 rant. Sed, eam magnam animadvertens, in op-
 nit & possessionibus difficultatem, quod & eos
 quos ipse restituerat, quorum bona alii posside-
 rant, eque iniquissimum arbitrabatur; & quin-
 quaginta annorum possessiones movere, non ni-
 mis equum putabat propterea quod tam longo
 spatio multa hereditatibus, multa emptionibus,
 multa donis detinebantur sine iurta: iudica-
 vit, neque illis adiri, neque his non satisfieri, quo-
 rum illa fuerant, oponere. Cum igitur statisset,
 opus esse ad eam rem constituendam pecunia,
 Alexandriam se proficilce velle dixit, remque in-
 tegrant ad reditum suum iussit esse: atque celer-
 ter ad Ptolemaum suum hospitem venit, qui
 tum regnabat alter post Alexandriam conditam;
 cui eam exposuisset, patriam se liberare velle, cau-
 samque docuisset, a Rege opulento vir summus fa-
 cile impetravit, ut grandi pecunia adjuvaretur.
 Quam cum Sicyonem adquisisset, adhibuit sibi in
 consilium quindecim principes, cum quibus causas
 cognovit & eorum, qui aliena detinebant, & eorum,
 qui sua amiserant: perfectoque armandis posses-
 sionibus, ut persuaderet aliis, ut pecuniam accipere
 mallet, & possessionibus cederent, aliis, ut commo-
 des putarent, numerari sibi quod tenebant, quam
 suam recuperare. Ita perfectum est, ut omnes, con-
 cordia concordia, sine querela discederent. O virum
 magnam dignumque qui in nostra Rep. natus esset!
 Sic pat. est agere cum civibus, non & ut bis iam vi-
 dimus) haslam in foro ponere, & bona civium voci
 subicere praetoris: At ille Gracius (id quod fuit
 sapiens, & praestantis vir) omnibus consulendum
 putavit: Eaq. est summa ratio, & sapientia boni civis,
 commoda civium defendere, non divellere, argue-
 omnes aequitate eadem continere. Habitam gratis

* praefecitque.
 * & ut persua-
 derent.

*Stomachatur
Cicero non ni-
biletiam pri-
vato dolore.
Diviso agro-
rum indigna.
Exaggerat
condonationem
aris alieni.*

in alieno. Quid ita? ut cum ego emeam, adificem, tu, impedam, tu, me in viro, frangere meo? Quid est aliud, aliis sua eripere, aliis dare aliena? Tabulae vero novae quid habent argumenti, nisi ut emas mea pecunia fundum, & cum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem, ne sit res alienum, quod reipublice noceat, providendum est, quod multis rationibus caveri potest, si hoc non fuerit, ut locupletes suum perdant, debiores lucrentur, alienum. Nec enim ulla res vehementius rempub. continet, quam fides, quae esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Nunquam enim, vehementius actum est, quam me consule, ne solveretur. Armis & castris reptata res est ab omni genere hominum, & ordine: quibus ita restitui, ut hoc tantum malum de repub. tolleretur. Nunquam nec majus, ac alienum fuit: nec melius, nec facilius dissolutum est: fraudandi enim spe sublata, solvendi necessitas con-secuta est. At vero hic * noster victor, tunc quidem victus, quae cogitabat, ea perfecit, cum eius jam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret peccare, etiamsi causa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, abierunt ii qui rempub. ruebuntur: imprimeque operam dabunt, ut juris & iudicorum aequitate suum quisque teneat; & neque tenuiores propter imbecillitatem circumveniantur; neque locupletibus ad sua vel tenenda vel recuperanda obsit invidia. Praeterea, quibuscunque rebus vel belli, vel domi poterunt, rempub. augeant imperio, agris, vidualibus. Haec magnorum hominum sunt; haec apud maiores nostros sacitata; haec genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate reipub. magnam sibi adipiscuntur & gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum praeceptis Antipater Tyrius, Solcus, qui Athenis nuper est mortuus, duo praecepta

* nunc.

*Caesar acriter
taxatus.*

* tenenda.

cepta conferre à Panatio prætermiffa; valentibus
curacionibus & pecunia: Quas res à summo philo- *Panetius à Ci-*
fopho prætermittit arbitror, quod essent faciles: sunt *cerone defensus*
certè utiles. *contra Anti-*

patrum.
Quibus rationibus, valetudo, & res familiaris tum
paranda, tum tuenda.

Sed valendo sustentatur nutritia sui corporis, &
observatione, quæ res aut prodesse soleant, aut
obesse: & continentia in victu omni, atque cultu,
corporis tuendi causa, & prætermittendis volupta-
tibus, postremo arte eorum, quorum ad scientiam hæc
pertineat. Res autem familiaris queri debet his re-
bus, à quibus abest turpitudine; conservari autem di-
ligentia & parsimonia, iidem etiam rebus augeri.
Has res commodissime Xenophon Socraticus perse-
cutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur:
quem nos, ista fere ætate cum essemus, quæ est au-
nunc, è Græco in Latinum convertimus.

vide peculiar

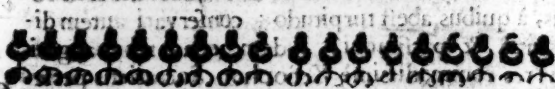
Oeconomicus,
id est, de fa-
milia admini-
stranda.

Quartum genus deliberationis, inter utilia utrum
utilius, aut quid utilissimum.

Sed utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat
quartus à Panatio prætermiffus) sæpe est neces-
saria. Nam & corporis comoda cum externis, &
externa cum corporis & ipsa inter se corporis, & ex-
terna cum externis comparari solent. Cum externis,
corporis, hoc modo comparantur: Valere ut malis,
quam dives esse. Cum corporis, externa, hoc modo
Dives esse potius, quam maximis corporis viribus.
Ipsa inter se corporis comparantur sic: Bona valetudo
voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum
autem, ut gloria divitiis, vestigia urbana rusticis,
Ex quo genere comparationis illud est Catonis se-
nis, à quo cum quaereretur, quid maxime in re fa-
miliari expediret, respondit, Bene parere; Quid

Quid in re fa-
miliari uti-
lissimum sit.
Catonis judi-
cium.

secundum, Satis bene pascere; Quid vestire, Bene
 * vestire. Quid quantum Arare. Et ceteris, qui
 quæserat, dixisset, Quid feneratori? Num Cato, Quid
 hominem, inquit, occidere? Ex quo, & multis aliis,
 intelligi debet, utilitarum comparationes solere fieri,
 restatque hoc adiunctum esse quartum exquirendo
 rum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de
 quaerenda, de collocanda pecunia, etiam de iustitia
 commodius a quibusdam optimis viris, ad medium
 Janum sedentibus, quam ab ullis philosophis ulla in
 schola, disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda: per-
 tinet enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputa-
 tum est. Reliqua deinceps persequemur.

M. T. CICERONIS DE
 OFFICIIS LIB. III.

*Mic, annibale
 pulso, Africam
 fecit tributari-
 am.*

*Aequalis ad
 ætatem refer-
 tur.*

*Celsare pro
 oritari, aut
 nihil agere.*

*Acuere, pro
 acriorem fa-
 cere.*

Ubi Scipionem, Marce fili, cum, qui
 primus Africanus appellatus est, dicere
 solitum scripsit Cato, qui fuit tunc eius
 æqualis. Nunguam se minus oriosum
 esse, quam cum otiosus, nec minus solus
 quam cum solus esset. Magnifica verò vox, &
 mago viro, ac sapiente digna; quæ declarat il-
 lum & in orio de negotiis cogitare, & in solitudine
 secum loqui solitum; ut neque celsares unquam &
 interdum colloquio alterius non egeret. Itaque dices,
 quæ languorem afferant ceteris, illum acuebant
 otium, & solitudo. Vellem & nobis hoc idem verè
 dicere liceret: sed si minus imitatione tantum inge-
 niu præstantiam consequi possumus, voluntate certe
 proximè

proximè accedimus. Nam & à repub. forensibusque
negotiis, arctis impiis, vique prohiberi otium perse-
quitur; & ob eam causam, urbe relicta, rura per-
agrans, sepe soli sumus. Sed nec otium hoc cum
Africani otio, nec hæc solitudo cum illa comparan-
da est. Ille enim, requiescens à reipub. pulcherri-
mis muneribus, otium sibi fumebat aliquando, &
à cœtu hominum, frequentaque interdum, tan-
quam in portum, se in solitudinem recipiebat. No-
strum autem otium, negotii inopiâ, non requiescen-
di studio, consummum est. Extingito enim senatu,
delestisque judiciis, quid est, quod dignum nobis aut
in curia, aut in foro agere possimus? Itaque, qui in
maxima celebrare, atque in oculis civium, quon-
dam, vivimus, nunc fugientes conspectum scelera-
torum, quibus omnia redundant, abdimus nos
quantum licet, & sepe soli sumus. Sed quia sic ab
hominibus doctis accepimus, non solum ex malis
eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his
ipsis, siquid inesset boni: propterea & otio fruor, non
illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset
otium civitati; nec eam solitudinem languere pari-
or, quam mihi affert necessitas, non voluntas. Quan-
quam Africanus maiorem laudem vel meo iudicio
assequeretur: nulla tamen eius ingenii monumenta
mandata literis, nullum opus otii, nullum solitudinis
munus extat. Ex quo intelligi debet, illum mentis
agitatione, investigationeque earum rerum, quas
cogitando consequeretur, nec otiosum, nec solum
unquam fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris
habemus, ut cogitatione tactâ à solitudine abstra-
hamur, ad hanc scribendi operam ompe studium cu-
ramque convertimus. Itaque plura brevi tempore
eversâ, quam multis annis stante rep. scripsimus. Sed
cum ista philosophia, mihi Cicero, frugifera & fru-
stiosa, nec ulla pars eius iocunda ac delecta sit: ta-

*Verè unde col-
lationem ingre-
ditur.*

*Latenter suum
otium com-
mendat.*

*Sapiens neque
otiosus unquam
neque solus.*

*Memoria, id
est, etatis.*

Locum cohortandi primum capit à re, deinde ab expectatione, quam à sua Cratippique persona, tum etiam à loco colligit.

Notè dixit discendi, pro discere.

vide speculum

men nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quam de officiis, à quibus constanter honesteque vivendi præcepta ducuntur. Quare, quanquam à Cratippo nostro, principe hujus memorie philosophorum, hæc te assidue audire atque accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonare, nec eas (si fieri possit) quicquam aliud audire. Quod cum omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant; tum haud scio, an nemini potius, quam tibi. Sustines enim non parvam expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti ontis præterea grave & Athenarum, & Cratippi: ad quos cum tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem & urbis auctoritatem, & magnam. Quare, quantum coniti animo potes, quantum labore contendere (discendi labor est potius, quam voluptas) tantum fac ut efficias: neve committas, in eam omnia supeditata sint à nobis, tunc tibi defuisse videre: Sed hæc hæcenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratia scripsimus, nunc ad reliquam partem propositæ divisionis revertamur.

Reprehensus Panætius, quod tria genera pollicitus, tertium non exolverit. Ab aliis item notatus, quod eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum honestate pugnare utilitas, atque à Cicerone defensur.

PANÆTIUS igitur, qui sine controversia de officiis accuratissime disputavit, quemque nos correctione quadam adhibita potissimum sequi sumus, tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare de officio solerent: uno, cum dabitarent, honestumne id esset, de quo ageretur, an turpe; altero, utilene, an inutile; tertio, si id quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile

utile videretur, quo modo ea discerni deberet: de
 duobus generibus primis, tribus libris explicavit; de
 tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec
 id exolvit quod promiserat. Quod eo magis miror,
 quia scriptum à discipulo ejus Posidonio est, triginta
 * annos vixisse Panætium, postquam eos libros edi- * annis.
 disse. Quem locum miror à Posidonio breviter esse
 tractatum in quibusdam commentariis; præsertim
 cum scribat nullum esse locum in tota philosophia tam
 necessarium. Minime vero assentior iis, qui negant
 eum locum à Panætio prætermisum, sed consulto
 relictum: nec omnino scribendum fuisse; quia nun-
 quam posset utilitas cum honestate pugnare. De quo
 alterum potest habere habitationem, adhibendumne
 fuerit hoc genus, quod in divisione Panæti tertium
 est, et plane omittendum: alterum dubitari non po-
 test, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum.
 Nam qui à divisione tripartita duas partes absolve-
 rit, huic necesse est restare tertiam. Præterea, in ex-
 tremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps
 esse dicturum. Accedit eodem testis locuples Posido-
 nius, qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium
 Rostum dicere solere, qui Panætium audierat, ut ne-
 mo pictor esset inventus, qui * Veneris eam partem,
 quam Apelles inchoatam reliquisset, absolverit (oris
 enim pulchritudo reposita corporis imitandi spem au-
 ferebat). Iste ea que Panætius prætermisisset, & non
 perfecisset, propter eorum que * perfecisset instan-
 tiam, neminem esse perfecitum. Quamobrem de
 judicio Panæti dubitari non potest: recte enim
 hanc tertiam partem ad exquirendum officium ad-
 iunxerit, an scitis de eo fortasse dubitare potest. Nam
 sive honestum solum bonum est, ut Stoicis placet;
 sive quod honestum est, id ita summum bonum est
 (quemadmodum Peripateticis vestris videtur) ut
 omnia ex altera parte collocata, vel minimi momenti
 instar

instar habeant: dubitandum non est, quin utroque
possit utilitas cum honestate contrahere. Imo: acco-
pimus, Socratem solitum exorari eos, qui priorem
hæc naturâ coherentia, opinione distaxissent. Cui
quidem iri sunt Stoici assensur etiam, quicquid ho-
nestum esset, id utile esse confiterentur: nec unum quic-
quam, quod non honestum. Quod si is esset Pana-
etius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod
ea efficiens utilis esset: ut ille, qui res expectandas
vel voluptate, vel inolevisâ merentur: liceret ei di-
cere, honestatem aliquando cum utilitate pugnare.
Sed, cum sit is, qui id solum bonum iudicat, quod ho-
nestum sit, quæ autem huic repugnent specie quadam
utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam
feri, nec decessione pejorem non videtur huic inno-
di debuisse deliberationem introducere, in qua, quod
utile videretur, cum eo, quod honestum est, compa-
raretur. Etenim, quod summum bonum à Stoicis dici-
tur, Conveniunt nature vivere, id habere hanc (ut
opinor) à sententiam, Cum virtute congruere semper:
cetera autem, quæ secundum naturam essent, ir-
legitima, si ea virtuti non repugnent. Quod etiam
ita fit, putant quidem, hanc comparationem non re-
fide esse, introduci, nec omnino de eo genere quic-
quam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem ho-
nestum, quod propriè verèque dicitur, id in sapien-
tibus est, solis, neque à virtute divelli unquam potest.
In iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ip-
sum illud quidem perfectum honestum nullo modo
esse potest, sed similitudines honesti esse possunt. Hæc
igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus,
mediis Stoici appellant: & ea communia sunt, & fa-
cile patere, quæ & ingenti bonitate multi assequun-
tur, & progressionis discendi. Illud autem officium
quod rectum idem appellant, perfectum atque abso-
lutum est: &, ut idem dicunt, omnes numeros habet,

*Legere pro su-
mere vel deli-
gere.*

*Vera virtus, in
una sapientia
simulacra eius
etiam in mediis
oculis.*

*Mesa, & adia-
phora.*

*Omnes numeros
haberi, id est,
nulla pars deest.*

neq; potest sapientem; cadere in quingram potest.
 Cui autem aliquid actum est, in quo media officia
 * comparantur id commutate videntur esse posse dūm;
 propterea quod vulgus, quid ab his à perfecto scire non
 ex toto intelligit, quatenus autem intelligit, nihil putat
 præter medium. Quod item in poematibus & in pil-
 cluris usu venit, in aliisq; compluribus, ut delecten-
 tur imperiti, laudatque ea, quæ laudanda non sunt,
 ob eam credo causam, quod in se dis aliquid probi,
 quod capiat ignaros, qui quidem, quid in unaquaque
 re vixit sit, nequeant judicare. Itaq; cum sint docti &
 periti, facile desistunt à sententia. Hæc igitur officia,
 de quibus his libris differimus, quasi secundum quæ-
 dam honesta dicuntur esse, non sapientum, modo pro-
 pria, sed cum omni hominum genere communia.
 Itaque his omnes, in quibus est virtutis indolentia, com-
 moventur. Nec verè, cum dicitur Docti autem dicitur Sapien-
 ones, fortis viri commemorantur, tunc cum Fabrici-
 us, aut Aristides iustus nominantur, non ab illis fortis-
 tudinis, aut ab his iustitiae, tanquam à sapientibus im-
 pectitur exemplum. Nemo enim horum à sapientibus est,
 ut sapientem intelligi dicimus volumus; nec hi, qui sapien-
 tes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Cato-
 lici, sapientes fuerunt. Nec illi quidem septem, sed
 ex mediocrius officiorum frequentia à similitudinem
 quandam gerbant, speciemque sapientium. Quo-
 circa nec id, quod verè honestum est, fas est cum u-
 tiliis repugnantiis comparari. nec id, quod communiter
 appellamus Honestum, quodque colitur ab iis, qui
 bonos viros habiti se volumus, cum volumus in-
 quam est agnoscendum. Et atq; id honestum, quod
 in nostram intelligentiam cadit, non doli ediscervan-
 diusq; est nobis, quam id, quod à probis dicitur, verèq;
 est honestum, sapientibus. Atque enim reor non pos-
 test, si qua ad virtutem est facta propositio. Sed hæc qui-
 dem de his, qui conservatione officiorum contenti sunt

rur

reus
 * comparatur.
 De auxiliis
 me recte judi-
 cat, nisi artifex
 de virtute, non
 nisi sapiens,
 Docti partici-
 pium.

Decii pater &
 filius Scipiones
 fratres.
 Fabricius autem
 contemptor.
 Aristides
 Atheniensis,
 ob abstinentiam
 iusti cognomen
 meritis.
 Cato & Lali-
 us sapientes
 cognominati.

Epicurei

Exponit quem

dabeat intel-

lectum, cum

honestas dici-

mus cum utili-

tate pugnare.

in bonis. Qui utitur omnia meritorum et muneris
 & commodis, neque ea volunt propter honestatem
 resque solent in deliberando honestum bonis eo, quod
 utile putant, comparant. Boni viri non solent. Itaque
 existimo. Panætium quod cum dixerit homines solere in
 hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod
 describere solere modo non erit oportere. Etenim non
 modo pluri putare, quod utile videamus, quam quod
 honestum; sed hanc etiam inter se comparare, & in
 his dubitare, turpissimum est. Quid ergo, quod
 omninoque dubitationem asserere solent? conside-
 randumque videtur. Oredo, si quando dubitatio ac-
 cidit, qualis sit illa de quo consideretur. Sape enim
 tempore fit, ut quod plerumque turpe haberi soleat,
 inveniamur non esse turpe. Exempli causa, ponatur
 aliquid quod patet latuisse. Quod potest esse majus
 scelus, quam non modo hominem, sed etiam famili-
 arem occidere? Num igitur se adstrinxit scelere, si
 quis et rannum occidit, quamvis familiarem? Populo
 quidem Romae non videtur; qui ex omnibus praeclaris
 factis illud putcherimum existimat. Vixit igitur uti-
 lius honestatem, imo vero honestas utilitatem se-
 curus est.

Formula praescripta, ne quando nos falsa utilitatis
 inspecies ab honestate abducatur: ut iustitiam vel so-
 lidum, vel maximum bonum statuamus; in officium
 malorum maximum: nihilque ad privatum com-
 modum; sed ad commune societatis referendum
 sit. Itaque, ut sine ulla errore diiudicare possimus, si
 quando cum illo, quod honestum intelligimus, pu-
 gnare id videbitur, quod appellamus utile: formula
 quaedam constituenda est, quam si sequemur in com-
 paratione rerum, eas officio nunquam cedemus. Er-
 gone haec formula, Stoicorum, rationi disciplinaeque
 maxime consentanea, quam quidem in his libris pro-

pterea

percreta sequimur, quod, quanquam à veteribus Academicis, & Peripateticis restitum, qui quondam iudicem erant, qui Academici, quæ honesta sunt anteponunt, quæ videntur utilia; tamen splendidi-
 us hæc ab iis diffinitorum, quibus, quicquid honestum est, idem utile videtur nec utile quicquam, quod non honestum; quàm ab iis, quibus est honestum aliter quod non utile, aut utile non honestum, Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut quodcumque maxime probabile occurrit, id nostras iure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur, aliquid alteri, & hominem hominis incommodo, sunt augere commodum, magis est contra naturam, quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cætera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus, externis. Nam, principio tollit convictum humanum, & societatem. Si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliaret aut violaret alterum, dirumpi necesse est, eam, quæ maxime est secundum naturam, humani generis societatem. Ut, si unumquodque membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret se valere, si proximi membri valetudinem ad se traduxisset; debilitari & interire totum corpus necesse esset: sic, si unusquisque nostrum rapiat ad se, commoda aliorum, detrahâtque quod cuique possit, emolumentum sui gratiâ, societas hominum, & communitas everteretur necesse est. Nam, sibi ut quisque malit, quod ad usum vitæ pertineat, quàm alteri acquiescere, concessum est, non repugnante naturâ. Illud quidem natura non paritur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus. Neque verò hoc solùm naturâ, id est, jure gentium, sed etiam legibus populorum, quibus in singulis civitatibus respublicæ continentur, eodem modo constitutum est, ut non liceret sui commodi causâ nocere alteri. Hoc enim spectant leges, hoc volunt, incolumem esse

*Olim iudem
Academicis,
& Peripateticis*

*Quodvis incommodum
potius accipiendum,
quàm
injustè quid
committendum*

*Ratio, natura,
ius gentium;
ius civile, quod
hic leges populorum vocat.*

vide peculiar

* communitas.

se civium confanctionem, quam qui desiderant, eos morte, exilio, vinculis, tamis coercet. Argue hoc mundo magnis celsis ipsa natura ratio, quae est lex divinis et humana; cui par esse quis velit, omnes autem pariterunt, qui secundum naturam volent vivere) nunquam committit, ut alienum upperat, sed id quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim magis imago est secundum naturam celsitas animi & magnitudo, nemque * contras, iusticia, liberalitas, quam voluptas, quam vita, quam divitia. Quis quidem contemneret, & prohibito ducere, comparantem cum iusticiae communi, magis animi & excelsi est. Detrahere autem alteri, sui commodi causa, magis est contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cetera generis ejusdem: Itemque magis est secundum naturam, pro omnibus rebus fieri possit, conservandis aut juvandis, multos labores molestiasque suscipere, imitantem Herulem illum, quem Homerus sancta, beneficiorum memor, in consilio caelestium collocavit, quam vivere in solitudine, non modo sine utilis molestiis, sed etiam in maxime voluprariis, abundantem omnibus copiis ut excelsas etiam pulchritudine & viribus. Quocirca optimo quisque splendidissimoque ingenio longe illam vitam hinc arreponet. Ex quo efficitur, hominem naturae obediencem homini nocere non posse. Deinde qui alterum violat, ut ipse aliquid commodi consequatur, aut nihil se existimat contra naturam facere, aut magis fugendam censet mortem, paupertatem, dolorem, anxnionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quam facere cupiam injuriam. Si nihil existimat contra naturam fieri in hominibus violantibus, quid cum eo diseras, qui omnino hominem ex homine tollat. Sin fugendum id quidem censet, sed & multo illa pejora mortem, paupertatem, dolorem errat in eo quod ultimum aut corporis, aut fortunae vitium, aut animi vitium gravius.

gravius existimat. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas universæque, & universorum: quam si ad se quisque rapiat, dissolvitur omnis humana consocietas. Atque si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicumque sit, ob eam ipsam causam, quod is homo sit, confidit vellet: necesse est, secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. Quod si ita est, una continemur omnes, & eadem lege naturæ. Idque ipsum si ita est, certe violare alterum lege naturæ prohibemur. Verum autem primum: verum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos commodi sui causâ; sed aliam rationem esse civium reliquorum. Hi sibi nihil juris, & nullam societatem, communis utilitatis causâ, statuerunt esse cum civibus: quæ sententia omnem societatem destrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt esse habendam, externorum negant; hi dirimunt communem humani generis societatem: quâ sublatâ, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia funditus tollitur: quæ qui tollunt, etiam adversus Deos immortales impii judicandi sunt: ab iis enim constitutâ inter homines societatem evertunt: cujus societatis arctissimum vinculum est, magis arbitraci esse contra naturam, hominem homini detrachere sui commodi causâ, quam omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacent justitiâ. Hæc enim una virtus omnium est dominâ & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit. Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? Minime verò. Non enim mihi est vita mea utilior, quam animi talis affectio, neminem ut violentam commodi mei gratiâ. Quid? si Phalarim, crudelissimum tyrannum, & inhumanum, vir bonus, ne ipse fr-

Societas jam non modo cum propinquis, sed etiam cum universis civibus, postremo & cum hospitibus servandum.

Justitia est domina & regina virtutum.

*Homini a tñ-
hil utili detra-
here licet, si eo
spes des, ut soci-
etati prodes non
propriè tibi.*

*omni hoc eum
- talis enim est*

*Causam id est,
prætexum, &
commentitiam
defensionem.*

gore conficiatur; vestitu spoliare possit, nonne faci-
ciat? Hæc ad judicandum sunt facillima. Nam si
quid ab homine ad nullam partem utili, aut utilitatis
causâ detraxeris, inhumandè feceris, contrâque natu-
ræ legem; si autem is tu sis, qui multam utilitatem
reipub. atque hominum societati, si in vita remane-
as, asferre possis, si quid ob eam causam alteri detra-
xeris, non sit reprehendendum: si autem id non sit
ejusmodi, suum cuique incommodum ferendum est
potius, quàm de alterius commodis detrahendum.
Non igitur magis est contra naturam morbus, aut
egestas, aut quid hujusmodi, quàm detractio atque
appetitus alieni: sed communis utilitatis derelictio,
contra naturam est; est enim injusta. Itaque lex ip-
sa naturæ, quæ utilitatem hominum conservat &
continet, decernit profectò, ut ab homine inertis atque
inutili ad sapientem, bonum, fortemq; virum trans-
ferantur res ad vivendum necessariæ: qui si occide-
rit, multum de communi utilitate detraxerit; modò
hoc ita faciat, ut nè ipse de se bene existimans, se-
seq; diligens, hanc causam habeat ad injuriam. Itaq;
semper officio fungetur, utilitati consulens homi-
num, & ei (quam sæpe commemoro) humanæ soci-
etati. Nam quod ad Phalarim atinet, persfacile ju-
diciū est. Nulla est enim nobis cum tyrannis socie-
tas, sed potius summa distractio; neque est contra
naturam spoliare eum, si possis, quem honestum est
necare; atque hoc omne genus pestiferum atque im-
piū ex hominum communitate exterminandum
est. Etenim, ut membra quædam amputantur, si &
ipsa sanguine, & tanquam spiritu carcere cœperunt;
& noceat reliquis partibus corporis: sic ista in figu-
ra hominis feritas, & immanitas belluæ, à communi
tanquam humanitate corporis segreganda est. Hu-
jus generis sunt quæstiones omnes eæ in quibus ex
tempore officium exquiritur. Ejusmodi igitur credo

res Panæum persecutum fuisse, nisi aliquis casus aut occipario consilium ejus * peremisset. Ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspicui possit, quid sit propter turpitudinem fugiendum; quid sit id, quod idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato, propè tamen absoluto, tanquam fastidium imponimus: ut Geometræ solent, non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi concedantur, quo facilius, quæ velint, explicent: sic ego à te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, Nihil præter id, quod honestum sit, esse propter se expeditum. Sin hoc non licet per Cratippum: at illud certe dabis, Quod honestum sit, id esse maximè propter se expeditum. Mihi utrumvis satis est, & cum hoc, tum illud probabilius videretur, nec præterea quicquam probabile. At primum Panætius in hoc defendendus est, quòd non utilia cum honestis pugnare dixerit aliquando posse (neq; enim ei fas erat) sed ea quæ videntur utilia. Nihil verò utile, quod non idem honestum, nec honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur: negatque ullam pestem majorem in vitam hominum invasisse, quàm eorum opinionem, qui ista distraxerint. Itaq; non ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ut ea sine errore judicaretur, si quando incidissent, induxit eam, quæ videretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, sed (ut dicitur) Marte nostro. Neque enim quicquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod mihi probaretur de iis, quæ in manus meas venerunt.

* praevenisce

vide peculiar

Fastigium, id est, summam manum : ab ædificiis translatum, quibus perfectis conus aliquis imponitur in summo. Principia p̄t̄ma per se nota.

Marte nostro,
proverbialiter
à malitia tran-
slatum, ubi suo
Marre rem ge-
rere diceban-
tur, qui nullis
auxiliariis
copiis adjuti
committerent.

De qua nos commoditas quantavisa, cum summa etiam impunitate coniuncta permoveret, ut vel tantillum ab honesto recedamus, sine qua nihil non perniciosum.

Cum igitur aliqua species utilitatis obiecta sit, nos commoveri necesse est. Sed si cum alium attendis, turpitudinem videas adiungam ei rei, quæ spem utilitatis amulet: tunc utilitas non requirenda est; sed intelligendum, ubi turpido sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam, quam turpido (contra enim & contravenientia, & constantia natura desiderat, aspernaturque contraria) nihilque tam est secundum naturam, quam utilitas: certe in eadem re, & utilitas, & turpido esse non potest. Itemque si ad honestatem nati sumus: cuius aut sola expetenda est, (ut Zenoni est visum) aut certe omni pondere gravior est habenda, quam reliqua omnia, (quod Aristoteli placet) necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum; quod autem bonum, id certe utile: itaque quicquid honestum, id utile. Quare error hominum non proborum, cum aliquid, quod utile visum est, arripuit, id continuo secernit ab honesto. Hinc sicca, hinc venena, hinc falsa testamenta nascuntur: hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesque lociorum & civium: hinc opum nimiarum potentia non ferenda; postremo etiam in liberis, civitatibus existunt regnandi cupiditates; quibus nihil nec terrina, nec festinus excogitari potest. Emolumenta enim rerum fallacibus iudiciis vident: precant non disce legum, quas sæpe petrunt, sed ipsas turpitudinis, quæ acerbissima est, non vident. Quam obrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (est enim totum sceleratum, & impium) qui deliberant, utrum id sequantur, quod honestum esse videant, an se scientes scelere contaminent. In

ipsa

*Turpis utilitas,
omnium scelerum
parent.*

*Turpido per se
fugienda, etiam
summa utilitate
proposita.*

ipsa enim deliberatione facinus inest, etiam si ad id non perveniamus. Ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam in omni deliberatione, celandi & occultandi spes, opinioque removenda est. Satis enim nobis (si modo in philosophia atque profectus) persuasum esse debet, si ovis deos hominesque celare possint, nihil tamen avaræ, nihil iniuste, nihil libidinosè, nihil incontinentere se faciendum. Hinc ille Gyges inducitur à Platone, quæ, cum terra discessisset magnis quibusdam imbris, in illum hunc descendit, æneûmq; equum (ut fertur fabula) animadvertit, cuius in lateribus fores essent, quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine mustatâ, annulûmq; aureum in digito, quem ut detraxit, ipse induit, (erat autem regis pastor) tum in concilium pastorum se recepit. Ibi cum palam ejus annuli ad palmam converterat, à nullo videbatur, ipse autem omnia videbat: idem rursus videbatur, cum in * lucem annulum inverterat. Itaque hac opportunitate annuli usus, reginæ suprum inruit, eaque adjuvante regem dominum interemit; sustulitque quos obsistere arbitrabatur. Nec in his quisquam eum facinoribus potuit videre: sicreptis annuli beneficio rex exortus est Lydiæ. Hanc igitur ipsam annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putat peccare, quam si non haberet. Honestas enim bonis viris, non occulta, queruntur. Atque hoc loco philosophi quidam, minime mali illi quidem, sed non satis acuti, fidam & continentiam fabulam dicunt prolatam à Platone: quasi verò ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc esse vis futuræ annuli, & hujus exempli. Si nemo sciturus, nemovè suspicaturus quidem sit, cum aliquid divitiarum, potentie, dominationis, libidinis causâ feceris, si id diis, hominibusque futurum sit semper ig-

*Turpi in se turpi
etiam ipsa deli-
beratio.*

*Aurea præceptio
& semper in
pectore gestanda.
Lib. 2. de Rep.*

*Fabula Gygis
Platonici.*

*Pala, Masse, quæ
annuli gemma
clauditur.
* locum.*

*Gygis fabula
quæ sensum
habet.*

notum sine facturus. negant id fieri posse, quam potest id quidem. Sed quæro: quod negant posse, id si posset, quidnam facerent? Urgent rustice sane, negant enim posse, & in eo perstant. Hoc verbum quid valeat, non vident. Cum enim quærimus, si possint celare, quid facturi sint; non quærimus, possintne celare; sed, tanquam tormenta quædam adhibemus; ut, si responderint, se impunitate proposita facturos quod expediat, facinorosos se esse fateantur: si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. Sed iam ad propositum revertamur. Incidunt sæpe multe causæ, quæ conturbant animos utilitatis specie, non, cum hoc deliberetur, relinquentane si honestas propter utilitatis magnitudinem? (nam id quidem improbum est) sed illud, possintne id, quod utile videatur, fieri non turpiter? Cum Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id iniuste: fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti, & consiliorum etiam adiutor. Cum autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, noménque Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendam: quod erat utile patriæ, consulere, id erat iræ honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem, sine qua nec utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non iræ: Species enim utilitatis animum pepulit ejus, cui cum vitum esset utilius, solum se, quam cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat, alicui posset: & tamen muri causam opposuit, speciem honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam. Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.

*Collatinus propter
invidiam nominis
occisus, neq, id ini-
uriam, quia publica
utilitati consultum
est.*

*Romulus, ut solus
imperaret, Remum
fratrem occidit,
hanc quidem cau-
sam praevalentem,
quod mania con-
tra legem trans-
isset.*

Propriis

Propria commodis quatenus cuique inservire per-
missum.

Nec tamen nostra nobis utilitates omittendæ sunt
necque tradendæ, cum his ipsi egeamus: sed
suz cuique utilitari, quod sine alterius injuria fiat,
serviendum est. Scitæ Chrysippus, ut multa. Qui
stadium, inquit, currit, eniti & contendere debet,
quàm maxime possit, ut vincat, supplantare alium, qui
cum certet, aut manu depellere nullo modo debet:
Sic in vita sibi quemque petere, quod pertineat ad
usum, non iniquum est, alteri surripere, jus non est.

Formula in amicitia, ut semper honestatæ cedat bene-
volentia amicis, fides præstetur, etiam maxime in
commodis propositis. Communiibus in rebus tantum
charitati amicorum tribuatur, quantum religio,
& honesti ratio patitur. Ceterum nequa res capis
aut petatur ab amico, aut præstetur petenti.

Maximè autem perturbantur officia in amicitia
quibus & non tribuere, quod rectè possis,
& tribuere, quod non sit æquum, contra officium
est. Sed hujus generis totius breve, & non difficile
præceptum est. Quæ enim videntur utilia, hono-
res, divitiæ, voluptates, & cetera generis eisdem,
hæc amicitia nunquam anteponenda sunt. Atque
contra semper, neque contra iurandum ac fidem,
amici sui causâ, vir bonus facit, nè si iudex qui-
dem erit de ipso amico. Ponit enim personam amici,
cum induitur iudicis, Tantum dabit amicitia, ut ve-
ram amici causam esse malit, & ut perorandæ li-
tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cum
verò jurato dicenda sententia sit, meminerit, Deum
se adhibere testem, id est (ut arbitror) mentem suam,
quâ nihil homini dedit ipse Deus divinius. Itaque
præclarum à majoribus accepimus morem rogan-

Commodandum
amicis, sed usque
ad aras.

Perorandæ spi-
enda,
Ad aliam equidem
ad amplificandi
onem, quam ad
clopydrarum an-
merum referre.
Iudex quod satis
fide tractare non
possit, interroganda
quidem est

*Damon & Py-
thias, nobile par
amicorum.*

di iudicis, si eum teneremus. Quæ salvis fide facere possit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulo prædixi, honestè amico à iudice posse concedi. Nam si omnia facienda sint, quæ amici velint; non amicitie tales, sed conjurationes purandæ sunt. Longior autem de communibus amicitis: nam in sapientibus viris æque perfectis nihil potest esse tale. Damonem & Pythiam, Pythagoreus, fecerunt hoc animo inter se fuisse, ut cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, & is, qui mori addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causa postulavisset, vas factus sit alter ejus sistendi: ut, si ille non revertisset, moriendum esset sibiipsi. Qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut se in amicitiam tertium adscriberent. Cum igitur id, quod utile videtur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur, iaceat utilitatis species, valeat honestas. Cum autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabimur, religio, & fides anteponatur amicitie. Et sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii.

In publicis consultationibus semper honestum falsè utilitate potius habendum, neq; consilium ulum videri utile oportere, quod cum honesto pugnat. Atq; huius rei utramque in partem exempla.

Sed utilitatis specie in republica sæpissime peccatur: ut, in Corinthi disturbance, noscitur Darius etiam Athenienses, qui statuerunt, ut Æginetis qui classe valebant, pollicos præcederent: hoc vultum est utile: nimis enim minimebat propter propinquitatem Ægina Pirææ. Sed nihil, quod crudele, utile est: enim hominum naturæ (quam sequi debemus) maxime inimica crudelitas. Male etiam qui peregrinos urbibus uti prohibent, eosque exterminant; ut * Pennus apud patres nostros: Papirus nuper.

*In Corintho de-
lenda falsitas.
utilitatis species
falsitas. ne videretur
nihil enim crudele
fieri, quod crudeliter
Ægina suble-
gionem adiret.
Pirææ, portus
obstruere.*

* Petronius.

neper. Nam esse pro civibus civilis non sit rectum est
non videre: quam tolerare legem sapientissimi con-
sules. Cuius & Scervola. uti vero urbis promittere
peregrinos, sane inhumani est. Nisi preclara, in
quibus publice utilitatis species pro honestate con-
teinnitur. Plena exemplorum est nostra resp. cum
saepetias, tum maxime bello Punico secundo, qua
Cannensi calamitate accepta, maiores animos ha-
buit, quam unquam rebus secundis. Nulla timoris
significatio, nulla mentis paens. Tanta vis est hone-
stas, ut speciem utilitatis obliuiscit. Athenienses cum
Persarum impetum nullo modo possent sustinere, sta-
tueruntq; ut urbe relicta, coniugibus & liberis Tre-
zene depositis, naves condescenderent, liberatæque
Græciæ classe defenderent: * Cyrillum quendam
frudentem ut in urbe manerent, Xerxemque recipe-
rent, lapidibus obruerunt. Atque ille sequi utilita-
tem videbatur: sed ea nulla erat, repugnante Hone-
state. Themistocles post victoriam ejus belli, quod
cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consilium
resp. salutare, sed id sciri opus non esse: postulatq;
ut aliquem populus daret, quicum communicaret.
Datus est Aristides. Huic ille, classem Lacedæmo-
niorum, quæ subducta esset ad Gytheum, clam in-
cendi posse: quo facto, frangi Lacedæmoniorum o-
pes necesse esset. Quod Aristides cum audivisset, in
concione magna expectatione venit, dixitq; pernici-
le esse consilium quod Themistocles afferret, sed mi-
nimè honestum. Itaque Athenienses, quod honestum
non esset, id nè utile quidem putaverunt, totamque
eam rem, quam nè audiverant quidem, antequam Aristi-
des repudiaverunt. Melius hi, quam nos, qui piratas
immunes, socios vestigales habemus. Maneat ergo,
quod turpe sit, id nunquam esse utile, nè tum quidem,
cum id quod utile esse potes adipiscere. Hoc enim
ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

Cannensi, à Can-
nis vico Abulia,
ubi Paulus & E-
milius fuit cum
innumerabili ci-
vium & sociorum
Rom multitudi-
ne casus.

Trozen in Pa-
læstina, in Asia
Argolica? quæ
olim Posidonia
dicta.

* Alii Lycidam
fuisse scribunt.
Historia est apud
Demosthenem
ἐν τῷ πρῶτῳ
ἐκείνου λόγῳ.
Sic accipienda
erant qui nunc ty-
rannis nostris om-
nia, vel turpissima
suadent, modo
quaestiosa.
Gytheum nobile
navale Lacedæ-
moniorum.

In contrariis communibus quæ formula honesti & utilis. Pingit autem speciem quandam, juris consultorum more, deq; ea duos Stoicos diversa sentientes: quorum alter ad Stoicam rationem omnia fert, alter ex hominum consuetudine & jure civili moderatur.

Sed incidunt (ut supra dixi) sæpe causæ, cum repugnare utilitas honestati videatur; ut animadvertendum sit, repugnante plane, an possit cum honestate conjungi. Ejus generis hæc sunt quæstiones: Si (exempli gratiâ) vir bonus, Alexandriâ profectus Rhodum, magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summæque annonæ caritate: si idem sciat, complures mercatores Alexandriâ solvisse, navisque in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit, dicturûsne sit id Rhodiis, an silentio suum quàm plurimò venditurus. Sapientem, & bonum virum fingimus: de ejus deliberatione & consultatione querimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet; sed dubitet, an turpe non sit. In ejusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno & gravi Stoico aliud Antipatro, discipulo ejus, homini acutissimo: Antipatro, omnia patifacienda, ut nè quid omnino, quod venditor nòrit, emptor ignoret; Diogeni, venditorem, quatenus jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere, cætera sine insidiis agere, & quoniam vendat, velle quàm optimè vendere. Advexi, exposui, vendo meum non pluris, quàm cæteri, fortasse etiam minoris, cum major est copia. Cui sit injuria? Exortitur Antipatri ratio ex altera parte: Quid agis? tute cum hominibus consulere debeas, & servare humanæ societati, eaque lege natus sis, ut ea habeas principia naturæ, quibus parère, & quæ semper sequi debeas, ut utilitas tuâ, communis utilitas sit; vicissimq; communis utilitas, tua sit; celabis homines, quid

*Solvissè neutralis
tur, id est, navi.
gessu.*

*Festivus dialogus
inter Diogenem
& Antipatrum.*

iis ad sit commoditatis & copiz? Respondebit Diogenes fortasse sic: Aliud est celare, aliud tacere: neq; ego nunc te celo, si tibi non dico, quæ natura deorum sit, quis sit finis bonorum; quæ tibi plus prodescent cognita, quam tritici viliras: Sed non, quicquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. Imò verò (inquit ille) necesse est: siquidem meministi esse inter homines naturam conjunctam societatem. Memini, inquit ille, sed nunc ista societas talis est, ut nihil suum cuiusque sit? Quod si ita est, nè vendendum quidem quicquam est, sed donandum. Vides in hac rora discepratione non illud dici? Quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam: sed ita expedire, ut turpe non sit. Ex altera autem parte, eâ re, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse nōrit, cæteri ignorent; pestilentes sint, & habeantur salubres; ignorent in omnibus * eubiculis apparere serpentes, male materiæ, ruinosæ: sed hoc præter dominum nemo sciat. Quæro, si hoc emptoribus venditor non dixerit, ædēsque vendiderit pluris multo quam se venditorum putarit, num * id iuste, an improbè fecerit? Ille verò (inquit Antipater) improbè facit. Quid enim est aliud erranti viam non monstrare, (quod Athenis execrationibus publicis sancitum est) si hoc non est, Emptorem pari ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam est, quam viam non monstrare: nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contrā; Num te enere coëgit, qui nè hortatus qui dem est? Ille, quod non placebat, proscripsit: tu, quod placebat, emisti. Quod si qui proscribunt villam bonam, ut ipsi asserunt, benèque ædificatam, non existimantur sefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione; multò minùs, qui domum non laudant. Ubi enim iudicium emptoris est, ibi fraus vendi-

* Quidam cubiculis legunt pro latebris.

* Alias injustè aut improbè.

Publica execrationes Atheniensium in eos, qui viam erranti non monstrarent.

*Placo auctio-
narius.*

venditoris qui potest esse. Si autem dicitur non
omne praestandum est; quod dictum non est, ut pre-
standum putas? Quid vero est istud, in dandis ven-
ditiis, eius rei quam vendat vitia narrare? Quid autem
tam absurdum, quam, si domini iussa ita praeco pro-
diceret, Domum pestilentem vendo? Sic ergo in quibus-
dams causis, dubiis ex altera parte defenditis ho-
nestas, ex altera ita de utilitate dicitur, ut id quod mi-
le videatur, non modo facere honestum sit, sed etiam
non facere turpe. Haec est illa, quae videtur utilium
fieri cum honestis saepe dissensio.

Superiori altercationi philosophorum suam interpo-
nit sententiam, omnino viro bono neque simulan-
dum esse quicquam, neque dissimulandum sui com-
modi causa, etiamsi mos, leges, civiles quaedam
reticere non verent.

*Atque celare,
aliud ratione,
* quicquid
retinent.*

*Turpe celare
quod est, sapientius
tenere quod non
est.*

QUae dijudicanda sunt: non enim, ut quere-
mus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non
igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic
aedium venditor celare emptores debuisse. Neque
enim id est celare, * cum quid reticeas; sed cum quod
tu scias, id ignorare, emolumenti tui causa, velis eos,
quorum interst id scire. Hoc autem celandi genus
quale sit, & cuius hominis, quis non videt? Certe
non apetri, non simplices est, non ingenui, non iusti,
non viri boni: versuti potius, obscuri, astuti, fallaces,
malitiosi, calidi, veteratoris, vafri. Haec tot, & alia
plura, nonne inutile est vitiorum subire nomina?
Quod si vituperandi sunt, qui retinebant, quid de iis
existimandum est, qui orationis vanitatem adhibue-
runt? Caius Cannus, atque Romanus, homo nec
infacetus, & satis literatus, cum se Syracusas orandi
causa, non negotiandi (ne ipse dicere solebat) con-
sulisset, distabat se hortos aliquos velle emere,
quod invitare amicos, & ubi se oblectare sine inter-
pellatoribus posset. Quod cum percrebuisse Pythius
ei

ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit
venales quidem se hortos non habere, sed licere tri
Cannio, si vellet ut suis: & simul ad cenam homi-
nem in hortos invitavit in posterum diem. Cùm ille
promississet, tum Pythius, ut argentarius qui esset,
apud omnes ordines gratus, piscatores ad se con-
vocavit, & ab eis petivit, ut ante suos hortulos postea
die piscarentur: dixitque quid eos facere vellet.
Ad cenam tempore venit Cannius: opipare à Py-
thio * apparatus erat convivium. Cymbalum ante
hortulos multitudo Pro se quisque, quod ceperat, af-
ferebat. Ante pedes Pythii pisces abjicebantur. Tum
Cannius, Quæso, inquit, quid est, ô Pythi? ran-
tümne piscium? tantümne cymbalum? Et ille
Quid mirum, inquit? hoc locust, Syracusis quic-
quid est piscium: hic aquatio, hac villâ si carere non
possunt. locustus Cannius cupiditate, contendit à
Pythio, ut venderet. Gravare ille primò. Quid multa?
Impetrat. Emir homo cupidus, & locuples, tanti quan-
ti Pythius voluit, & emi instructos. Nomina facit,
negotium conficit. Invitat Cannius postea die famili-
ares suos. Venit ipse mature, scilicet nullum videret.
Querit ex proximo vicino, num senia quædam pi-
scatorum essent, quod eos nullos videret. Nulla,
(quod sciam) inquit ille: sed hæc piscari nulli solent,
itaque heri mirabar, quid accidisset. Stomachari Can-
nius: sed quid faceres? nondum enim Aquilius, colle-
ga, & familiaris meus, promiserat de dolo malo formu-
las: In quibus ipsis, cùm ex eo quæreretur, quid esset
Dolus malus, respondebat, cùm esset aliud simula-
tum, aliud actum. Hoc quidem sanè luculenter, ut
ab homine perito definendi. Ergo & Pythius, &
omnes aliud agentes, aliud simulant, perfidi, im-
probi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eo-
rum potest iuste esse, cùm sit tot vitii in-
quiritum. Quod si Aquilam definitio vera est, ex
omni

*Fabula perquam
amena, quo aflu
Graculus Cannio
imposuit.*

* paratum erat.

*Gravare, ut
gravatum, invitat
& alia Nomina
facit, dolorem ja
stulsum.*

*Formulas, iuris
regulas. Quod do-
lo malo gestum
est, id in integrum
restitui oportet.*

*Tabula rerum
venalium.
Circumscribere,
circumvenire, cir-
cumducere.*

** Aliàs Latoriâ.
* Aliàs adjitur.
Bona fidei iudicia.
Inter bonos bene
agier, Verba sunt
solemnia, quibus
in negotiis bona fi-
dei utebantur.
* apponer.*

*Indicaretur, id est,
affirmaretur.
Semel id est, ut
statim summum
pretium eloqueretur.*

*Simile est vendere
minoris quàm pos-
sis, & emere plu-
ris quàm possis.*

*Miso Sophocles
ὄστις ἔχ' αὐτῶ
σοφός. Eurip. in
Medea,*

omni vita simulatione, dissimulationeque tollenda est.

Ita nec, ut emat melius, nec, ut vendat, quicquam simulabit, aut dissimulabit, ut bonus. Atque ille dolus malus etiam legibus erat vindictus; ut tutela xii tabulis, & circumscriptio adolecentium lege

* Latoriâ; & sine leges iudiciis, in quibus *Ex fide* bona * agitur. Reliquorum autem iudiciorum hæc verba maxime excellunt; In arbitrio rei uxoriæ *Melius*, *Æquius*. In fideiis, ut, *Inter bonos bene agier*. Quid ergo aut in eo, quod *Melius*, *Æquius* est, potest ulla pars inesse fraudis? aut, cum dicitur, *Inter bonos bene agier*, quicquam agi dolose aut malitiose potest?

Dolus autem malus simulatione, & dissimulatione, ut ait Aquilius, continetur. Tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium: Non licitatorum venditorum nec, qui contra liceatur, emptor

opponer. Utique si ad eloquendum veneris, non plus, quàm semel eloqueretur. Q. quidem Sexvola P. filius, cum postulasset, ut sibi fundes, cuius emptor erat, semel indicaretur, idque venditor ita fecisset, dixit se pluriis estimare: addidit centum milia. Nemo est, qui hoc viri boni fuisse neget; sapientis, negant: ut si minoris, quam postulasset, vendidisset. Hæc igitur est illa perniciēs, quod alios bonos, alios sapientes existimant. Ex quo Ennius *Ne quicquam sapere sapientem, qui sibi ipsi prodesse nequiret*: Verè id quidem, si, quid esset prodesse, mihi eum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodii

tum discipulum Panatii, video in iis libris, quos de officiis scripsit Q. Tuberoni, dicere, Sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim solum nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeque reipub. Singulorum enim facultates, & copiar, divitiarum sunt civitatis. Huic Sexvolæ factum, de quo paulo antè dixi, placere nullo modo potest.

Ete-

Et enim omnino se negat facturum compendii sui causâ, quod non liceat. Huic nec laus magna tribuenda est, nec gratia. Sed si ve & simulatio, & dissimulatio dolus malus est; per paucas res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: si ve vir bonus est is, qui prodest quibus potest, nocet nemini, recte istum virum bonum non facile reperiemus. Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: Et, quia semper est honestum, virum bonum esse, semper est utile. Ac de iure quidem prædiorum sanctum est apud nos iure civili; ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota essent venditori. Nam,

Compendium, id est, luctum.

cum ex duodecim tabulis satis esset cautum, ea præstari, quæ essent lingua nuncupata; quæ qui inficiatus esset, duplicem poenam subiret: à Jurisconsultis etiam reticentis poena est constituta. Quicquid enim inest prædio vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. Ut, cum in arce augurum augures adhuri essent, iussissentque Titum Claudium Centimalum, qui ædes in Caelio monte habebat: demoliri eas, quarum altitudo officeret auspiciis: Claudius proscripsit insulam, vendidit: emit Publius Calpurnius Lanarius. Huic ab auguribus illud idem denuntiatum est: itaque Calpurnius cum demolitus esset, cognovissetque Claudium ædes postea proscripsisse, quam esset ab auguribus demoliri iustus, ad arbitrium illum adegit

Lingua nuncupata, veterum iuris prudentium sermo

* quid sibi de ea re facere oporteret ex fide bona. M. Cato sententiam dixit, huius nostri Catonis patris. Ut enim ceteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen progeniit, ex filio est nominandus. Is igitur iudex irâ pronuntiavit: Cum in venundando rem eam scisset, & non pronuntiasset, emptori damnum præstari oportere. Igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emptori vitium quod nosset venditor. Quod si recte iudicavit; non recte frumenta-

Claudii reticentia pro dolo malo damnata.

* quicquid sibi dare, facere oportere.

*Serviebant,
id est, debebant
servitutem.*

*Urgebat, id est
premebat.*

*Quid inter lo-
ges & philoso-
phorum dog-
mata.*

** hominum
inter homines
Ius gentium, ius
civile continet,
non contrā : surū
formula à divina
& naturali rati-
one ducta.*

rius ille, non scire & diu periculum venditor ta-
ceat. Sed huiusmodi remittentia iure civile homines com-
prehendi non possunt : quia autem possunt, diligenter
teneantur. Mi. Marius Gratidianus, propinquus noster,
C. Sergio Orata vendiderat aedes eas, quas ab eodem
ipse paucis ante annis emerat. Hæ Sergio serviebant.
Sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adductæ
res in iudicium est. Oratam Crassus, Gratidianum
defendebat Antonius. Ius Crassus urgebat, quod
viriū venditor non dixerat, sciens id oportere præ-
stari : acquiescit Antonius, quoniam id viriū
ignotum Sergio non fuisset, qui illas aedes vendidisset,
nihil fuisse necesse dici ; nec eum esse deceptum, qui
id, quod emerat, quo iure esset, teneat. Quorsum
hæc ; ut illud intelligas, non placuisse maioribus no-
stris astutos. Sed aliter leges, aliter philosophi tollunt
astutias : Leges, quatenus manu tenere res possunt ;
Philosophi, quatenus ratione, & intelligentiā. Ratio
igitur hoc postulat, ne quid insidiosè, ne quid ino-
larsè, ne quid fallaciter. Sūntne igitur insidiæ, tende-
re plagas, etiam si expiaturus non sis, nec agiturus ?
ipsæ enim sere, nullo insequente, sæpe incidunt : sic,
tunc cum & des proseribas, tabulam, tanquam plagam
ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis
ineurat imprudens. Hoc quamquam video propter
depravationem consuetudinis, neque more turpe ha-
beri, neque aut lege sanciri, aut iure civili : naturæ
tamen lege sancitum est. Societas est enim (quod
etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) la-
tissimè quidem quæ pateat, * omnium inter omnes :
interior eorum, qui ejusdem gentis sunt, propior eo-
rum, qui ejusdem civitatis. Itaque maiores, aliud ius
gentium, aliud ius civile esse voluerunt. Quod enim
civile, non idem continet gentium ; quod autem gen-
tium, idem civile esse debet. Sed nos veri iuris, germa-
næq; iustitiæ solidam & expressam effigiem nullam
tene-

tenentibus: umbrâ & imaginibus utimur, eâq; ipsas u-
tendum sequeremur. Feruntur enim ex optimis * na-
turae & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa! ** Naturæ prin-
cipiis, & ver.*
Vixi nam propter te, sed emine tuam capere, fraudulentisoe
frip. Quidam illa aurea! Ut, Inter bonos bene agere
oportet, & sine fraudatione. Sed qui sint boni,
& quid sit bene agere, magna questio est. Quidem
Scævola, pontifex maximus, summam vim
esse dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus
* adderetur, Ex fide bona: fideique bonæ nomen * *Alia. agere-
tur ex fide.*
existimabat manare karissimè; idque versari in tu-
telis, societatibus, fideiis, mandatis, rebus empris,
venditis, conductis, locatis, quibus vitæ societas con-
tinetur. In his magni esse iudicis, statuere (præser-
tim cum in plerisque essent iudicia contraria) quid
quemque cuique præstare oporteret. Quocirca a-
liis tollendæ sunt, eaque malitia, quæ vult qui-
dem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea,
dilatæque plurimum. Prudentia est enim locata in
electu bonorum & malorum: malitia (si omnia,
quæ turpia sunt, mala sunt) mala bonis antepo-
nit. Nec verò in prædiis solum jus civile ductum
à natura, malitiam fraudemque vindicat; sed & in
mancipiorum venditione, venditorum frans omnis
excluditur. Qui enim scire debuit de sanitate, de
fuga, de furtis, præstat ædicto Ædiliū. Hæredum
alia est causa. Ex quo intelligitur, quoniam juris
natura fons sit, hoc secundum naturam esse, Ne-
minem id agere, ut ex alterius prædetur insecritia.
Nec ulla perniciēs vitæ maior inveniri potest, quàm
in malitia simulatio intelligentiæ. Ex quo illa in-
numerabilia nascuntur, ut vitia cum honestis pu-
gnare videantur. Quotus enim quisque reperietur,
qui, impunitate, & ignorance omnium propo-
sitâ, abstinere possit injuria? Periclitemur (est placet)
& in iis quidem exemplis in quibus peccari vulgus
homi-

*In mancipiis,
id est, servis aut
ancillis, quæ
sunt, an sana,
an fugitiva, an
furacis.*

* fatigandi.

* civitatis.

Hereditas
per.

* quaeritur.

* Alias per-
videre.

hominum fortasse non putat. Neque enim de fidei-
is, veneficiis, testamentariis, furibus, peculatoribus
hoc loco differendum est; qui non verbis sunt, &
disputatione philosophorum, sed vinculis & carcere
* castigandi: sed hæc consideremus, quæ faciunt ii, qui
habentur boni. L. Minutius Basilii, locupletis homi-
nis, falsum testamentum quidam à Græcia Romanam
attulerunt: quod quod facilius obrincent, scripserunt
heredes, secum M. Crassum, & Q. Hortensium, ho-
mines ejusdem civitatis potentissimos; qui cum illud
falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent
conscii culpe, alieni facinoris munusculum non re-
pudiaverunt. Quid ergo? satis hoc est, ut non de-
liquisse videantur? Mihi quidem non videtur: quan-
quam alterum amavi vivum, alterum non odi mortu-
um. Sed cum Basilii Marcii Satrium, sororis fi-
lium, nomen suum ferre voluisset, eumque, fecisset
heredem; hunc dico patronum agri Piceni; &
Sabini: (ô turpem notam temporum illorum!) Num
erat æquum principes * cives non habere, ad Satri-
um nihil præter * pervenire? Etenim si is qui
non defendit injuriam, neque propulsat à suis, cum
potest, injustè facit, ut in primo libro disserui: qualis
habendus est is, qui non modò non repellit, sed eti-
am adjuvat injuriam? Mihi quidem etiam veræ hæ-
reditates non honestæ videntur, si sint malitiosis
blanditiis officiorum, non veritate, sed simulatione
* acquiritur. Atqui in talibus rebus aliud utile inter-
dum, aliud honestum videri solet. Falsò, Nam ea-
dem utilitatis, quæ honestatis, est regula: qui hoc
non * præviderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum
facinus. Sic enim cogitans; Est illud quidem hone-
stum, verum hoc expedit; res à natura copulatas au-
debit error divellere; quod non est fraudum, malefici-
orum, scelerum omnium. Itaque si vir bonus habeat
hanc viam, ut si dignis contempneret, possit in locu-
plerum

plenum testamenta nomen ejus irrepere, hâc vi non
 videtur, nè si exploratum quidem habeat, id omnino
 neminem unquam suspicaturum. At si dares hanc
 vim M. Crasso, ut digitorum percussione hæres pos-
 set scriptus esse, qui re verâ non esset hæres; in foro,
 mihi crede, saltaret. Homo autem justus, & is, quem
 sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se
 transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, qui sit
 vir bonus, nescire fateatur. At verò si quis voluerit
 animi sui complicatam notionem evolvere: jam se
 ipse doceat. cum virum bonum esse, qui profit qui-
 bus possit; noceat nemini, nisi lacessitus injuriâ.
 Quid ergo? hâc non noceat, qui quodam quasi vene-
 no perficiat, ut veros hæredes moveat, in eorum lo-
 cum ipse succedat? Non igitur faciat (dixerit quis)
 quod utile sit, quòdque expediat? Imò intelligat, ni-
 hil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum.
 Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit.
 Fimbriam consularem: audiebam de patre nostro
 puer, judicem M. Lutatius Pythiæ fuisse, Equiti Ro-
 mano sanè honesto, cum is sponsionem secisset, *Ni
 vir bonus esset*: Itaq; ei dixisse Fimbriam, se illâ rem
 nunquam judicaturum; nè aut spoliaret famâ proba-
 tum hominem, si contra judicasset; aut statuisse vide-
 retur, virum bonum aliquem esse, cum ea res innu-
 merabilibus officiis & laudibus contineretur. Huic
 igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modò
 Socrates noverat, nullo modo videri potest quicquam
 esse utile quod non honestum sit. Itaq; talis vir non
 modò facere, sed nec cogitare quidem quicquam au-
 debit, quod non audeat prædicare. Hæc nonne est tur-
 pe dubitare philosophos, quæ nè rustici quidem dubi-
 tent? à quibus natum est id, quod jam tritum est ve-
 rustate proverbium: cum enim fidem alicujus, boni-
 tatemq; laudant, * *Dignum esse, dicunt, quicum in re-
 nebra micet*. Hoc quam habet vim nisi illam, Nihil

Notionem
 formam, &
 speciem dicitur

+
 * *Lusus quo
 dicitur erat mi-
 casio digito
 repensio motus
 Cic. De dis-
 vinatione.
 Quid est a-
 nimus fors?
 Idem prope
 modum quod
 micare, quod
 talis jacere,
 quod tesserari.
 Cicero idem
 adagium et
 in secundo
 De finib. lib.*

* convertere

Notatus Ma-
rius, qui con-
sulatus gra-
tiam officio
recesserit.

* illud.
* ducere.

Notatus Gra-
ridianus, qui
collegium
communem
gratiam ad
se proprio
transiit.

expedire, quod non deceat, etiamsi id possis nullo re-
fellente obtinere? Vade sine igitur hoc proverbio, neq;
Gygis illi posse veniam dari, neq; huic, quem paulo
ante fingebam digitorum percussione hæreditates
omnium posse * ad se convertere? Ut enim, quod
turpe est, id quamvis occultetur, tamen honestum fi-
eri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id
utile ut sit, effici non potest, adversante etiam & re-
pugnante natura. At enim, cum permagna præmia
sunt, est causa peccandi. C. Marius, cum a spe consu-
latus longè abesset, & jam septimum annum post
præturam jaceret, neque petiturus unquam consu-
latus videretur; Q. Metellum, cuius legatus erat, sum-
mum virum, & civem, cum ab eo, imperatore suo,
Romam missus esset, apud populum Romanum cri-
minatus est, bellum *illum* producere: si se consulem
fecissent, brevi tempore aut vivum; aut mortuum Ju-
gurtham se in potestatem populi Rom. redacturum.
Itaq; factus est ille quidem consul; sed a fide iustiti-
æq; discessit, qui optimum & gravissimum civem, cu-
jus legatus, & a quo missus esset, in invidiam falso cri-
mine adduxerit. Nec noster quidem Gracidianus of-
ficio boni viri fundius est tum, cum prætor esset, col-
legiumq; prætorum tribuni plebis adhibuissent, ut res
nummaria de communi sententia constitueretur:
jactabatur enim temporibus illis nummus, sic, ut ne-
mo posset scire, quid haberet. Conscripterunt com-
muniter edictum cum poena atq; iudicio, constitue-
runtq; ut omnes simul in Rostra post meridiem de-
scenderent, & ceteri quidem alius alio: Marius à sub-
sellis in Rostra restit; idq; quod communiter compo-
situm fuerat, solus edixit. Et ea res (si quæris) ei ma-
gno honori fuit. Omnibus vicis statuta facta sunt, ad
eas thus, & cerei. Quid multa? nemo unquam multi-
tudini fuit charior. Hæc sunt, quæ conturbant homi-
nes in deliberatione nonnunquam, cum id, in quo
violatur

violatur aequitas, non habetur ita magnum; illud autem, quod ex eo patitur, permagnum videtur: ut, Mario, præripere collegis & tribunis plebis populearem gratiam, non ita turpe; consulem ob eam rem fieri, quod sibi nunc proposuerat, valde utile videbatur. Sed omnium una regula est, quam cupio tibi esse notissimam: Aut illud, quod utile videtur, turpe nē sit; aut si turpe est, nē videatur esse utile. Quid igitur? possumusne aut illum Marium virum bonum judicare, aut hunc? Explica, atque excute intelligentiam tuam; ut videas, quæ sit in ea species, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum, mentiri emolumentum sui causâ, criminari, præripere, fallere? Nihil profecto minus. Est ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni & splendorem & nomen amittas? Quid est, quod asferre tantum utilitas ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem, justitiâque detraxerit? Quid enim interest, utrum ex homine se convertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? Quid? qui omnia recta & honesta negligunt, dum modo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam socerum habere voluit eum, cujus ipse audaciâ potens esset? Utile ei videbatur plurimum posse alterius invidiâ: id quàm injustum in patriam, quàm inutile, quàm turpe esset, non videbat. Ipse autem socer in ore, semper Græcos versus Euripidis de Phœnissis habebat, quos dicam ut poterō; inconditè forrasse, sed tamen ut res possit intelligi:

Nam si violandum est ius, regnandi gratiâ.

Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Eriocles, vel potius Euripides, qui id unum solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Romani, dominusque omnium gentium

Explicat
nam superius
complica-
tam dixit
notionem.

Pompeius
notatus, qui
turpi consilio
Cæsarem affe-
nem adjuvat.
erat ducta
ejus filia.
Euripidum
carmen
Cæsare usur-
patum.

Εἰς τὸν πα-
τέρα, ὅς τις
παραβῇ τοῖς
μοῖς καὶ ἀ-
λάστον αἰσεί-
ηται, πᾶσι τοῖς
ἔθνεσιν ὁπ-
λίσσεται.

tium esse concupierit, idque perfecterit. Hanc cupiditatem si quis honestam esse dicit, amens est. Probat enim legum & libertatis interitum: earumque oppressionem terram & detestabilem, gloriosam putat. Qui autem fatetur, honestum non esse in ea civitate, quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare; sed ei, qui id facere possit, esse utile: quæ hunc oburgatio ne, aut quo potius convirio à tanto errore coner avertere? Potest enim, dii immortales, cuiquam esse utile, scdissimum & reterrrimum paritidum patriæ: quamvis is, qui eò se obstrinxerit, ab oppressis civibus Patrens nominetur? Honestare igitur dirigenda utilitas est, & quidem sic ut hæc duo verba inter se discrepare, & tamen unum sonare videantur. Nunc * ab eo ad vulgi opinionem. Quæ major utilitas, quam regnandi, esse possit? Nihil contra inutilius ei, qui id injuste consecutus sit, invenio, cum ad veritatem cepti revocare rationem. Possunt enim cuiquam esse utiles angores, sollicitudines, diurni & nocturni metus, vita insidiarum periculorumque plenissima?

Multis iniqui atque infideles regno, pauci sunt boni, inquit Accius. At cui regno? quod à Tantalò & Pelope proditum jure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui exercitu populi Romani populum ipsum Romanum oppressisset, civitatemque non modo liberam, sed etiam gentibus imperantem, servire sibi coëgisset? Hunc tu quas conscientie labes in animo censes habuisse? quæ vulnera? Cujus autem viri ipsi potest utilis esse, cum ejus viri ea conditio sit, ut qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus sit, & gloria? Quod si hæc utilia non sunt, quæ maxime videntur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudinis, satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit. Quanquam id quidem cum sæpe alias, tum Pyrrhi bello à C. Fabricio consule iterum, & à senatu nostro judicatum est. Cum enim rex Pyrrhus populo

Casir Pater patriæ appellatus sed ab oppressis.

Ad Roma Patrem patriæ Cicero mem libera dixit, adco.

populo Rom. bellum ultro intulisset, cumq; de imperio certamen esset cum rege generoso ac potente: perfuga ab eo venit in castra Fabricii, eique est pollicitus, si primum ei proposuisset, se, ut clam venisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, & eum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum: idq; ejus factum à senatu laudatum est. Atq; si speciem utilitatis, opinionemq; querimus, magnum illud bellum perfuga unus, & gravem adversarium imperii sustulisset: sed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuisset, cum non virtute, sed scelere superatum. Utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit; vel senatui nostro, qui nunquam utilitatem à dignitate sejunxit, armis cum hoste certare, an venenis? Si gloriæ causâ imperium experendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: si ipsæ opes experuntur quoquo modo, non poterunt esse utiles cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi Q. filii sententia quas civitates L. Sylla, pecuniâ acceptâ, ex senatusconsulto liberavisset, ut hæc rursus vestigales essent, neq; his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Et senatus est assensus. Turpe imperio. Piratarum enim melior fides, quam senatus. At aucta vestigalia. Utile igitur. Quousq; audebunt dicere, quicquam utile, quod non honestum? Potest autem ulli imperio, quod gloriâ debet solum esse, & benevolentia sociorum, utile esse odium & infamia? Ego etiam cum Catone meo sæpe dissentii. Nimis enim mihi videbatur præstare ærarium vestigalia, que defendere, omnia publicanis negare, multa sociis: cum in hos benefici esse deberemus; cum illis sic agere, ut cum coloris nostris soleremus. Eoque magis, quod illa ordinum conjunctio ad salutem reipub. pertinebat. Male etiam Curio, cum causam Transpadanorum æquam esse dicebat: semper, autem

*Historia a
Pyrrhi me-
dico episto-
lam Fabricio
missam narra-
rant.*

*Turpi, eoque
nec utilis L.
Philippi sen-
sentia.*

ODIUM ET

*INNO 352A
IN 2010
Cato postremo
fluit.*

*Turpi oratio
Curionis
Vincat mi-
lica.*

tem addebat, Vincat utilitas. Potius diceret non esse equam, quia non esset utilis reipublicæ; quam, cum æquum esse diceret, non esse utilem fatectur.

Formulas aliquot, & rogationes colligit non inanimatas, in quibus videtur aliud hortiari utilitas, aliud honestas.

PLEnus est sextus liber de officiis Hecatonis talium questionum: Sime boni vñ in maxima caritate annona, familiam non alere? In utramq; partem disputat, sed tamen ad extremum, utilitare putat officium dirigi magis, quam humanitate. Quærit, si in mari iactura faciendâ sit, equi ne pretiosi potius iacturam faciat, quam servi si villis: Hic aliò res familiaris, aliò ducta humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens, si potuerit? Negat, quia sit injuriam. Quid domitus navis? eripietne suum? Minime, non plus, quam si navigantem in altum eicere de navi velit, quia sua sit. Quoad enim perventum sit eo, quò sumpta navis est, non domus est navis, sed navigantium. Quid, si in una tabula sint duo naufragi, aequè sapientes? Tibi ne uterque rapiat, an alter cedat alteri? Cedit verò, sed ei, cuius magis inter sit vel sua vel reipub. causa vivere. Quid, si hæc paria in utroque? Nul-
tum erit certamen, sed, quasi in sorte, aut in dimicando victus, alteri cedat alter. Quid, si pater
filius ex pater, cunctis agat in æratum? indicetne id magistratibus filius? Ne fas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstat omnibus officiis? Imò verò: sed ipsi patria præstat, pios habere cives in parentes. Quid, si tyrannidem aucupare, si patriam prodere conabitur pater? flebitne filius? Imò verò oblectabit patrem, ne id faciat: si nihil proficiet, accusabit: minabitur etiam. Ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet

de peculiar

Sumpta
conducta

* Verus ex-
emplar, sibi
uter rapiat.

* in micando

Agere cun-
culos, ut
ante, agere
aliter;

etiam uter
utrumque
utrumque
utrumque

ponet salutis patris. Quærit etiam, si sapiens adulte-
rinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cum
id rescierit, soluitur sine fir eos, si cui debeat, pro
bonis? Diogenes ait; Antipater negat, cui potius
attentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debe-
atne dicere? Non necesse putat Diogenes; Anti-
pater viri boni existimat. * Hæ sunt quasi contro-
versæ in jure Stoicorum. In mancipio vendendo,
dicendane vitia? Non ea, quæ nisi dixeris, red-
hibeantur mancipium jure civili: sed hæc, mendacem
esse, aleatorem, furacem, ebriosum: alteri dicen-
da videntur, alteri * non videntur. Si quis aurum
vendens, aurichalcum se putat vendere, indicetne
ei vir bonus aurum illud esse, an emat demitro,
quod sit nulle denarii: perspicuum jam est, &
quid mihi videatur, & quæ sit inter eos philoso-
phos, quos nominavi, controversia. Pacta, & pro-
missa semperne servanda sint, quæ nec vi, nec do-
lo malo (ut prætores solent dicere) facta sint? Si
quis medicamentum cuiquam dederit ad aquam in-
tercutem, pepigeritq; ne illo medicamento unquam
postea uteretur; si eo medicamento sanus factus fu-
erit, & annis aliquot post incidere in eundem mor-
bum; nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item
eo liceat uti, quid faciendum sit? Cum sit is inhum-
anus, qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat in-
jurix, vitæ & salutis consulendum est. Quid? Si
quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum heredem
faciat, cum ei testamento sestertiū milles relin-
quatur, ut antequam hereditatem adeat, suæ pa-
lam in foro salter, idq; se facturum promiserit, quid
aliter eum heredem scripturnus ille non esset: faciat
quod promiserit ille, necne? Promissum nolle, &
id arbitror sui se gravitatis: sed, quiniam promissum,
si saltare in foro turpe ducet, honestius mentitur, si
ex hereditate nihil ceperit, quam si ceperit: nisi
forte

Fugiens,
quod duxit
non sit.

* Hæc con-
troveria
jura.

* non di-
cenda.

Aqua inter-
cus,
qua hydrops,
aut hydropi-
fs.

*De Sole &
Phaethonte
filio*

** atque qui
constitit.*

*De Theseo &
Neptuno*

*De Agame-
mone, &
filia immo-
lata.*

fortè eam pectiniam in reip. magnum aliquod tem-
pus contulerit, ut vel saltare eum, cum patriæ consul-
turus sit, turpe non sit. Ac re illa quidem promissa
servanda sunt, quæ non sunt iis ipsis utilia, quibus il-
la promiseris. Sol Phaethonti filio (ut redeamus ad
fabulas) facturum se esse dixit, quicquid optasset :
Optavit, ut in curum patris tolleretur : sublatus est,
* atque is antequam constitit, idu fulminis desagra-
vit. Quanto melius fuerat in hoc, promissum patris
non esse servatum ! Quid, quod Theseus exegit pro-
missum à Neptuno ? cui cum tres optiones Neptunus
dedisset, optavit interitum Hippolyti filii sui, cum is
patri suspectus esset de noverca : quo optato impe-
trato, Theseus in maximis fuit iustibus. Quid Aga-
memnon ? cum devovisset Dianæ, quod in suo regno
pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit I-
phigeniam, quæ nihil erat eo quidem anno natum
pulchrius. Promissum potius non faciendum, quàm
tam retrum facinus admittendum fuit : Ergo & pro-
missa non facienda nonnunquam, neque semper depo-
sita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanæ men-
tis deposuerit, repetat insaniens reddere peccatum sit,
non reddere, officium. Quid si is, qui apud te pecuni-
am deposuerit, bellum inferat patriæ ? reddere sine de-
positum ? Non, credo : Facies enim contra tempus,
quæ debet esse charissima. Sic multa, quæ naturæ ho-
nesta videntur esse, temporibus fiunt non honesta :
Facere promissa, stare conventis, reddere deposita,
commutatâ utilitate, fiunt non honesta. Ac de iis
quidem, quæ videntur esse utilitates contra iustitiam,
simulatione prudentiæ, satis arbitror dictum. Sed
quoniam a quatuor fontibus honestatis primo libro
officia duximus, in eisdem versabimur, cum docebi-
mus ea, quæ videntur esse utilia, neque sunt, quàm
sint virtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam
vult imitari malitia ; iræmq; de iustitia, quæ semper
est utilis, disputatum est.

De

De Fortitudine.

Reliquæ sunt duæ partes honestatis : quarum altera in animi excellentis magnitudine & præstantia cernitur altera in conformatione, & moderatione continentia, & temperantia. Utile videbatur Ulyssi, ut quidam poëta Tragici prodiderunt : nam apud Homerum, optimum autorem, talis de Ulysse nulla suspicio est : sed insimulant eum tragœdiz, simulatione infantiæ militiam subterfugere voluisse. Non honestum consilium. At utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, & Ithacæ vivere otiosè cum parentibus, cum uxore, cum filio. An ullum tu decus in quotidianis periculis & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas ? Ego verò istam contemnendam, & abjiciendam : quoniam, quæ honesta non sit, nè utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Uyssem, si in illa simulatione perseverasset ? qui cum maximas res gesserit in bello, tamen hæc audivit ab Ajace :

*Cujus ipse princeps juris-jurandi fuit,
Quod omnes sciri, solus neglexit sciri :
Furere assimulavit ; nè coiret, institit.
Quod nī Palamedis perspicax prudentia
Istius percepit malinosam audaciam,
Fidei sacrae jus perpetuò falleret.*

Illi verò non modò cum hostibus, verum etiam cum fluctibus (id quod fecit) dimicare melius fuit, quàm deserere consentientem Græciam, ad bellum Barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa : ad rem factam, nostramque veniamus. M. Atilius Regulus, cum consul iterum in Africa ex insidiis captus esset, duce Xanthippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis Hamilcare, juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem :

*Ulysses, ad
Trojam iret,
furorem si
mulavit, a-
gium proficis-
sum se se-
gens.
Palamedes
odoratus illi-
us astutiam,
filium ejus,
qui sulcus
ducendus o-
rar, objecit.
Ulysses arte
astrum sus-
pendit, itaq;
decebat fraud.
Cujus rei
memor Ulysses,
postea
Palamedem
falso crimi-
natus oppres-
sit. Ex tra-
gædia quapi-
am senarii
sunt.
quò iret.*

Is,

Is, cum Romam venisset, utilitatis speciem videbat; sed eam (ut res declarat) falsam judicavit: quæ erat talis: Manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere consularis dignitatis gradum. Quis hæc neget esse utilia? Quid censes? Magnitudo animi & fortitudo negat. An locupletiores quæris authores? Harum enim est virtutum proprium, nil extimescere; omnia humana despicere; nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? In senatum venit, mandata exposuit; sententiam nē diceret, recusavit; quamdiu jure-jurando hostium tenerentur, non esse se senatorem. Arque illud etiam (O stultum hominem, dixerit quispiam, & repugnantem utilitati suæ!) reddi captivos negavit esse utile: illos enim adolescentes, & bonos duces esse, se jam confectum senectute. Cujus cum valuisse autoritas, captivi retenti sunt, ipse Carthaginem rediit: neque eum charitas patriæ retinuit, nec suorum. Neque verò tum ignorabat se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci: sed jus-jurandum conservandum putabat. Itaque cum vigilando necabatur, erat in meliōri causa, quam si domi senex, captivus, perjurus, consularis remansisset. At stulte, qui non modo non censuerit captivos remittendos, veram etiam dissuaserit. Quomodo stulte? etiamne si reip, conducebat? Potest autem, quod inutile reip, sit, id cuiquam civi utile esse? Pervertunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honestate sejungunt. Omnes enim experimus utilitatem, ad eamque rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus. Nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? Sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate utilia reperire, propterea il-

la prima & summa habemus : utilitatis nomen non tam splendidum, quam necessarium ducimus. Quid est igitur, dixeris quis, in iure-jurando? Num irarum timentis Jovem? At hoc quidem commune est omnium philosophorum, non eorum modò, qui Deum nihil habere ipsum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri, sed eorum etiam, qui Deum semper agere assiquid, & moliri volunt, nunquam nec irasci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plus nocere posset, quam nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatem præverteret. Annè turpiter faceret? Primum, *Minima de malis*. Num igitur tantum mali turpitudine ista habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium, *Fregistne fidem? Neque dedi, neque do infideli cuiquam*, quanquam ab improbo rege dictum, luculente tamen dicitur. Addunt etiam quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non fiunt, sic se dicere, videri quædam honesta, quæ non fiunt : ut hoc ipsum videtur honestum, conservandi juris-jurandi causâ ad cruciandum reversisse ; sed fit non honestum, quia, quod per vim nostrum esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam, quicquid valde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non videretur. Hæc serè contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Jupiter merendum, ne iratus noceret : quia neque irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quam contra omne jus-jurandum valet. Sed in iure-jurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. Est enim jus-jurandum affirmatio religiosa. Quod autem affirmare, quasi Deo teste, promissis, id tenendum est. Jam enim non ad iram deorum, quæ nulla est, sed ad justitiam & ad fidem pertinet. Nam præclare Ennius, *O fides alma, apra pernis, & jus-jurandum Jovis* ! Qui igitur jus-jurandum

*Minima de
malis eli-
genda.
Eclipsis us-
cata in ser-
monibus vul-
go usurpata.
Accium.*

*Ius-jurandum
quid.*

*Fides in Ca-
pitolio Iovi
proxima.*

*Certe conce-
dentis.*

* Reip.

*Nervosus, ut
Stoici; remis-
sus, ut Peri-
poretici.*

* hinc.

*Iustus hostibus
pacta pre-
standi. Istro-
nibus nihil
oporet.*

*Quid peje-
re.*

dum violat, is Fidem violat: quam in Capitolio vic-
nam Jovis Opt. Max. (ut in Catonis oratione est)
maiores nostri esse voluerunt. At enim ne iratus qui-
dem Jupiter plus Regulo nocuisset, quam sibi nocuit
ipse Regulus. Certe, si nihil malum esset, nisi dole-
re. Id autem non modo non summum malum, sed
ne malum quidem esse, maximam auctoritate philoso-
phi affirmant. Quorum quidem testem non medio-
crem, sed haud scio an gravissimum, Regulam, noli-
te, queso, vituperare. Quem enim locupletiores qua-
rimus, quam principem * pop. Ro. qui, retinendi of-
ficii causa, cruciarum subierit voluntarium? Nam,
quod aiunt, *Minima de malis*, id est, ut turpiter po-
tius, quam calamitos: An est ullum majus malum
turpitudine? Quae si in deformitate corporis ha-
beat aliquid offensionis, quanta illa depravatio, &
sorditas turpificati animi debet videri? Itaque, ner-
vosius qui ista dissecant, solum audent malum dice-
re id, quod turpe sit: qui autem remissius, hi tamen
non dubitant summum malum dicere. Nam illud
quidem, *Neque dedi, neque de fidem infideli cui-*
quam, idcirco rest: a poeta dicitur, quia, cum tra-
staretur Atreus, personae serviendum fuit. Sed si
* hoc sibi sumunt, Nullam esse fidem, quae infideli
data sit: videant, ne queratur larebra perjurio. Est au-
tem jus etiam bellicum, si l. sq; juris jurandi saepe cum
hoste servanda. Quod enim ita juratum est, ut mens
deferentis conciperet fieri oportere, id observandum
est: quod aliter, id si non feceris, nullum perjurium
est. Ut, si praedonibus pactum pro capite pretium
non attuleris, nulla fraus est, ne si juratus quidem id
non feceris. Nam pirata non est ex perduellium nu-
mero definitus, sed communis hostis omnium. Cum
hoc nec fides esse debet, nec jus jurandum commu-
ne. Non enim, falsum jurare, pejerare est: sed, quod
ex animi tui sententia juraveris, sicut verbis concipi-
tur,

rum, more nostro, id non facere, perjurium est. Scitè enim Euripides :

Iuravi linguâ, mentem injuratam gero.

Regulus verò non debuit conditiones pacis, neque bellicas & hostiles perturbare perjurio : cum iusto enim & legitimo hoste res gerebatur, adversus quem & totum ius feciale, & multa sunt iura communia. Quod ni ita esset, nunquam claros viros senatus viros hostibus dedidisset. At verò T. Venturius, & Spurius Posthumius, cum iterum consules essent, quia, cum malè pugnatum apud *Caudium esset, legionibus nostris sub jugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his : injussu enim populi senatusque fecerant. Eodemque tempore T. Numicius, Q. *Emilius, qui rum tribuni plebis erant, quòd eorum autoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitum repudiaretur. Arque hujus deditionis ipse Posthumius, qui dedebatur, suavor & author fuit. Quod idem multis annis post C. Mancinus, qui, ut Numaninus, quibuscum sine senatus autoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam Lucius Furius & Sextus Atilius ex senatusconsulto ferebant : quâ acceptâ, est hostibus deditus. Honestus hic, quam Q. Pompeius, quo, cum in eadem causa esset, deprecante, accepta lex non est. Hic ea, quæ videbatur utilitas, plus valuit, quàm honestas. Apud superiores utilitatis species falsa, ab honestatis autoritate superata est. At non debuit rarum esse, quod erat actum per vim. Quasi verò forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad serarum proficiscebatur, cum præsertim de captivis discessurus esset ? Quod maximum in eo est, id reprehenditis. Non enim suo iudicio stetit, sed suscepit causam, ut esset iudicium senatus : cui nisi ipse author fuisset, captivi profectò Pœnis redditi essent. Ità incolumis in patria Regulus resistisset. Quod
quia

*In Hippolyta
c. venato.*

*Ἡ γλῶσση
ἰμὸς μοῦχ', ἢ
δὲ φησὶ ἀ-
νέμοι.*

*Caudium.

*Malus.

quia patriæ non utile puravit, idcirco honestum sibi & sentire illa & pati credidit. Nam, quod aiunt, quod valde utile sit, id fieri honestum; imo verò esse, non fieri. Est enim nihil utile quod idem non honestum; nec, quia utile, honestum est, sed, quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facillè quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius aut præstantius. Sed ex tora hac laude Reguli, unum illud est admiratione dignum, quod captivos retinendos censuerit. Nam quòd rediit, nobis non mirabile videtur; illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim vinculum ad astringendam fidem iurejurando majores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in duodecim tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste devincitur fides: indicant norationes, animadversionesque censorum, qui nulla dere diligentius, quam de iurejurando judicabant. L. Manlio, Auli filio, cum dictator fuisset. M. Pomponius tribunus plebis diem dixit, quod is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam, quòd Titum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare iussisset. Quòd cum audivisset adolescens filius, negotium exhiberi patri: accurrisse Romam, & primâ luce Pomponii domum venisse dicitur. Cui cum esset nuntiatum: quòd illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit e lectulo, remotisque arbitris, ad se adolescentem iussit venire. At ille, ut ingressus est, confestim gladium distinxit, iuravitque se illum statim interfeciturum, nisi jusjurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Iuravit hoc retro re coactus Pomponius: rem ad populum detulit; docuit, cur sibi à causa desistere necesse esset, Manlium missum fecit. Tantum temp-

*Quanta an-
tiquitatis iura
jurandi re-
ligio.*

*Pomponius
ius jurandum
etiam metu
extortum
præstandum
putavit.*

cum;

ribus illis iurjurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem, Gallo, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen invenit: cuius tertio consulatu Latini ad Vesperim fusi, & fugati. Magnus vir in primis, & qui * nuper indulgens in patrem, idem * acerbus & severus in filium. Sed ut laudandus Regulus in conservando iurejurando; sic decem illi, quos post Cannensem pugnam iuratos ad senatum misit Annibal, se in castra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de redimendis captivis impetravissent: si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo. Nam Polybius, bonus author in primis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tum erant, missi, novem revertisse à senatu re non impetratâ: unum ex decem, qui paulò post, quàm egressus erat è castris, rediisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra, liberatum se esse iurejurando interpretabatur. Non rectè. Fraus enim adstringit, non dissolvit perjurium. Fuit igitur stulta calliditas perverſe imitata prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut ille veterator, & callidus, victus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: Octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relictî in castris fuissent à Paulo & Varrone consulibus. Eos senatus non censuit redimendos, cum id parvâ pecuniâ fieri potuisset: ut esset insitum militibus nostris, aut vincere, aut emori. Quâ quidem re audita, fractum animum Annibalis scripsit idem, quod senatus, populûsque Romanus, rebus afflictis, tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione, ea, quæ videntur utilia, vincuntur. * Acilius autem ille, qui Græcè scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra revertissent, eâdem fraude, ut iurejurando liberarentur, eosque à censoribus, omnibus ignominii

*Torquari
cognomen
unde.
* perindul-
gers.
Indulgens in
patrem,
quem acer-
bum in se,
sic tamen
amavit: idem
filium securus
perussit.
* acerbis-
set.*

* Acilius.

miniis notatos. Sit jam hujus loci finis. Perspicuum est enim, quæ timido animo, humili, demisso fractoque fiant, (quale fuisset Reguli factum, si aut de captivis, quod ipsi opus esse videretur, non quod reipub. censuisset, aut domi remanere voluisset) non esse utilia, quia sunt flagitiosa, foeda, turpia.

De Temperantia.

Cyrenaici,
Epicteti ab
Aristippo
Cyrenaico.
Annicerii ab
Annicerio,
qui priorem
sectam men-
davit. Obscu-
renis, id est,
obscuratis
Velisq; usq;
provehantur
ter.

REstat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestiâ, continentia, temperantiâ continetur. Potest igitur quicquam utile esse, quod sit huic talium virtutum choro contrarium? Arqui ab Aristippo Cyrenaici atque Annicerii philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt; virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis. Quibus obsoletis, florer Epictetus, ejusdem fere adiutor auctorque sententiæ. Cum his, velis equisque (ut dicitur) si honestatem tuam ac retinere sententia est, deestandum est. Nam si non inodò utilitas, sed vita omnis beata, corporis firmâ constitutione, ejusque constitutionis spe exploratâ (ut à Metrodoro scriptum est) continetur: certè hæc utilitas, & quidem summa (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam ubi primum prudentiæ locus dabitur? An, ut conquirat undique suavitates? Quam miser virtutis famularus, serviens voluptari! Quod autem munus prudentiæ? An legere intelligenter voluptates? Fac nihil isto esse jucundius: quid cogitari potest turpius? Jam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum laborumque contemprio? Quamvis enim multis in locis dicat Epictetus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore: tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit,

naverit, malo dolore : ut si illum audiam de continentia & temperantia. Dicit ille quidem multa multis locis : sed aquâ hæret, ut ajunt. Nam qui potest temperantiam laudare is, qui ponat finem bonum in voluptate? est enim temperantia libidinum inimica ; libidines autem confectrices voluptatis. Arque in his ramen tribus generibus, quoquo modo possunt, non ineallidè tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt, rationem negligendæ mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillimè illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt : dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractioe fieri. Justitia vacillat, vel jacer potius, omnesque ex virtutes, quæ incommunitate cernuntur, & in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus, quàm amicitia, si hæc non per se experantur, sed ad voluptatem, utilitatemve referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullum esse docuimus, quæ honestati esset contraria : sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quò magis reprehendendos Calliphonem & Dinomachum judico, qui se dirempturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas; aspernatur, repellit. Nec verò finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri & temperari potest. * Sed de hoc hætenus : magna enim res, alio loco pluribus verbis disputata. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ videretur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est supra disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiam

Aquâ hæret,
Proverb.

* Sed de hoc
(magna enim res est)
alio loco
pluribus.

voluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum honestate conjunctio. Nam, ut tribuamus aliquid voluptati, condimeret fortasse nonnihil, utilitatis certe nihil habebit.

Peroratio Operis.

HAbes à patre munus, Marce fili, meâ quidem sententiâ, magnum; sed perinde erit, ut acceperis: quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hospites, erunt recipiendi. Sed ut, si ipse venissem Athenas (quod quidem esset factum, nisi me è medio cursu clarâ voce patria revocasset) aliquando me quoque audires: sic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea est, tribus his, temporis quantum poteris; poteris autem, quantum voles. Cum verò intellexero, te hoc scientiæ genere gaudere: tum & præsens tectum propediem (ut spero) &, dum aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Ciceto, tibi que persuade, te mihi quidem esse charissimum: sed multò fore chariorem, si talibus * montis præceptisque lærabere.

* Al. leg.
montis, &
m. lino.

Marci Tullii Ciceronis libri tertii
De Officiis.

FINIS.

M. T.

BIBLIOTHECA

five de Amicitia Dialogus ad

T. Pomponium Atticum.

Præfatio.

Ulnus Mucius Scævola augur multa narrare de C. Lælio, socero suo, memoriter & jucundè solebat, nec dubitare illum in omni sermone ap-

Lelius Sc
vcla auguris,
& Fannii
socerr.

DE pellare sapientem. Ego autem à patre ità eram deductus ad Scævola, sumptâ virili togâ, ut, quoad possem, & liceret, à senis latere nunquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter & commodè dicta, memoriæ mandabam; fierique studëbam ejus prudentiâ doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævola contuli, quem unum nostræ civitatis & ingenio & * industriâ præstantissimum audeo dicere. Sed de hoc aliàs: nunc redeo ad augurum. Cum sæpe multa narraret, tum memini, domi in hemicyclo sedentem (ut solebat) cum & ego essem una, & pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum ferè omnibus erat in ore. Meministi enim profectò (ut opinor) Artice, & eò magis, quod P. Sulpitio urebare mul-
tùm, cum is tribunus pleb. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat consul, dissideret, quicùm consum-
ptissime & amantissime vixérat, quanta hominùm esset vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola, cum in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem. Iulii de amicitia, habitum ab illo secum, & cum altero genere C. Fannio, Marci filio, paucis diebus post mortem Africani. Cuius disputa-

Toga viriles
mores exige-
bat.

*Scavolo peni
rifex.
* iusticia.*

Hemicyclon
cathebra in
modum modici
circuli.

tionis sententias memoriz mandavi, quas in hoc libro exposui meo arbitratu. Quasi enim ipsos introduxi loquentes, ne *Inquam*, & *Inquit*, sapius interponeretur. Arque ideo feci, ut tanquam a presentibus coram haberi sermo videretur. Cum enim sæpe mecum ageres, Attice, ut de amicitia scriberem aliquid, digna mihi res cum omnium cognitione, tum nostrâ familiaritate visa est: itaque feci non invitus, ut prodessem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone majore, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quam ejus, qui & diutissime senex fuisset, & in ipsa senectute præ cæteris floruisse: sic cum accepissemus a patribus maxime memorabilem C. Lælii & P. Scipionis familiaritatem fuisse; C. Lælii idonea mihi visa est persona, quæ de amicitia ea ipsa differeret, quæ disputata ab eo meminisset magister meus Scævola. Genus autem hoc sermonum, positum in hominum veterum auctoritate, & eorum illustrium, plus (nescio quo pacto) videtur habere gravitatis. Itaque ipse mea legens, sic afficior interdum, ut Catonem, non me, loqui existimem, Sed, ut rum ad senem senex de senectute; sic in hoc libro ad amicum amicissimus de amicitia scripsi. Tum est Cato locutus, quo erat nemo ferè senior temporibus illis, nemo prudentior: Nunc Lælius & sapiens (sic enim est habitus) & amicitiz gloriâ excellens, de amicitia loquitur. Tu velam à me animum parumper avertas. Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius & Q. Mucius ad focerum veniunt post mortem Africani; ab his sermo oritur: respondet Lælius; cujus tota disputatio est de amicitia, quam legens tu ipse cognoscēs. Fan. Sunt ista vera; Læli; nec enim melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior. Sed existimare debes, omnium oculos in te esse conjectos: unum te sapien-

C. Lælii &
P. Scipionis
familiaritas.

Plus habet
gravitatis
sermo positus
in auctoritate
et potestatem
& illustriam
veterum.

sapientem & appellant, & existimant. Tribuebatur hoc modò M. Catoni. Scimus L. * Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem. Sed uterque alio quodam modo: Acilius, quia prudens esse in jure civili purabatur; Cato, quia multarum rerum usum habebat, multaque ejus & in senatu & in foro vel provisâ prudenter, vel acta constanter, vel responsa acutè ferebantur; propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis. Te autem alio quodam modo dicunt, non solum naturâ & moribus, verum etiam studio & doctrinâ esse sapientem: nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem; qualem in reliqua Græcia neminem. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærent, in numero sapientum non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum judicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanosque casus virtute inferiores putes. Itaque ex me quærent, credo item ex te, Scævola, quonam pacto mortem Africani feras, eoque magis, quòd his proximis Nonis, cum in hortos D. Bruti Auguris, commentandi causâ (ut assolet) venissemus, tu non affuisti, qui diligentissimè semper illum diem & illud munus solitus esses obire. Scævola. Quærent quidem, C. Læli, multi, ut est à Fannio dictum: sed ego & respondeo, quòd animadverti te dolorem, quem acceperis cum summi viri, tum amantissimi morte, ferre moderate, nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ: quòd autem his Nonis in nostro collegio non affuisses, valetudinem causam, non mœstitiâ, fuisse. Lælius. Rectè tu quidem, Scævola, & verè. Nec enim ab isto beneficio, quòd semper usurpavi cum valem, abduci incommodo meo debui: nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut

* Atilium.

Septem Græci sapientes. Socrates Apollinis oraculo sapientissimus judicatus.

ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amicé : sed (ut mihi videris) non recte judicas de Catone. Aut enim nemo (quod quidem magis credo) aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omitram) mortem filii tulit ? Memineram Paulum, videram Caium : sed hi nec comparantur Catoni, maximo, & spectaro viro. Quamobrem cave Catoni anteponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum iudicavit : hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut jam cum utroque loquar) sic habetore. Ego si Scipionis desiderio me moveri negem ; quam id recte faciam, viderint sapientes, sed certè mentiar. Moveor enim tali amico orbarus, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit, & (ut confirmare possum) nemo certè fuit. Sed non egeo medicinâ : me ipse consolor, & maximè illo solatio, quod eo errore careo, quo, amicorum decessu, plerique angî solent. Nihil enim mali accidisse Scipioni puro : mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis graviter angî, non amicum, sed seipsum amantis est. Cum illo verò quis neget actum esse præclarè ? Nisi enim (quod ille minimè putabat) immortalitatem oprare veller ; quid non est adeptus, quod homini fas esset optare ? Qui summam spem civium, quam de eo jam puero habuerant, continuò adulescens incredibili virtute superavit ; qui consularum periiit nunquam, factus est consul bis : primum, ante tempus ; iterum, sibi suo tempore, reipub. pene sero : qui, duabus urbibus everfis, inimicissimis hinc imperio, non modò præsentia, verum etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus acillimis, de pietate in matrem ? liberalitate in sorores ? bonitate in suos ? iustitia in omnes ? Hæc nota sunt vobis. Quam autem civitati charus fuerit, more suaverè indicatum

* Gallum.

Beyin
Bocragam.Scipionis
laus.Scipionis
mors & nota
Roma deplora-
ta.

indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio juvare potuisset? Senectus enim quamvis non sit gravis (ut memini Caronem anno antequam mortuus est, mecum & cum Scipione differere) tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam * tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere. Moriendi autem sensum celeritas abstulit: de quo genere mortis difficile dictum est. Quid homines suspicentur, videtis. Hoc tamen verè licet dicere, Patrem Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos latissimisque viderit, illum diem clarissimum fuisse, cum, senatu dimisso, domum reductus ad vesperum est à patribus conscriptis, à populi Romani sociis, & Latinis, pridie quam excessit à vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur potius, quam ad inferos pervenisse. Neque enim assentior iis, qui hæc nuper differere cœperunt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri. Plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt: quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur, vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnamque Græciam (quæ nunc quidem deleta est, tunc florebat) institutis & præceptis suis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus; qui non tum hoc, tum illud, ut in plebisque, sed idem dicebat semper, animos hominum esse divinos, iisque, cum à corpore excessissent, reditum ad cælum patere, optimoque & iustissimo cuique expeditissimum: quod idem Scipioni videbatur. Qui quidem, quasi præfagiret, per paucos ante mortem diebus, cum & Philus & Manilius adessent, & alii plures, tumque etiam, Scævola, mecum venisset, triduum differuit de republica. Cujus disputationis fuit extremam ferè de immortalitate animo-

* nunc

Quod anima
sit immorta-
lis.

Socratis.

rum : quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cuiusque animus in morte facillimè evolet, tanquam è custodia vineu-
lisque corporis : cui censemus cursum ad deos faci-
liorem fuisse, quàm Scipioni ? Quocirca merere hoc
ejus eventum, vereor, nè invidi magis, quàm amici sit.
Sin autem illa * vereor, ut idem interitus sit animo-
rum & corporum, nec ullus sensus maneat : ut nihil
boni est in morte, sic certe nihil mali. Sensu enim
amisso, sit idem, quasi natus non esset omnino :
quem tamen esse natum, & nos gaudemus, & hæc
civitas, dum erit, letabitur. Quamobrem curâ illo
quidem (ut supra dixi) æsum optimè est ; necum
autem incommodius : quem fuit æquius, ut prius
introieram in vitam, sic prius exire de vita. Sed ta-
men recordatione nostræ amicitiz sic suor, ut beatè
viville videar, quia cum Scipione vixerim : quocum
mihi conjuncta cura de republica & de privata fuit ;
quocum domus, & militia communis, & id, in
quo est omnis vis amicitiz, voluntatum, studiorum,
sententiarum summa consensio. Itaque non tam
istâ me sapientiz, quam modò Fannius commemo-
ravit, fama delebat, falsa præsertim, quàm quòd
amicitiz nostræ memoriam spero sempiternam fore :
illique mihi eò magis est cordi, quod ex omnibus se-
culis vix tria aut quatuor nominantur paria amico-
rum. Quo in genere sperare videor Scipionis amicitiam
& Lælii notam posteritati fore. Fan. Istud
quidem, Læli, ita necesse est : sed, quoniam amicitiz
mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi
feceris, spero item Scævola, si, quemadmodum soles
de ceteris rebus, cum ex te queruntur, sic de amicitia
disputabis, quid sentias, qualem existimes, qui præ-
cepta des. Scæ. Mihi verò pergratum hoc, quod quæ-
ritur, id ipsum cum tecum agere constet, non minus an-
tevertit. Quamobrem utrique nostræ amicitiz ad-

* veriora.

Quid sit
amicitia.

Ex omnibus
seculis vix
tria aut qua-
tuor amico-
rum paria
nominantur.

modum feceris. Lael. Ego verò non graverer, si mihi ipse confiderem. Nam & præclara visa res est, & sumus, ut dicitur Fannius, oriosi. Sed quis ego sum? aut quid in me est facitias? Doctorum est ista consuetudo, eaque Græcorum, utiis proponatur, de quo disputant, quamvis subitò. Magnum opus est, ego ique ex-
 citatione non parvum. Quamobrem, quæ disputari de amicitia possunt, ab eis censeo petatis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantum possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel secundas, vel adversas. Sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. Neq; id ad vivum refeco, ut illi, qui hæc subtilius differunt, forsasse verè, sed ad communem utilitatem parùm. Negant enim quenquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sane; sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. Nos autem ea, quæ sunt in usu, vitæq; communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, sperare debemus. Nunquam ego dicam Fabricium, M. Curium, T. Cornelianum, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen, & invidiosum, & obscurum, concedantq; ut hi boni viri fuerint. Nè id quidem facient: negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. Agamus igitur pingui Minervæ, ut aiunt. Qui ita se gerunt, ita vivunt, ut eorum probeatur fides, integritas, æquitas, liberalitas: nec sic in eis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia, sèntique magnâ constantiâ, ut hi fuerint, quos modo nominavi: hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; qui sequuntur, quænam homines possunt, naturam, optimam rectè vivendi ducem. Sic enim perspicere mihi videor, ita mori esse bonum, ut inter omnes esset societas quædam: ut autem sit quisque proxime accederet, itaque civem

*Amicitia
 omnibus re-
 bus humanis
 anteponenda.
 Amicitia
 nisi in bonis
 esse non po-
 test: Declares
 autem quid
 sint boni.*

* Spectare,

*Pingui Mi-
 nervæ, Prov.*

*Natura, opti-
 ma rectè vi-
 vendi duc.*

cives potiores sunt, quam peregrini; & propinqui
 quam alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa pe-
 perit, sed ea non satis habet firmitatis. Namque hoc
 præstat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate
 benevolentia tolli potest, ex amicitia autem non
 potest. Sublatâ enim benevolentia, amicitia nomen
 tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis
 amicitia sit, ex hoc intelligi maxime potest, quod ex
 infinita societate generis humani, quam conciliavit
 ipsa natura, ita contrahentes esse, & adusta in angu-
 stum; ut omnis charitas aut inter duos, aut inter pau-
 cos jungerekur. Et autem amicitia nihil aliud, nisi
 omnium divinum humanarumque rerum, cum be-
 nevolentia & caritate, summa concordia. Quâ qui-
 dem haud sciam, exceptâ sapientia, quisquam melius
 homini, & illis immortalibus datum. Divitias alii
 proponunt, bonos alii valitudinem, alii potenti-
 am, alii honores, multi etiam voluptates. Bellicarum
 hoc quidem extremum est: nulla autem superiora
 sunt caduca & imbecilla, posita non tam in nostris con-
 siliis, quam in fortune temeritate. Qui autem in
 virtute summum bonum ponunt, præclare illi qui-
 dem: sed hæc ipsa virtus amicitiam & gignit, & con-
 tinet; nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest.
 Jam virtutem ex consuetudine vitæ, sermonisque
 nostri inteperecunt: nec meriamur eam (ut qui-
 dam inforti) verborum magnificentia: virosq; bo-
 nos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones,
 * Caios, Scipiones, Philos: his communis vita con-
 tenta est. Eos autem præstamus, qui omnino nul-
 quam reperiuntur. Talis igitur inter viros amicitia
 tantas opportunitates habet, quantas vix quæsi dicere
 Principio, * cui potest esse vita utilis (ut in La-
 minis) qui non in amici mutua benevolentia con-
 quiescat? Quid dulcius, quam habere, quædam om-
 nia pudesas sic loqui, ut eorum? Quædam sunt

Amicitia
 definitio.

Amicitia
 virtute
 amicitia esse
 non potest.

Paulos.

qui potest:
 cui potest
 esse vita utilis.

fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æquet; ac tu ipse, gauderet? Adversas verò res ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam, quàm tu, ferret. Denique ceteræ res, quæ expetuntur, opportune sunt singulæ rebus ferè singulis: divitiæ, ut utares opes, ut colare; honores, ut laudare; voluptates, ut gaudere; valetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis. Amicitia plurimas res continet; quoquò te verteris, præsto est; nullo loco excluditur; nunquam intempestiva, nunquam molesta est. Itaque non aqua, non igni, non aère (ut aiunt) pluribus locis utimur, quàm amicitia. Neque ego nunc de vulgari aut de mediocri, quæ tamen ipsa delectat, & prodest, sed de vera & perfecta loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas res, splendidiore facit amicitia, & adversas patienter communicantque, leviores. Cumque plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quòd bonâ spe præluçet in posterum, nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum enim amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca & absentes adfunt; & egenes abundant; & imbecilles valent; &, quod difficilius dictu est, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quòd si eximeris ex natura rerum benevolentie conjunctionem; nec domus ulla, nec urbs stare poterit; nec agri quidem cultus pennebit. Id si minus intelligitur, quanta vis amicitie concordieque sit: ex dissensionibus atque ex discordiis percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma civitas est, quæ non odiis atque discordiis funditus possit everti: Ex quo, quantum bene sit in amicitia, judicari potest. Agrigentum quidem doctum quendam virum, carminibus Græcis vatic-

*Amicitia a-
que necessa-
ria, ac ele-
mentum.*

*Omnia sine
amicitia v-
tuntur.*

*Empedocles
Agrigenti-
nus poeta, di-
cebat omnes
res, & mun-
dum rerum
constare ex
amicitiâ.*

*M. Pacuvii
tragœdiæ de
Orestes & Py-
lido.*

varicinatum ferunt; quæ in rerum natura, totòque mundo constarent, quæque moverentur, ea contra-
here amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc qui-
dem omnes mortales & intelligunt, & re probant,
Itaq; si quando aliquod officium existit amici in peri-
culis aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui
id non maximis efferat laudibus? Qui clamores to-
tâ caveâ nuper, hospitis; & amici mei M. Pacuvii fue-
runt in nova fabula, cum, ignorante rege uer eorum
esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro
illo necaretur; Orestes autem, itâ ut erat, Orestem
se esse perseveraret? Stantes plaudabant in re ficta:
quid arbitramur in vera fuisse facturos? Facile indi-
cabat ipsa natura vim suam; cum homines, quod fa-
cere ipsi non possent, id rectè fieri in altero judi-
carent, Haec mihi videor de amicitia, quid senti-
ren possim: dixisse: si qua præterea sunt (credo au-
tem esse multa) ab iis, si videbitur, qui ista disputant,
queritote. *Fan.* Nos autem à te potius; quanquam
etiam ab istis sæpe quæsiui, & audiui, non inuitus
equidem: sed aliud quoddam experimus. filum oratio-
nis tuæ. *Scev.* Tum magis id diceres, Fanni, si nuper
in hortis Scipionis, cum est de republica disputatum,
affuisses: qualis tum patronus justitiæ fuit contra ac-
cutatam orationem Phili! *Fan.* Facile id quidem
fuit, justitiam justissimo viro defendere. *Scev.* Quid
amicitiam? nonne facile ei erit, qui ob eam, summâ
fide, constantiâ, justitiâq; servatam, maximam glo-
riam ceperit? *Lal.* Vim hoc quidem est asferre. Quid
enim refert, quâ me ratione cogaris? Cogitis centē.
Sordidi enim generorum, præsertim in re bona, cum
difficile est, tum nè æquum quidem obfistere. Sæpi-
sime igitur mihi de amicitia cogitanti, maxime illud
considerandum videri solet, num propter imbecillita-
tem atq; inopiam desideranda sit amicitia, ut in dan-
dis recipiendisque meritis, quod quisque minus per-

se posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet : an esset hoc quidem proprium amicitiae ; sed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa esset. Amor enim, ex quo amicitia est nominata, princeps est ad benevolentiam conjungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur saepe, qui simulatione amicitiae coluntur, & observantur causa temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum ; & quicquid in ea est, id verum & voluntarium est. Quapropter à natura mihi videretur potius, quam ab * imbecillitate, orta amicitia, & applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quam cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest ; quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum sensus appareat. Quod in homine multò est evidentius. Primum ex ea charitate, quæ est inter natos & parentes ; quæ dirimi, nisi detestabili scelere, non potest. Deinde, cum similis sensus extitit amoris, si aliquem nati sumus, cujus cum moribus & natura congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis & virtutis perspicere videamur. Nihil est enim amabilius virtute, nihil quod magis alliciat homines ad diligendum : quippe cum propter virtutem & probitatem, eos etiam, quos nunquam vidimus, quodam modo diligimus. Quis est, qui C. Fabricii, M. Curii, cum charitate aliqua & benevolentia, memoriam non usurpet, quos nunquam viderit ? Quis autem est, qui Tarquin. Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Melium non oderit ? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho & Annibale. Ab altero, propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus. Alterum, propter crudelitatem ejus, semper hæc civitas oderit. Quod si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel,

*Atiquior,
id est, nobilior.*

*Amicitia à
natura potius
quam ab
imbecillitate
ortæ.
* Indigentia*

quod

quod majus est, in hoste etiam diligamus : quid mirum, si animi hominum moveantur, cum eorum, quibuscum usu conjuncti esse possunt, virtutem & bonitatem perspicere videantur ? Quamquam confirmatur amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adjuncta : quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quaedam exardescit benevolentiae magnitudo : quam siqui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit per quam quisque assequatur, quod desideret, humilem sane relinquunt, & minime generosum, ut ita dicam, ortum amicitiae, quam ex inopia atque indigentia natam volunt. Quod si ita esset, * ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus : quod longe secus est. Ut enim quisque sibi plurimum confidat, & ut quisque maxime virtute & sapientia sic munus est, ut nullo egeat, suaeque omnia in seipso posita iudicet : ita in amicitia expetendis colendisque maxime excellit. Quid enim? Africanus erat indigens mei? Minime hercle. Ac ne ego quidem illius : sed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille vicissim opinione fortasse nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit : auxit benevolentiam consuetudo. Sed quamquam utilitates multae & magnae consecutae sunt, non sunt tamen ab eorum spe causae diligendi profectae. Ut enim benefici liberalesque sumus, non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium faceremur, sed naturam propensi ad liberalitatem sumus) sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed, quod omnis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longe dissentimus. Nec mirum : nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, tamque contemptam. Quamob-

rem

* *Alia, ut quisque minimum valentis in se.*

Non esse facerendum beneficium. Amicitia non spe mercedis, sed ex fructu amoris expetenda est.

rem hos quidem ab hoc sermone removeantur: ipsi autem intelligamus, a natura gigni sensum diligendi, & benevolentiae charitatem, factâ significatione probitatis. Quam qui appetiverunt, applicant sese, & propius admovent, ut & usu ejus, quem diligere coeperunt, fruantur, & moribus; sintque pares in amore, & æquales, propensioresque ad bene merendum, quam ad reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta cerratio. Sic & utilitates ex amicitia maximè capientur; & erit ejus ortus à natura, quam ab imbecillitate, & gravior, & verior. Nam si utilitas amicitias conglutinet, eadem commutata dissolveret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiae sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiae videtis, nisi quid adhuc fortè vultis. Fan. Tu verò perge, Læli: pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. Scæv. Rectè tu quidem: quomobrem audiamus.

Sicut natura mutari non potest; ita amicitia, quæ à natura est, perpetuè durat.

Lælius.

Audite verò optimi viri ea, quæ sæpissime inter me & Scipionem de amicitia differebamur: quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quam amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere. Nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere sæpe; vel ut de repub. non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, alias adversis rebus, alias ætate ingravescente. Atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineventis ætatis: quod summi puerorum amores sæpe unâ cum prætexa * & toga deponerentur. Sin autem ad adolescentiam perduxissent, diuini tamen interdum contentione, * vel luxuriæ, vel conditionis, vel commodi alienius, quod idem adipisci uterque non posset. Quod si qui longius in amicitia proveci essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem inci-

Nihil difficilius, quàm amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere.

* sumptuæ togæ.

* vel uxoris conditionis, vel, &c.

inci-

*Nulla major
posu in ami-
citiis, quam
pecunia cupi-
ditas.*

*Quatenus a-
mor in ami-
citiis progredi
debeat.*

**Viscelli-
num.*

**Lenati.
Deprecari,
id est, a se
crimen re-
movere.*

*Nefaria vox
C. Blossii.*

incidissent. Bestem enim majorem esse nullam in amicitiiis, quam in plerisque pecunie cupiditatem; in optimis quibusque honoris certamen, & glorie: ex quo inimicitias maximas saepe inter amicitios ex-
titisse. Magna etiam dissidia, & plerumque iusta nasci, cum aliquid ab amicis quod rectum non esset, postu-
lareretur, ut aut libidinis ministri, aut adjuutores essent ad injuriam. Quod qui recusarent, quamvis honestè id facerent, ius tamen amicitiae deserere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent: illi autem, qui quid-
vis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri omnia se amici causâ esse facturos: eorum querela inveterata, non modo familiaritates extin-
gui solet, sed etiam odia gigni maxima atque tem-
perna. Hæc ira multa, quasi fata, impendere ami-
citiis, ut omnia subterfugere non modo sapientia, sed etiam felicitatis diceret sibi videri. Quamobrem id
primum videamus, si placet, quatenus amor in ami-
citiis progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit
amicos, ferre contra patriam arma illi cum Corio-
lano debuerunt? Num * Buscelinum amici regnum ap-
petentem, num Sp. Melium juvare debuerunt? Ti-
berium quidem Gracchum, repub. vexantem, à Q.
Tiberone, æqualibusque amicis derelictum videba-
mus. At C. Blossius Cumanus, hospes familiæ ve-
stræ, Scævola, cum ad me, qui aderam * cum Lenate
& Pupilio consulibus in consilio, deprecatur venis-
set, hanc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quod
tanti Tib. Gracchum fecisset, ut, quicquid ille vellet,
sibi faciendum putaret. Tum ego, Etiamne, inquam,
si te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, in-
quit, voluisset id quidem: sed, si voluisset, paruissem.
Videtis quàm nefaria vox: & hercle ita feci, vel plus
et am, quam dixit. Non enim patuit ille Tiberii
Gracchi temeritatem, sed præfuit: nec se comitum illi-
us furoris, sed ducem præbuit. Itaque hæc amicitia,
questione

quæstione novâ perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, poenas reipublicæ graves justasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causa peccaveris. Nam, cum conciliatrix amicitiae virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Quod si rectum statuerimus, vel concedere amicis quicquid velint, vel impetrare ab amicis quicquid velimus, perfectâ quidem sapientia * si simus, nihil habeat res viri: sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maximè, qui ad sapientiam proximè accedunt. Vidimus * Paulum Æmilium, C. Luscio familiarem fuisse (sic à patribus accepimus) bis una consules, & collegas in censura: tum etiam cum iis & inter se conjunctissimos fuisse M. Curium, & T. Coruncanium, memorie * traditum est. Igitur ne suspicari quidem possumus, quenquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra iusjurandum, contra rempub. esset: nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contempsisset, scio impetratum non fuisse, cum illi sanctissimi viri fuerint. Æquè autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Tiberium Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Caro, & minimè tunc quidem Caius frater, nunc idem acerrimus * inimicus.

Hæc igitur prima lex in amicitia sanctatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excusatio est, & minimè accipienda, cum in cæteris peccatis, tum si quis contra rempub. se amici causâ fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni & Scavola, locati sumus, ut nos longè prospicere oporteat futuros casus reipub. Deflexit enim jam aliquantulum de spatio curriculoque consuetudo ma-

Nulla est excusatio peccati, si amici causa peccaveris.

* sumus, si nihil.

* Papum.

* proditum.

* hostis.

Prima lex in amicitia, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati.

* quoquo
modo potui-
mus.

* alias, invi-
dia n.

orum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Nunquid simile pop. Rom. audierat, aut viderat? Hunc etiam post mortem securi amici, & propinqui, quid in P. Scipionem Nasicam effecerint, sine lacrymis non queo dicere. Nam Ca bonem * quoq; quem modo posuimus, propter recentem poenam Tib. Gracchi sustinuit. De C. Gracchi autem tribunatu quid expectem, non libet augurari. Seipit enim deinde res, quæ proclivis ad perniciem, cum semel cepit, labitur. Videris in tabella jam antè, quanta sit facta labe, primò Gabinia lege; biennio autem post, Cassia. Videre jam videor pop. Rom. a senatu disjunctum, multitudinisq; arbitrio res maximas agi. Plures enim discent, quemadmodum hæc fiant, quam quemadmodum his restatur. Quorsum hæc? Quia sine sociis nemo quicquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, nè existimant ita se alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in reimpub. peccantibus non discedant. Improbis autem poena statuenda est; nec minor verò iis, qui securi erunt alterum, quam iis qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis c'atior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui, cum impera: or bello Persico servitute Græciam liberasset, propterea quæ invidiam in exilium missus esset, ingrata patriæ * injuriam non tulit, quam fete debuit. Fecit idem quod xx annis antè apud nos fecerat Coriolanus. His adiutor contra patriam inventus est nemo: itaq; mortem sibi uterq; conscivit. Quare talis improborum consensio, non modo excusatione amicitia regenda non est, sed potius omni supplicio vindicanda: ut nè quis sibi concessum putet, amicum bellum patriæ inferentem sequi. Quod quidem, ut res cepit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori cura est, qualis resp. post mortem meam futura sit, quam qualis hodie sit.

Hæc

HÆc igitur prima lex amicitiae sancitur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causam honesta faciamus: neque expectemus quidem, dum rogemur; sed studium semper adsit, cunctatio absit; consilium verò dare gaudeamus liberè. Plurimum in amicitia amicorum benesuadentium valeat autoritas, eaque adhibeatur ad monendum non inodò aperitè, sed etiam acriter, si res postulabit; & autoritati adhibere pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes fuisse habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam (sed nihil est, quod illi non persequuntur suis argutiis) Parim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit, unum sollicitum esse pro pluribus: Satis superque esse sibi suarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari molestum esse: Commodissimè esse, quam laxissimas habenas habere amicitiae, quas vel adducas, cum velis, vel remittas. Caput enim esse ad beatè vivendum securitatem, quàm frui non possit animus, si tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt etiam multò inhumanius: (quem locum breviter pertrinximus paulò ante.) Praesidii, adjumentumque causarum, non benevolentiae, neque charitatis, amicitias esse expectandas. Itaque, ut quisque minimum firmitatis habeat, minimumque virtutis, ita amicitias appetere maxime. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum praesidia quærant, quam viri; & inopes, quam opulenti; & calamitosi, quam illi qui putantur beati. O praeclaram sapientiam! Solem enim e mundo tollere videntur, qui amicitiam e vita tollunt: quia à diis immortalibus nihil melius habemus, nihil iucundius. Quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed re ipsa multis locis repudianda est. Neque enim est consentaneum, ullam honestam rem, actionem meam, ne sollicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. Quod si curam fugimus, virtus fugienda est, quæ

*Honestam
amicam peten-
di: non nisi
honestam ami-
corum causam
faciendam.*

*Solem mun-
do tollere vi-
dentur, qui
amicitiam e
vita tollunt.*

*Proprium
animi bene
constituti.*

* cur.

Stoic.

*Morum simi-
tudo amici-
tiam contra-
hit.*

*quorum o-
mnium p. l. 7.*

necesse est, cum aliqua cura res sibi contrarias alpernetur, atque oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus injustis justos maxime dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. Ergo hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor (qui profecto cadit, nisi ex ejus animo extripatam humanitatem arbitremur) quæ causa est, * ut amicitiam funditus tollamus è vita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest, motu animi sublato, non dico inter pecudem & hominem, sed inter hominem & saxum, aut truncum, aut quidvis generis ejusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui virtutem duram, & quasi ferream esse volunt: quæ quidem est tum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atque tractabilis, ut & bonis amici quasi diffundatur, & incommodis contrahatur. Quamobrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantum valet, ut tollat è vita amicitiam: non plus, quam ut virtutes, quia nonnullas curas & molestias afferunt, repudienrur. Cum autem contrahat virtus amicitiam (ut supra dixi) si qua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & adjungat: id cum contingit, amor ibi exoritur necesse est. Quid enim tam absurdum, quam delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloriâ, ut ædificio, ut vestitu cultuque corporis: animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel (ut ita dicam) redamare possit, non admodum delectari? nihil est enim remuneratione benevolentia, nihil vicissitudine studiorum officiorumque jucundius. Quod si etiam illud addimus, quod recte addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tam alliciat, & tam attrahat, quam ad amicitiam similitudo: concedatur profecto verum esse, ut bonos boni diligant, adsciscantque sibi quasi pro-

propinquitate conjunctos, atque naturâ: nihil est enim appetentius similem sui, nihil rapacius, quam natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni & Scævola, constat (ut opinor) bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse: qui est amicitiae fons, à natura constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non est enim inhumana virtus, neque immanis, neque superba; quæ etiam populos universos rueri; eisque optime consulere soleat: quod non faceret profecto si à charitate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur; qui utilitatis causâ fingunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiae tollere. Non enim tam utilitas parva per amicum, quam amici amor ipse deest: rumq; illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum amore & studio est profectum. Tantumq; abest, ut amicitiae propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus, & copiis, maximeq; virtute præditi, in qua plurimum est prædii, minimè alterius indigent, liberalissimi sint, & beneficentissimi. Atq; haud scio, an nunc opus sit quidem, nihil unquam omnino deesse amicis. Ubi enim studia nostra viguissent, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam operâ nostrâ nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? Non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consequuta est. Non ergo erunt homines divitiis affluentes, audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est (proh deum fidem atque hominum!) qui velit, ut neque diligat quenquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim est tyrannorum vita; nimirum in qua nulla fides, nulla charitas, nulla stabilis benevolentiae potest esse fiducia: omnia semper suspecta atque sollicita sunt; nullus locus est amicitiae. Quis enim aut eum diligat,

L 3 quem

*Tyrannorum
vita quæ sit.*

*In adversis
cognoscuntur
amici.*

Fortuna cæca

*Inspiciente
fortunato ni-
hil intolera-
bilis.
* fieri.
* indulgere.
* cum.*

*Melius u-
dabilis que
est amicus,
quam diviti-
as parare.
* quodque.*

*Qui sunt in
amicitia fi-
des.*

quem metuit, aut eum, à quo se metui putat? Co-
luntur tamen simulatione amicitie duntaxat ad
tempus; quòd si fortè (ut fit plerunque) ceciderint;
tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum.
Quod Tarquinium dixisse ferunt tum, cum exul es-
set, Se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, qu-
que infidos, cum jam neutris gratiam referre posset.
Quamquam miror, in illa superbia & importunitate,
si quèquam habere potuit. Atque ut huius, quem
dixi, mores, verò amicos parare non potuere: sic
multorum opes præpotentium excludunt amicitias
fideles. Non enim solum ipsa fortuna cæca est, sed
eos etiam plerunque efficit cæcos, quos complexa
est. Itaque illi enervantur fastidio ferè, & contuma-
ciâ: neque quicquam inspiciente fortunato intolera-
bilis * dari potest. Atque hoc quidem videre licet
eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio,
potestate, prosperis rebus immutari, sperniquè ab iis
veteres amicitias, & * indulgeri novis. Quid autem
stultius, quàm, * ut plurimum copiis, facultatibus, op-
ibus possint, cætera parare, quæ parant, pecuniam,
equos, famulos, vestes egregias, vasa pretiosa; ami-
cos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ (ut
ita dicam) supellectilem? Etenim cætera cum parant,
cui parent nesciunt, nec cuius causâ laborent. Ejus
enim est istorum * quicquid est, qui vincit viribus:
amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certâ
possessio; ut etiam si illa maneant, quæ sunt quasi do-
na fortunæ, tamen vitæ inculta, & deserta ab amicis
non possit esse jucunda. Sed hæc hætenus. Consi-
tuendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi
termini diligendi. De quibus tres video sententias
ferri, quarum nullam probo: Unam, ut eodem modo
erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos:
Alteram, ut nostra in amicos benevolentia illorum
erga nos benevolentia pariter æqualitèrque respon-
deat:

deat : Tertiam, ut, quanti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior. Nec enim illa prima vera est, ut quem admodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. Quam multa enim, quæ nostrâ causâ nunquam faceremus, facimus causâ amicorum ! precari ab indigno, supplicare, tum acerbius in aliquem invehi, insectarique vehementius : quæ in nostris rebus non satis honestè, in amicorum sunt honestissimæ. Multæ quoque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahique patiuntur, ut iis amici potius, quàm ipsi, fiant. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntariis. Hoc quidem est nimis exiguum & exiliter ad calculos revocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum, & datorum. Ditiior mihi & affluentior videtur esse vera amicitia : nec observare strictè, nè plus reddat, quàm acceperit. Neque enim verendum est, nè quid excidat, aut nè quid in terram desinat, aut nè plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius vero ille finis deterrimus, ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior. Non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est : sed * potius eniti, & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducatque in spem cogitationisque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiae constituendus est, si prius, quid maxime reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabar ullam vocem inimiciorem amicitiae potuisse reperiri, quàm ejus, qui dixisset, Ita amare oportere, ut si aliquando esset osurus. Nec verò se adduci posse, ut hoc (quem admodum putaretur) à Biante dictum esse crederet, qui sapiens habitus esset unus è septem : sed impuri ejusdam, & ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam, Quoniam enim

* potius debet eniti.

Οὐ δὲ
φιλεῖ ὅς
μισῶν-
τα, ἀλλὰ
μᾶλλον
μίσ-
σῃν αἱ φι-
λίσοντα,
Arist. Rhet.

modo quisquam amicus ejus esse poterit, ejus reputabit inimicum esse posse? Quin etiam necesse erit cupere, & optare, ut quam sæpissime peccet amicus, quò plures det sibi tanquam ansas ad reprehendendum. Rursum autem teste factis, commotisque amicorum necesse erit angere, dolere, invidere. Quare hoc quidem præceptum, cujuscumque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicis comparandis, ut nè quando amare inciperemus eum, quem aliquando odire possemus. Quin etiam si minus felices in diligendo fuisset; ferendum id Scipio potius, quam inimicitarum tempus cogitandum, putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, & voluntatum sine ulla exceptione communitas; ut etiam, si qua fortuna acciderit, ut minus justæ amicorum voluntates adjuvandæ sint, in quibus eorum aut de capite agatur, ut fama, declinandum sit de via, modò nè summa turpitudine sequatur. Est enim, quatenus amicitia dari venia possit. Nec verò negligenda est fama: nec medioere reum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam civium; quam blanditiis & assentationibus colligere turpe est. Virtus, quam sequitur charitas, minime repudianda est. Sed sæpe (releo enim ad Scipionem, ejus omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligentiores essent: capras & oves quor quisque haberet, dicere posse; amicos quos haberet, non posse discere; & in illis quidem parandis curam adhibere; in amicis eligendis negligentes esse; nec habere quasi signa quædam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, & constantes eligendi: cuius generis est magna penuria;

*Quousque
amicitia
producenda
sit.*

ria; & judicare difficile est sanè, nisi expetrum. Experiendum autem est in ipsa amicitia: ita præcurrit amicitia judicium, tollitque experiendi potestatem. Est igitur prudentis sustinere, ut * cursum, sic impetum benevolentia; quo utamur, quasi * aquis tentatis, sic amicitia; aliq[uam] parte periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpe in parva pecunia perspiciuntur, quàm sint leves: quidam autem quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magna. Si verò erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitia; sordidum existiment: ubi eos inveniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitia; non anteponant; ut, cum ex altera parte propofita hæc sint, ex altera * vis amicitia;, non multo illa malint? Imbecilla enim * natura est ad contemnendam potentiam: quam etiam si, neglecta amicitia, consecuti sunt, excusatum iri se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitia; difficillimè reperiuntur in iis, qui in honoribus, re; publica versantur. Ubi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid: (hæc ut omittam) quàm graves, quàm difficiles plerisque videntur calamitatum societates! ad quas, non est facîle inventus, qui descendat. Quamquam Ennius rectè,

Amicus certus in re incerta cernitur.

Tamen hæc duo, levitatis & infirmitatis plerosque convincunt: aut si in bonis rebus contemnunt amicos, aut si in malis deserunt. Qui igitur utraque in re gravem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maximè raro hominum genere judicare debemus, & penè divino. Firmamentum autem stabilis constantia;que ejus, quam in amicitia quaerimus, fides est. Nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicem præterea, & communem, & consentientem, * & qui rebus ædem moveatur, e-

*Difficile est
amicum fi-
dum & con-
stantem in-
venire.
* Cursum.
* equis tem-
peratis.*

** Jus.
* Aliis, hu-
mana natura*

*Graves ple-
risque vis
dentur cala-
mitatum
societates.*

*Fides, stabi-
lis amicitia
fundamen-
tum.
* Alias, id
est, qui
rebus,*

ligi

* oblati.

* ingenui.

*Tristitia &
severitas ab
esse debens ab
amicitia.*

*Novi amici
non sunt ve-
teribus ante-
ponendi.*

*Novitatem
proverbia.*

ligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neque enim fidum potest esse multiplex ingenium, & tortuosum: neque verò, qui non iisdem rebus movetur, & natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendum eodem est, ut nè criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat * illis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum traxi, constantiam. Ità fit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri (quem eundem sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia. Primum, nè quid fictum sit, nève simulatum: Apertè enim vel odisse, magis * ingenuum est, quam in fronte occultare sententiam. Deinde, non solum ab aliquo illatas criminationes repellere, sed nè ipsam quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suavitas quædam oportet sermonum, atque, morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitie. Tristitia autem, & in omni re severitas absit. Habet illa quidem gravitatem, sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem facilitatemque proclivior. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis: Nunquando amici novi, non indigni amicitia, veteribus sint anteponendi; ut equis vetulis, teneros antepondere solent. Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, fuitates. Veterinæ quæque (ut ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suavissima: verumque illud est, quod vulgò dicitur, Multos modios salis simul edendos esse, ut amicitie munus expletum sit. Novitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt ita quidem repudiandæ: vetustus tamen suo loco conservanda est. Maxima est enim vis verustatis & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cujus modum mentionem

mentionem feci) si nulla res impediatur, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentius utatur, quam intrinsecus, & novo. Nec modò in hoc, quod est animal, sed in iis etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo valet: cum locis etiam ipsis montuosis delectemur, & sylvestribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed maximum est in amicitia, Superiorem parem esse inferiori. Sæpe enim excellentiæ quadam sunt: qualis erat Scipionis, nostro (ut ita dicam) græge. Nunquam se ille Philo, nunquam * Rutilio, * Rutilio. nunquam Mummiò anteposuit, nunquam inferioris ordinis amicis: Q. verò Maximum fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat; suosque omnes per se esse posse ampliores volebat. Quod faciendum, imitandumque est omnibus; ut, si quam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis; communicentque cum proximis: ut, si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortunâ, eorum augeant opes, eisque honori sint & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam stirpis & generis, in famulatu fuerint, cum cogniti sunt; & aut deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen charitatem in pastores, quos patres suos multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multò profectò magis in veris patribus certisque faciendum. Fructus enim ingenii, & virtutis, omnisque præstantiæ tum maxime capitur, cum in proximum quemque confertur. Ut igitur illi, qui sunt in amicitia conjunctionisque necessitudine superiores, ex qua se cum inferioribus debent: sic inferiores dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortunâ, aut dignitate superati. Quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant: eoque magis, si aliquid habere se putant, quod of-

Superioritate, colendus est.

Scipio Philo Rutilio Mummiò

ficio

*Meminisse
debet, ut in
quem colla-
tum est bene-
ficium; non
commemore-
re, qui con-
tulit.*

*Χάρειν λα-
βὼν μέμ-
νησὸ δὲ
σὺ τὸν λα-
βόντα.*

Proverb. Gr.

** Rupilius.
* Lelium.*

*Amicitia
aetate prove-
nta iudican-
da sunt.*

*Dispares mo-
res disparia
studia se-
quantur.*

ficiosè aut amicè, & cum labore suo aliquo factum queant dicere. Odiosum sanè genus hominum, officia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt; non commemorare, qui contulit. Quamobrem ut ii, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia: sic quodammodo inferiores extollere. Sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se contemni putant: quod non se re contingit nisi iis, qui etiam contemnendos se arbitrantur: qui hac opinione non modò verbis, sed etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum est, primum, quantum ipse efficere possit: deinde etiam, quantum ille, quem diligas atque adjuves, possit sustinere. Non enim tu possis (quantum vis licet excellas) omnes tuos ad honores amplissimos perducere: ut Scipio P. * Rutilius potuit consiliū em efficere, fratrem ejus * Lucium non potuit. Quod si etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino amicitia; corroboratis jam confirmatque & ingeniis, & aetatibus, judicandæ sunt. Nec, si qui ineunte ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio prædixos dilexerunt. Isto enim modo nutrices & pedagogi jure vetustatis plurimum benevolentia; postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quadam modo colendi. Aliter enim amicitia; stabiles permanere non possunt. Dispares enim mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi, quod tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum studiorumque distantia. Rectè etiam præcipi potest in amicitia, ne quis intemperatâ quadam benevolentia (quod per sæpe fit) impediat magnas utilitates amicorum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam

Neopto-

Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impediens, audire voluisset. Et sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quodd desiderium non faciliè ferat, is & infirmus est, mollisq; naturâ, & ob eam ipsam causam in amicitia parùm iustus. Arque in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, & quid patiari à te impetrari. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitia dimittendis nonnunquam necessaria. Jam enim à sapientum familiaritatibus, ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe vitæ amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitie sunt remissione usus elevandæ: & (ut Catonem dicere audivi) diffuendæ magis, quàm discindendæ sunt: nisi quædam admodum intolerabilis injuria exarserit; ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienario, disjunctioque facienda sit. Sin autem morum aut studiorum commutatio quædam (ut fieri solet) facta erit, aut in reipublicæ partibus dissensio intercesserit: (loquor enim, ut paulò antè dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitia) cavendum erit, nè non solum amicitia deponatur, sed inimicitia etiam suscepre videantur. Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se removerat (ut scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in rep. alienatus est à collega nostro Metello. Utrumq; egit graviter, autoritate; & offensione animi non acerbâ. Quamobrem primum danda opera est, nè qua amicorum dissidia fiant; si tale aliquid evenierit, ut extinctæ potius amicitia, quàm oppressæ esse videantur. Cavendum verò est, nè etiam in graves inimicitias conver-

Neoptolemus, Lycomedes.

Considerandum est, quid ab amico petatur, quid nos petamus.

Diffundenda magis, quàm discindenda amicitia.

*Fide, sed cui
vide*

Spad. ad:

mi. cia

jiu. yta

egus.

*Amicus,
alter idem
* hominis
fit natura.
Arist. de fin.*

Amicitia.

mi. y. u.

xi. y. u.

quid. lo. v.

xi. y. u.

Hinc Ovid.

de syl. &

Orest. Qui

duo corpori-

bus, menti-

bus unus

erat.

convertant se amicitiae, è quibus jurgia, maledicta, contumeliae gignuntur. Quae tamen si tolerabiles erunt, ferendae sunt: & hic honos veteri amicitiae tribuendus est, ut in culpa sit qui faciat, non qui patiarur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum atque incommodorum una cautio est, atque una provisi-
o, ut ne nimis citò diligere incipiamus, neve indignos. Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa cur diligantur. Rarum illud genus (& quidem omnia praeciosa rara) nec quicquam difficilius, quam reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed plerique neque in rebus humanis quicquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tanquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. Itaque pulcherrimam illam & maximè naturali carent amicitia, per se, & propter se expetenda: nec ipsi sibi exemplo sunt, haec vis amicitiae qualis & quanta sit. Ipse enim se quicquam diligit, non ut aliquam à se ipse mercedem exigit charitatis suae, sed quod per se sibi quisque, charus est: quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur. Est enim is amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quod si hoc appareret in bestiis, volucribus, agrestibus, nautantibus, cicuribus, feris; primum, ut se ipsae diligant: (id enim pariter cum omni animante nascitur) deinde, ut requirant atque appetant, ad quas se applicent ejusdem generis animantes: idque faciunt, cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani: quanto id magis in homine fit natura, qui & se ipse diligit, & alterum acquirit, cujus animum ita cum suo commisceat, ut efficiat penè unum ex duobus? Sed plerique perverse, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt: quaeque ipsi non tribuunt amicis, haec ab iis desiderant. Par est autem, primum ipsum esse virum bonum,

num, tum alterum similem sui querere. In talibus ea, quam jamdudum tractamus, stabilitas amicitiae confirmari potest, cum homines benevolentia conjuncti, primum cupiditatibus iis, quibus ceteri seruiunt, imperabunt: deinde aequitate iustitiaque gaudebunt, omniaque alter pro altero suscipiet; neque quicquam unquam, nisi honestum & rectum, alter ab altero postulabit; neque solum colent se inter se, ac diligunt, sed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiae tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in iis perniciosus est error, qui existimant libidinum peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adiutrix a natura data est, non vitiorum comes: ut, quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quae summa sunt, pervenire, conjuncta & sociata cum altera perveniret: quae si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturae bonum optimus beatissimusque comitatus. Haec est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quae putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut, cum haec adsint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cum optimum maximumque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est, sine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus. Ea vero neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quocirca (dicendum est enim saepius) cum judicaveris, diligere oportet; non, cum dilexeris, judicare. Sed, cum multis in rebus negligentia peccamus, tum maxime in amicis & diligendis, & colendis. Praeposteris enim utimur consiliis, & acta agimus, quod vetamur veteri proverbio. Nam implicari ultro & citro, vel usu diuturno, vel etiam officiis, repente in medio cursu amicitias, exorta aliqua offensione,

*Nihil prae
bonestum &
rectum ab a-
micis peten-
dum est.*

*Non debet
verecundia
ab amicitia
abesse.*

*consociata

*Apophtheg-
ma. Iudican-
dum est pri-
us, quam
diligamus.
Adum agere
Proverb.*

hones, dirumpimus. Quo etiam magis vituperanda est rei maximè necessarii tanta ineuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore consentiunt: quanquam à multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam, atque ostentatio esse dicitur. Multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultisque delectat; honores verò, quorum cupiditate quidam inflammantur quàm multi ira contemnunt, ut nihil inanius esse, nihil levius existiment! Itaque cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idem sentiunt, & ii, qui ad remp. se contulerunt, & ii, qui rerum cognitione doctrinæque delectantur, & ii, qui suum negotium gerunt otiosi: postremo ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modò velint aliqua ex parte liberè vivere. Serpit enim nescio quo modo per omnium vitam amicitia: nec ullum ætatis degendæ rationem paritur esse expertem sui. Quin etiam, si quis asperitate eâ est, & immanitate natura, ut congressus & societatem hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus: tamen is pari non possit, ut non acquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitalis suæ. Atque hoc maximè judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleretur, & in solitudine uspiam collocaretur, atque ibi suppedirans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum igitur illud est quod à Tarentino Archyra (ut opinor) dici solitum, nostros senes commemorare audiavi, ab aliis sensibus audiri: Si quis cælum ascendisset, naturamque

*Timon Athe-
nienfis, An-
thropomifus.*

etiam mundi, & pulchritudinem siderum perspexisset, inuicem illam admirationem ei fore: quæ iucundissima fuisset, si aliquem, cui narraret, habuisset. Sic natura solitarium nihil amat: semperque ad aliquod tanquam adiniculum annititur, quod in amicissimo quoque dulcissimum est. Sed cum tot signis eadem natura declaret, quid velit, ac quærat, quid desideret: obfuscescimus tamen nescio quomodo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. Est enim varius & multiplex usus amicitiz, multæque causæ suspicionis, offensionis; dantur, quas tum evitare, tum elevare, tum ferre, sapientis est. Una illa sublevanda offensio est, ut & veritas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici sæpe sunt, & objurgandi: & hæc accipienda amicæ, cum benevolæ sunt. Sed nescio quomodo venim, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit: *Obsequium amicos, veritas oſtrum parit.* Oſtenta veritas est, si quidem ex ea nascitur odium, quod est venenum amicitiz: sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri finit. Maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia est: primum, ut monitio acerbitate, deinde objurgatio contumeliâ careat. In obsequio autem (quoniam Terentiano verbo libenter utimur) comitas adfit: assentatio viriorum adiutrix procul amoveatur, quæ non modò amico, sed nè liberto quidem digna est. Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures clausæ veritati sunt, ut ab amico verum audire nequeat, hujus salus desperanda est. Scitum est enim illud Catonis, Multò melius de quibuscumque acerbos inimicos mereri, quam eos amicos, qui dulces videantur: illos verum sæpe dicere, hos nunquam. Arque illud absurdum est, quod si scilicet, qui monentur, eam molestiam, quam debent ca-

Natura nihil solitarium amat.

* utilitas.

Ad verum sit Terentianum illud, Obsequium amicos veritas odium parit.

Fugienda est assentatio.

Audienda est veritas.

M

perce,

*Assentatio
amicitiæ p-
fis.*

** volupta-
tem.*

*Amicitia u-
num quasi a-
nimum ex
pluribus fa-
cit.*

*Papyrius
consul blan-
ditis in au-
res concionis
influebat.*

petere, non capiunt: eam capiunt, quæ debent carere. Peccasse enim se, non argueri, objurgari, molestæ ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, objurgatione gaudere. Ur igitur & monere, & moneri proprium est veræ amicitiae; & alterum liberè facere, non asperè; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitias pestem esse majorem, quam adulationem, blanditias, assentationem. Quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum, atque fallacium, ad * voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cum autem omnium rerum simulatio est vitiosa, (tollit enim iudicium veri, & quæ adulterat) tum amicitiae repugnat maximè: delet enim veritatem, sine qua nomen amicitiae valere non potest. Nam cum amicitiae vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus: qui id fieri poterit, si ne in uno quidem unus animus erit, idemque semper, sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quam animus ejus, qui ad alterius non modò sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur? *Negar quis? nego: ait? aio, Postremò imperavi egomet mihi, omnia assentari,* ut ait idem Terentius; sed ille, sub Gnathonis persona: quod amici genus adhibere, omnino levis est. Multi autem Gnathonum similes cum sint, loco, fortunâ, famâ superiores: horum est assentatio molesta, cum ad vanitatem accessit autoritas. Secerni autem blandus amicus à vero, & internoſci tam potest adhibita diligentia, quam omnia fucata & simulata à sinceris atque veris. Concio quæ ex imperitissimis constat, ramen judicare solet, quid intersit inter popularem, id est, assentatorem & levem civem, & inter constantem, severum & gravem. Quibus blanditiis C. Papyrius consul nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de tribunis pleb.

pleb. reficiendis? Dissuasimus nos. Sed nihil de me
de Scipione dicam libentius. Quanta illi (Dii im-
mortales) fuit gravitas! quanta in oratione majestas!
ut facile ducem populi Rom. non comitem diceret:
sed affuissis, & est in manibus oratio. Itaque lex popu-
laris suffragiis populi repudiata est; atque (ut ad me re-
deam) imminuisti. Q. Maximo fratre Scipionis, & L.
Mancino consulibus, quum popularis lex de sacerdo-
tiis C. Licinii Crassi *videbatur: cooptatio enim col-
legiorum ad populi beneficium transferabatur. Atque
is primum instituit in forum *versibus agere cum
populo. Tamen illius vendibilem orationem religio
deorum immortalium, nobis defendentibus, facile
vincebat. Atque id actum est praetore me, quinquen-
nio antequam consul sum factus. Itaque re magis,
quam auctoritate, causa illa defensa est. Quod si in
scena, id est, in concione, in qua rebus fictis & ad-
umbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si
modò id purifacitum & illustratum est: quid in ami-
citia fieri oportet, quae tota veritate perpenditur? in
qua nisi (ut dicunt) *apertum pectus videas, tūmq;
ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne
ama e quidem, aut amari possis, cum, id quam verè
fiat, ignores. Quanquam ista assensatio, quamvis
periculosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei,
qui eam recipit, atque ea delectatur. Ita fit, ut is
assensatoribus patefaciat aures suas maximè, qui ip-
se sibi assentatur, & se maximè ipse delectet. Omni-
no est amans sui vi rus: optime enim se ipsa novit,
quamque amabilis sit, intelligit. Ego autem non de
virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Vir-
tute enim ipsa non tam multi praediti esse, quam vi-
deri volunt. Hos delectat assensatio: his, fictus ad-
corum *voluntatem sermo cum adhibetur, oratio-
nem illam vanam, testimonium esse laudum suarum
putant. Nulla est igitur haec amicitia, cum alter ve-

* jubebatur.

* versus:

*Veritas in
scena valet
multò magis
in amicitia.
* apertum
amici pectus*

*Assensatio-
nem amat,
qui ipse sibi
assentatur.*

** volupta-
tem.*

*Semper auget
assentati.*

Not.

rum audire non vult, alter ad meritiendum paratus est. Nec parasitorum in comediis assentatio nobis facera videretur, nisi essent milites gloriosi. *Magnas verò agere gratias Thais mihi?* Satis erat respondere, *Magnas: Ingentes*, inquit. Semper auget assentatio id, quod is, cuius ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem quamvis blanda ista vanitas apud eos valgat, qui ipsi illam allestant & invitant: tamen etiam graviores, constantioresque admonendi sunt, ut animadvertant, ne callida assentatione capiantur. Apertè enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus ille, & occultus ne se insinuet, studiosè cavendum est: nec enim facillimè agnoscitur, quippe qui etiam adversando saepe assentetur, & litigatè se simulans blandiatur, arque ad extremum det manus, vincique se patriatur, ut is, qui illusus sit, plus vicisse videatur. Quid autem turpius, quàm illud? Quod ne accidat, magis cavendum est, ut in Epicureo:

*Hodie me ante omnes comicos stultos senes
Versarè, atque tuiseris laurissimè:*

Hæc enim in fabulis stultissima persona est, improvidorum, & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitias perfectorum hominum, id est, sapientum (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leves amicitias* deflexit oratio. Quamobrem ad illam primam redeamus, eamque ipsam concludamus aliquando. Virtus, virtus inquit, C. Fanni, & tu Q. Muci, & conciliat amicitias, & conservat. In ea est enim convenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia. Quæ cum se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit, agnovitque in alio, ad id se adnover, vicissimque accipit illud, quod in altero est: ex quo eorum exardescit sive amor, sive amicitias, utrumque enim dictum est ab amando. Amare quæ nihil aliud est, nisi cum ipsam diligere, quem ames,

* *Adde de-
finiit.
Epilogus dis-
putationis de
amicitia.
Virtus conciliat
amicitias
et conservat.*

*Quid sit
amor.*

ames, nullâ indigentia, nullâ utilitate quaesita. Quæ
tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam mi-
nua securus sis. Hæc nos adolescentes benevolenti-
â senes illos, L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum,
P. Nasicam, T. Gracchum, Scipionis nostri socerum
dileximus. Hæc etiam magis efuset inter æquales:
ut inter me & Scipionem, L. Furium, P. Rutilium,
Sp. Mummiu. Vicissim autem senes in adolescenti-
um charitate acquiescimus: ut ego in vestra & in Q.
Tuberonis equidem etiam admodum adolescens, P.
Rutilii & A. Virginii familiaritate delector. Quando-
quidem enim ita ratio comparata est vitæ, naturæq;
nostræ, ut alia ætas oriatur ex alia: maxime quidem
oprandum est, ut cum æqualibus possis vivere, qui-
busquam tanquam è carceribus emissis, cum iisdem
ad calcem (ut dicitur) pervenire possis. Sed quoniam
res humanæ fragiles caducæque sunt, semper aliqui
acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diliga-
mur. Charitate enim benevolentiaque sublatâ, om-
nis est è vita sublata jucunditas. Mihi quidem Scipio,
quanquam est subito ereptus, vivit tamen, sem-
perque vivet, Virtutem enim semper amavi illi-
us viri, quæ extincta non est: nec mihi soli versa-
tur ante oculos, qui illam semper in manibus ha-
bui; sed etiam posteris erit clara & insignis. Nemo
unquam animo aut spe majora suscipiet, qui sibi
non illius memoriam arque imaginem proponen-
dam putet. Equidem ex omnibus rebus quas mihi
aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod
cum amicitia Scipionis possum comparare. In hac
mihi de republica consensus, in hac rerum privati-
rum consiliu, in eadem requies plena oblectati-
onis fuit: nunquam illum, nè minimâ quidem re, of-
fendi, quod quidem senserim; nihil audivi ex eo ip-
se, quod nollem. Una domus erat, idem victus, isque
communis: neque solû militia, sed etiam peregrina-

--Amicitiam
tu tibi junga
pares, Ovid.

Virtus igitur
ra sepulchri
est.

nationes, iustificationesq; communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omnium temporumque contrivimus. Quorum rerum recordario & memoria si una cum illo occidisset, desisterim conjunctissimi viri, atque amantissimi fere nullo modo possem. Sed nec illa extinda sunt, augenturque potius, & augentur cogitatione, & irremotia. Et si planè illis orbarus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim jam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem breviter tolerabilia esse debent, etiamsi magna sint. Hæc habui de amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem locetis (sine qua amicitia esse non potest) ut, eâ exceptâ, nihil amicitia præstabilius esse putetis.

M. T. C. Lelii, seu De Amicitia, finis.

M. T.

uterque nostrum communiter ueretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modò omnes absterferit senectutis molestias; sed effecerit mollem etiam & jucundam senectutem. Nunquam igitur satis laudari dignè poterit philosophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de cæteris & disquis multa, & sæpe dicemus. Hunc verò librum de senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus, non Tithono, ut Aristochius, nè parum esset autoritatis, tanquam in fabula; sed M. Catoni senis, quò majorem autoritatem haberet oratio. Apud quem, Lælium & Scipionem facimus admirantes, quòd in tam facile senectutem ferat; iisque eum respondentem. Qui si eruditius videbitur disputare, quam consuevit ipse in suis libris, attribuit Gracis literis: quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? Jam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

Dialogus.

P. Scipio, C. Lælius, & Cato interlocutores.

Expecto meo admirari soleo cum hoc C. Lælio, tam ceterarum rerum tum excellentem, M. Cato, perfectamque sapientiam, nun vel maxime, quòd senectutem vitam nunquam tibi gravem esse senserim. Quis plerique senibus sic odiosa est, ut onus & æno gravibus dicant sustinere. Cui Rem haud sane Scipio & Lælii difficilè admirari videmus. Quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene beatèq; vivendum, is omnis gravis est ætas: qui autem omnia

bona

Personam
dignitas ad-
dit orationi
authoritatem

bona à seipſis petunt, iis nihil poteſt malum videri, quod naturæ neceſſitas afferat. Quo in genere in primis eſt ſenectus : quam ut adipiſcantur, omnes optant, eandem accuſant adepti : Tanta eſt inconfiſtencia, ſtulticia, atq; perverſitas. Obreperere aiunt eam citius, quam putarent. Primum, quis coëgit eos ſalutem putare ? Quæ enim citius adoleſcentiæ ſenectus, quam pueritiæ adoleſcentiæ, obreperit ? Deinde, quæ minus gravis eſſet iis ſenectus, ſi octingentiſimum annu agerent, quàm ſi octogeſimum ? præterita enim ætas, quamvis longa, cum effluxiſſet, nullâ conſolatione perſuadere poſſet. ſultam ſenectutem. Quocirca, ſi ſapientiam meam admiri ſoleatis. (quæ utinam digna eſſet opinione veſtra, noſtroque cognomine) in hoc ſumus ſapientes, quod naturam optimam ducent tanquam deum ſequimur, & que patemur : Aqua non veriſimile eſt, cum ceteræ partes ætatis bene deſcriptæ ſint, extremum adum, tanquam ab inerti poeta, eſſe neglectum. Sed tamen necesse fuit eſſe aliquod extremum, & tanquam in arborum bacis, terræque frugibus, maturitate tempeſtiva, quaſi victum & caducum : quod ferendum eſt modice ſapienti. Quid enim eſt aliud, glanum more bellare cum diis, niſi naturæ repugnare ? *Lal.* Atqui Cato gratiſſimum nobis, ut etiam pro Scipione poſſiceat, ſeceris, ſi (quoniam volumus, & ſperamus quidem cerere ſenes fieri) multo ante à ſe didicerimus, quibus faciliſſimè rationibus ingraveſcentem ætatem ſerre poſſimus. Cato. Faciam verò. *Lal.* præſertim ſi utriq; veſtrum gratum (ut dicis) futurum ſit. *Scip.* Volumus tandem, niſi moleſtum eſt, Cato, tanquam aliquam viam tangam conſeceris, qua nobis quoq; ingrediedum ſit, illuc, quod perveniſſi, videre quale ſit. Cato. Faciam, ut potero, *Lal.* : ſæpe enim interſui quereſis meorum æqualium (*Parer autem cum paribus*, Proverb, veteri proverbio, faciliſſime congregantur) quæ

*Ἦγας δ.
ταὺ μὲν ἄν
πρὸς πᾶς.
ἐν χεῖρ
ἢν δὲ πρὸς
ἐλθῃ, μὴ
φύλας.
Cato ſapienter
dicebatur.
ἐν τῷ δὲ
Cato ſapienter
dicebatur.
ἐν τῷ δὲ*

*Quid ſi xi-
gmas cum
diis bellare,
Scipio
Xii.*

C. Stinator, quæ Spili Albinus, homines consulares,
nostri ferè aequales, de plebsie solèbant sumi, quod
voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam pu-
tarent, cum quod spernerentur ab iis, à quibus essent
coli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare, quod
esset accusandum. Nam si id culpa senectutis accide-
ret, eadem mihi usque evenirent, reliquisque omnibus
maioribus natu, quorum ego multorum cognovi se-
nectutem sine querela, qui se & à libidinum vincu-
lis laxatos esse non molesto ferrent, nec à suis despi-
cerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in
moribus est culpa, non in ætate. Moderatio enim,
& nec difficiles senes, nec inhumani, tolerabilem
agunt senectutem: importuna viras autem & inhu-
manas omni ætati molesta est. *Lal.* Est, ut dicis,
Cato, sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes,
& copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectu-
tem videri, id autem non posse multis contingere.
Cat. Est illud quidam. *Lal.* Aliquid, sed nequaquam
in isto sunt omnia. *Themiſtoclem* ferunt *Seriphio*,
quidam in iurgio respondisse, cum ille dixisset, non
eum suum, sed patrie gloriæ splendorem affecutum:
Nec *hercles*, inquit, si ego *Seriphius* essem, nobilis,
nec si *Arbeniensis* esses, clarus unquam fuisses.
Quod eodem modo de senectute potest dici. Neque
cum in summa inopia leviter esse senectus potest ac-
sapienti quidem, sed insipienti, etiam in summa co-
pia non gravis. *Apollonia* omnino sunt. *Scipio* &
Lal. prima senectutis partes exercitatione, quæ virtutem
quæ in omni ætate cultæ, cum multum diuq;
vixeris, multos afferunt fructus: nec solum, quia
nunquam deserunt, sed in extremo quidem tempore
æris. (quantum id maximum est) nam etiam,
quia conscientia bene æst vitæ, multorumq; bene-
factorum recordatio iustissima est. Ego quidem
Maximum, cum, qui Tarentum recepi, adole-
scens

in moribus est
culpa, non in
æetate.

Themiſtocles
responsio ad
Seriphium
quendam

Cat. ut

Themiſtocles

Seriphio

Themiſtocles

Seriphio

Themiſtocles

Seriphio

Themiſtocles

Seriphio

Themiſtocles

Seriphio

scens iam dilexi senem, ut æqualem; Erat enim in illo viro comitare condita gravitas; nec senectus mores mutaverat. Quanquam cum colere cepi non admodum grandem natu, sed tamen jam ætate provectum. Anno enim post, quàm primum consul fuerat, ego natus sum; cumq; eo quantum consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam; quintóq; anno post ad Tarentum quæstor; deinde ædilis; quadriennio post factus sum prætor; quem magistratum gessi consilibus Tuditano & Cethego. Tum quidem ille admodum senex, suator legis Cinciz de donis & muneribus fuit. Hic & bella gèrebar, ut adolescens, cum planè grandis esset: & Annibalem, juveniliter exultantem, patientiâ suâ mollicbat: de quo præclarè familiaris noster Ennius:

Capulia A- pulia civitas.

Cincia lex.

Unus homo vobis cunctando restituit rem.

Cunctator Fabius.

Non ponebat enim riuores ante salutem:

Ergo pèstique magisque viri nunc gloria claret.

Q. Fabii responso ad Salinatore de recepto Tarento.

Tarentum verò quâ vigilantia, quo consilio recepit? cum quidem, me audiente, Salinarori, qui, amisso oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque ita dicenti, Mca operâ (Q. Fabi) Tarentum recepisti: Certe, inquit, ridetis; nam nisi tu amisisses, ego nunquam recepissem. Nec verò in armis præstantior, quam in roga; qui consul iterum, Sp. Carvilio collègâ quiescente, C. Flaminio tribuno plebis, quoad poruit, restitit, agrum Picenum & Gallicum viritim contra senatûs auctoritatem dividenti. Augurque cum esset, dicere ausus est, optimis auspiciis ea geri, quæ pro reipubi salute gererentur; quæ contra remp. fierent, contra auspicia fieri. Multa in eo viro præclara cognovi; sed nihil est admirabilius, quàm quomodo ille mortè M. filii tulit, clari viri, & consularis. Est in manibus viri audacio, quàm cum legimus, quem philosophum non contemnimus? nec verò ille in luce modò, atq; in oculis civium magnus; sed intus, domiq; præstantior.

Eis diu- rds a psoz a muv duf rpi a d- rps. Hom.

Antior, Qui sermo? quæ præcepta? quanta noti-
 tia antiquitatis? quæ scientia juris augurandi? mul-
 ta etiam, ut in homine Romano, literæ: omnia me-
 moria tenebat, non domestica solum, sed etiam ex-
 tera bella. Cujus sermone ita non cupidè suebar,
 quasi jam divinarem id, quod evenit, illo extincto,
 unde discerem, fore neminem. Quorsum igitur hæc
 tam multa de Maximo? Quia professio videris, ne-
 fas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec
 tantum omnes possunt esse Scipiones aut Maximi, ut
 urbium expugnationes, et pedestres navalisque pur-
 gnas, ut bella a se gesta, triumphosque recordentur.
 Est etiam quietè, & purè, & eleganter ætatis pla-
 cida ac lenis senectus: qualem accedimus Platonis,
 qui uno & octogesimo anno se ibens mortuus est:
 qualem Isoeratis, qui eum librum, qui Panathe-
 naicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scri-
 psisse dicitur, vixitque quinquennium postea: cujus
 magister Leoninus Gorgias, centum & septem com-
 plevit annos: neque unquam in suo studio atque opere
 cessavit. Qui, cum ex eo quæreretur, cur tamdiu vel-
 lere se in vita: Nihil habeo, inquit, quod accusem
 senectutem. Praclarum responsum, & docto homi-
 ni dignum. Sua enim vitia insipientes, & suam cul-
 pam in senectutem conferunt: quod non faciebat is
 cujus modò mentionem feci, Ennius:

Sicut fortis equus, spatio qui sepe supremo

Vicit Olympia, nunc senex confectus quiescit.

equi fortis & victoris senectuti comparat suam: quem

quidem probè meminisse potestis. Anno enim un-

deciesimo post ejus mortem, hi consules, T. Flami-

ninus & M. Attilius facti sunt: ille autem C. Cypione

& Philippo iterum consulibus mortuus est, cum ego

quidem V & LX annos natus, legem Voconiam vo-

co magis & bonis lateribus fuassem. Sed annos

LXX namq (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo,

quæ

*Not. uno pto
 primo.*

Ennius.

Scipione.

Lex Voconia.

quæ maxima putantur, onera, paupertatem, & senectutem, ut eis penè delectari videretur. Etenim, cum complector animo, quatuor causas reperio, cur senectus misera videatur: unam, quod avocet à rebus gerendis; alteram, quod corpus faciat infirmum; tertiam, quod privet omnibus ferè voluptatibus; quartam, quod hand procul absit à morte. Earum, si placeat, causarum quantum quæque valeat, quantumque iusta sit unaquæque, videamus. A rebus gerendis senectus abstrahit. Quibus? an iis, quæ geruntur iuventute & viribus? Nullanè igitur res seniles sunt, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrantur? Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus, pater tuus, Scipio, socer optimi viri, filii mei? Cæteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cum rempub., consilio & autoritate defendebant, nihil agebant? Ad Appii Claudii senectutem accedebat etiam, ut cæcus esset: tamen is, cum sententia senatus inclinare ad pacem, & foedus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius,

*Cur senectus
misera videatur.*

*Senectus am
impedimento
non esse rebus
gerendis.*

Appius cæcus.

*Quod vobis mentes, recta quæ stare solebant
Antebac,* dementi sese flexere ruina?*

dementes.

ceteraque gravissimè. Notum enim vobis carmen est: & tamen ipsius Appii extat oratio: atque hanc ille egit septem & decem annis post alterum consularum, cum inter duos consularatus anni X interfluxissent, censorque ante consularum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanè fuisse: & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt qui in re gerenda versari senectutem negant: similesque sunt, ut si qui gubernatorem in navigando nihil agere dicant, eum alii malos scandant, alii per foros currant, alii sentinam exhauriant; ille autem clavum tenens, sedeat in puppi quietus. Non facit ea quæ juvenes: at verò multò majora & meliora facit.

Non

Non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; sed consilio, auctoritate, sententia: quibus non modo non orbari, sed etiam augeri senectus solet. Nisi forte ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cum bella non gero: at senatui, quæ sunt gerenda, præscribo; & quomodo Carthagini, male jamdiu cogitanti, bellum inferatur, multo antè denuntio: de qua non antè vereri desinam, quàm illam excisam esse cognovero. Quam palmam utinam immortales d. i tibi, Scipio, reserventur ut avi reliquias persequare: cuius à morte hic tertius & tricesimus est annus: sed memoriam illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno antè me censorem mortuus est, novem annis post meum consulatum, cum consul iterum, me consule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ peniteret? nec enim excursionem, nec saltum, nec eminus hastis, aut cominus gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententiâ. Quæ nisi essent in senibus, non summum concilium majores nostri appellassent senatum. Apud Lacedæmonios quidem illi, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam appellantur senes. Quod si legere & audire voletis externa, maximas respub. ab adolescentulis labefactatas, à senibus sustentatas & restituras reperieris.

Cedo, qui vestram rem. tantam amisistis temeritate? sic enim percontanti, ut est in Nævii poeta ludo, respondetur & alia, & hæc in primis,

Proveniebant oratores novi, stulti, adolescentuli.

Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia senectutis. At memoria minuitur. Credo, nisi exerceas eam, aut etiam si sis naturâ travior. Themistocles omnium civium nomina perceperat: quum igitur censeris eum, cum ætate processisset, qui Aristides esset,

Lyfi

*Senectus à
senio.*

*Γέροντες.
senes, unde
γέρων, i. e.
summum
concilium
apud Lacedæ-
monios.*

*Tambacur re-
probaucter.
Memoria min-
uitur in senectute
non min-
The mistocles
per mori.*

Iſſymachum ſalutare ſolitus? Equidem non modò
eos, qui ſunt, novi; ſed eorum patres etiam, & avos.
Nec ſepulcra legens, vereor (quod aiunt) nè perdam
memoriam; his enim iſſis legendis in memoriam re-
deo moruorum. Nec verò quenquam ſenem audi-
oblitum, quo loco theſaurum obruiſſet: omnia, quæ
curant, meminerunt; vadiſmonia conſtituta, qui ſibi,
quibus iſſi debeant. Quid iuriſconſulti? Quid pon-
rifices? Quid augures? Quid philoſophi ſeneſ? quam
multa meminerunt! Maneant ingenia ſenibus, mo-
do permanear ſtudium & induſtria. Nec ea ſolum in
claris & honoratis viris, ſed in vita etiam privata &
quieta. Sophocles ad ſummam ſenectutem tragædi-
as fecit: qui propter ſtudium, cum reſa familiarem
negligere videretur, a filiis in iudicium vocatus eſt:
ut, quemadmodum n ſtro more, malè rem geren-
tibus patribus, bonis interdum ſolet; ſic illum, qua-
ſi deſipientem, à re familiari removerent iudices.
Tum ſenex dicitur eam fabulam, quam in manibus
habebat, & proxime ſcripſerat, Oedipum Coloneum
recitaſſe iudicibus, quæſiſſeque num illud carmen
deſipientis videretur? Quo recitato, ſententiis iudi-
cium eſt liberatus. Num igitur hunc, num Heſiodum,
num Simonidem, num Steſichorum, num, quos antè
dixi, Iſocratem, Gorgiam, num Homerum, num
philoſophorum principes, Pythagoram, Democri-
tum, num Platonem, num Socratem, num poſtea
Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam
Romæ vididiſti, Diogenem Stoicum coegit in ſuis
ſtudiis obmutefcere ſenectus? An non in omnibus
iis ſtudiis agitatio vitæ æqualis? Agè, ut iſta
divina ſtudia omittamus, poſſum nominare ex
agro Sabino ruſſicos * vicinos & familiares me-
os, quibus abſentibus, nunquam ſerè ulla in agro
majora opera ſunt, non ſerendis, non percipien-
dis fructibus, non condendis. Quanquam in illis
hoc

Sophocles.
ſenex trage-
dias fecit.
In iudicium
à filiis voca-
tus, ut qui
eſſet deſipi-
ens ſenten-
tiæ iudicium
liberatus.
Ejus apo-
logia.
Ἐὶ μὲν ἴς-
μῃ Σοφο-
κλῆς, ὁ
παράφο-
νός ἐστι
παράφο-
νός, Σοφ-
κλῆς δὲ
ἐστὶν ὁ
κατάλογος
τῶν ἰουδ-
αίων.
Romanos

hoc miris animum : nemo enim est sen fessus, qui
animam non putet posse vivere. Sed idem laborant
in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere :

Serius vobis, quæ aliter seculo profuit,

*Senius duo
faciunt,*

Ut ut Senius noster in Synephebis. Nec verò du-
bitat agricola, quamvis senex, quærenti, cui serui, re-
spondere, Diis immortalibus, qui me non accipere
modò hæc à maioribus vulgerant, sed etiam posteris
prodere. Melius Cæcilius de senè alteri seculo pro-
ficiens, quam illud :

*Senius Ca-
piti,*

Adipos senectus, si uti quicquam aliud vult

Portaret secum, cum advenit, id solum est fari,

Quod quis vivendo, multa, quæ non vult, videt :

Et multa fortasse, quæ vult. Atque in ea quidém quæ
non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud ve-
rò idem Cæcilius vitiosus :

Imo etiam in senectâ hoc depreto inferrimus,

Senire eâ ætate esse se odiosum alteri.

Juvenilius potius quam odiosum. Ut enim adole-
scentibus bonâ indole prædixis, sapientes senes dele-
ctantur, leviorque in eorum senectus, qui à juven-
tute coluntur & diliguntur : sic adolescentiæ sequunt
præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia dicun-
tur. Nec minus intelligo me vobis, quam vos mihi
esse juvenidos. Sed videtis, ut senectus, non modò
languida atque inertis non sit, verum etiam sit operosa,
& semper agens aliquid, & molles, tale scilicet, quale
culisq; studium in superiore vira fuit. Quid quod et-
iam addiscunt aliquid ? in Solonem veribus glorian-
tem videmus ; qui se, quotidie aliquid addiscentem,
senem fieri dicebat ego feci, qui Græcas literas senex
didici. Quas quidem sic avidè arripui, quasi flumen
nam sicut explere cupiens ; ut ea ipsa mihi non es-
sent, quibus me nunc exemplis uti videtis. Quod tamen
fecisse Socratem in audibus audirem, vellem equidem
& illud (discebat enim studio antiqui) sed in literis
ante elaboravi.

Nec

hæc consilia mandant, mihi eripuisse: tunc ego ac-
cepisse me confiterer injuriam. Sed si hæc nec fecisti,
nec facere potuisti, redditum mihi gloriosum tua dedit
injuria, non exitum calamitosum. Ergo ego semper
civis eram, & tum maximè, eùm meam salutem se-
natus exteris nationibus, ut civis optimi, commenda-
bat. Tu hunc nunc quidem es civis: nisi forte idem ho-
stis, & civis esse potest. An tu civem ab hoste natura,
à loco, non animo factisq; distinguis? Eadem in fo-
ro fecisti armatis latronibus templa tenuisti, privato-
rum domos, adiq; sacras incendiisti. Cur hostis Spar-
tacus, si tu civis? Potes autem esse tu civis, propter
quem aliquando civitas non fuit? Et me exulem, tuo
nomine, appellas, cum omnes meo discessu exulasse
rempub. putent: nunquamne, homo amentilline, re-
circumspicies? nunquamne quid facias considerabis,
nec quid loquere? nescis exilium scelerrum esse po-
ham meum illud iter, ob præclarissimas res à me ante-
gestas, esse susceptum? Omnes scelerati atq; impii,
quorum tu te undem esse profiteris, quos leges exilio
affici volunt, exules sunt, etiam si solum non muta-
runt. An, cum omnes leges te exulem esse jubeant, non
eris tu exul? Non appellatur inimicus, Qui cum te lo-
fuerit? ante senatum tua sita deprehensa est: Qui ho-
minem occiderit? tu plurimos occidisti: Qui incendi-
um fecerit? ædes Nympharum manu tua deflagra-
runt: Qui templa deorum occupaverit? in foro etiam
castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero,
quibus omnibus es exul? Familiarissimus tuus Cor-
nificius de te privilegium tulit, ut, si in opertum Bo-
ne Deæ accessisses, exulares. At, te id fecisse, etiam
gloriarì soles. Quomodo igitur tui legibus in exilium
ejectus, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sumus
inquis: & in quidem in operto fuisti. Non igitur
tibi quisq; exis, ejus loci jura terebitali ibi cum legibus
esse non oportebat.

Conclusio
constratio
potest.

Argumentum
tum à despectu
sione exulis;
et à legum
auctoritate.

aliter potest
esse futurum
cum non.

Ὅτι πάντες οἱ ὄντες ἐκείνους, ὅς

Quid omnes sapientes, liberi, & sancti, servi.

Invenitur in
M. Anto-
nium.

Nemo liber,
qui suis cupi-
ditatibus non
imperat.

Nemo liber
nisi sapiens.

* brevis con-
ficiendum

est, illud tamen

Laudetur vero hic imperator, aut etiam appelle-
liui, aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo?
aut qui tandem hic liber imperabit, qui non potest
cupiditatibus suis imperare? Restringet primum libidi-
nes, spernat voluptates, iracundiam teneat, coercet
avaritiam, ceteras animi lases repellat: tum incipiat
alijs imperare, cum ipse improbiis dominis, dede-
cori, ac turpitudini, parere desierit. Dum quidem his
obedi, non modo imperator, sed liber habendus
omnino non eris. Preclare enim est hoc usurpatum a
doctissimis, quorum autoritate non uteris, si mihi
apud aliquos ageres, hac habenda esset oratio: cum
vero apud prudentissimos loquar, quibus hac inaudi-
ta non sunt, cur ego similem me, si quid in his studiis
operæ posuerim, perdidisse? Dictum est igitur ab eru-
ditissimis viris, nisi sapientem, liberum esse neminem.
Quid est enim libertas? potestas vivendi, ut velis. Quis
igitur vivit, ut vult, nisi profecto qui recta sequitur,
qui cauter efficio, cui vivendi via considerata atque
provisa est? qui legibus quidem non propter metum
parat, sed eas sequitur, atque colit, quia id salutare ma-
ximè esse iudicat? qui nihil dicit, nihil facit, nihil co-
gitat denique, nisi libenter, ac libere? cuius omnia consi-
lia, et ipsæ omnes quas gerit, ab ipso proficiuntur, eo-
rumque referuntur, nec est ulla res, quæ plus apud eum
valeat, quam ipsius voluntas, atque iudicium? Cui qui-
dem etiam (quæ vim habere maximam dicitur) fortu-
na ipsa cedit: quæ, sicut sapiens poeta dixit, *Suis cuique
fiatur moribus*. Soli igitur hoc contingit sapien-
ti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil co-
actus. Quod etsi ita esse pluribus verbis differendum
est, illud tamen * brevis conficiendum est, nisi qui ita sit
affectus,

affectus esse liberum neminem. Igitur omnes impro-
 bi, servi. Nec hoc iam recte, quam distulim opinatum,
 atque mirabile. Non enim ita dicunt eos esse servos, ut
 mancipia, quæ sunt dominorum facta, nexu, aut ali-
 quo iure civili: sed si servitus sit, sicut est, obedientia
 fracti animi, & abiecti, & arbitrio carentis suus, quis
 heget omnes leves, omnes, cupidos, omnes denique
 improbos esse servos? An ille mihi liber videatur, cui
 mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, jubet,
 verat, quod videtur? qui nihil imperanti negare po-
 test, nihil regulare audent? potest, dandum est: vocat
 veniendum: eijcit, abeundum: minatur? extimescen-
 dum: Ego verò istum non modo servum, sed ne-
 quitissimum servum, etiam si in amplissima familia na-
 tus sit, appellandum puto. Atque, ut in magna fami-
 lia* Auorum, sunt alii lautiores (ut sibi videntur) sed
 tamen servi, arrioles, copiarii: pari stultitia sunt quos
 signa, quos tabulae, quos calatrum argentum, quos
 Corinthia opera, quos ædificia magnifica natio ope-
 re delectant. At sumus, inquit, principes civitatis.
 Vos verò ne conservorum quidem vestrorum princi-
 pes estis. Sed, ut in familia, qui tractant ista, qui ter-
 gunt, qui ungunt, qui verrunt, qui spargunt, non ho-
 nestissimum locum servitutis tenent: sic in civitate,
 qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius
 civitatis locum penè infimum obriunt. Magna, in-
 quis, bella gessi: magnis imperiis & provinciis præ-
 fecti. Gere igitur animum laude dignum. Echionis ta-
 bula te stupidum detinet, aut signum aliquid Po-
 lycleti. Omnia, unde sustuleris, & quomodo habeas:
 intuentem te, admirantem, clamores collentem cum
 video, servum te esse ineptiarum omnium iudico.
 Nonne igitur sunt illa festiva? Sunt: nam nos quoque
 oculos eruditos habemus. Sed obsecro te, ita tenu-
 sta habeantur ista, non ut vincula virorum sint, sed
 ut oblectamenta puerorum. Quid enim censes, si

Epiphonema
 quo claudis
 sententiam.
 Similiter,
 servorum.

*captantem.
Muranum,
Lampredam
vocavit.

L. Murrinus aliquem istorum videret matellionem Corinthium cupidissime tractantem, cum ipse et tam Corinthium contempnisset, utrum illum civem excellentem, an atriensem servum diligenter putaret? Reviviscat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos; & videat aliquem, summis populi beneficiis usum barbatulos, multulos * exceptantem de piscina, & pertractantem, & muranarum copia gloriantem: nonne hunc hominem ita servum judicet, ut ne in familia quidem dignam majore aliquo negotio putet? An eorum servitus dubia est, qui cupiditate pecuniae nullam conditionem recusant durissimæ servitutis? Hereditatis spes, quid inquiratis in serviendo non suscipit: quem nutum locupletis orbi senis non observat? Loquitur ad voluntatem, quicquid denuntiatum sit, facit; assentatur, affidet, miratur quid horum est liberi? Quid denique non servi ineris? Quid jam illa cupiditas, quæ videtur esse liberi, honoris, imperii, provinciarum? quam dura est domina! quam imperiosa! quam vehementis! Cethego, homini non probatissimo, servire coegit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur, munera mittere, nec illi venire domum ad eum, precari, denique supplicare. Quæ servitus est, si hæc liberras existimari potest? Quid? Cum cupiditatum dominatus excessit, & alius est dominus exortus, ex conscientia peccatorum, timor, quam est illa misera, quam dura servitus! Adolescentibus paulo loquacioribus est servitutum: omnes, qui aliquid scire videntur, tanquam domini timeantur. Iudex vero quantum habet dominatum! quo timore nocentes afficit! An non est omnis metus servitus? Quid valet igitur illa, eloquentissimi viri, L. Crassi copiosa magis quam sapiens oratio? *Exipite nos ex servitute.* Quæ est ista servitus tam clari homini, tamque nobili? Omnis animi debilitati,

Servitus
quid sit.

bilitati, & humilis, & fuit timiditas, servitus est.
 Nolite sinere, potiusquam servire. In libertatem vindicari vult? Minime. Quid enim adjungit? Nisi vobis. Sic forte
 universis? Dominum mutare, non liber esse, vult. melius: Nisi
 Quibus de possumus, & debemus. Nos verò, siquidem, vobis univer-
 animo excocto, & alto, & virgibus exaggerato, su- si, quibus &
 mus, nec debemus, nec possumus. Tu posse te dicis, possumus &
 quandoquidem potes, debere ne dixeris: quoniam ni- Redis ad
 hil quisquam debet, nisi quod est turpe non recte e. Antonium,
 Sed hoc habemus. Ille videat, quomodo imperator & abrupta
 esse possint, cum ne liberum quidem esse, ratio, conclusio.
 & veritas ipsa convincat.

Oratio 9. 8. 8000. 11. 8. 1. 1. 1.

Quod solus sapiens dives.

Quid est illa incommemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? Sane tu dives? Prohibet
 immatere te agere me auduisse aliquid, & didicisse. Contra M.
 non gaudere? Solusne tu dives? Quid, si non dives. Crisum mon-
 quidem? Quid, si pauper etiam? Quem enim in- nium Rom-
 telligimus divitem? aut hoc verbum in quo homi- bonum disti-
 ne ponimus? Opinor in eo, qui tanta possessio est, ut finium.
 ad liberaliter vivendum facile copientus sit: qui ni-
 hil querat, nihil appetat, nihil optet amplius. Ani-
 mus enim meus oportet se iudicet divitem, non ho-
 minum sermo, neque possessiones tuæ. Qui si nihil
 sibi deesse putat, nihil curat amplius, satius est, aut
 contentus etiam pecuniâ, concedo, dives est. Sin-
 autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæstum
 turpem putas, cum isti ordini ne honestus quidem
 esse possit ullus; si quotidie fraudas, decipis, poscis,
 pacificos auferis, eripis, si socios spoliis, arariam, ex-
 pilas, si testamenta amicorum expectas, aut ne ex-
 pectas quidem, at ipse supponis: hæc utrum abun-
 dantia, an egentis signa sunt? Animus hominis dives,
 non arce, & pellari solet. Quamvis illa sit plena, dum
 Xenoph.

te magnum videbo, divitem non putabo. Brevis enim ex
eo, quantum cuique sortis est, metentur homines di-
vitarum modum. Filium quis habet? pecunia est
opulenti dotes: maiore & plures: maiore etiam. Si vir a-
lium, Danae quinquaginta: si filia, tot dotes magnam
quaerant pecuniam. Quantum enim cuique opus
est, ad id accommodatur, ut ante dixi divitarum
modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabi-
les cupiditates habet, quae brevi tempore maximas
capit exaurire possint, tunc quomodo ego appel-
labo divitem, cum ipse egere se sentiat? Multi ex te
audierunt, cum diceres. Neminem esse divitem, nisi
qui exercitum alere posset suis fructibus: quod po-
pulus Romanus ex tantis vedigalibus jam pridem
vix potest. Igitur, hoc proposito, nunquam eris di-
ves, antequam tibi ex tuis possessionibus tantum refi-
ciatur, ut ex eo tuus sex legiones, & magna equi-
tum ac pedum auxilium possis. Jam satis igitur
non esse te divitem, cui tantum desit, aut regibus id
quod exopras. Itaque istam paupertatem, vel potius
egestatem, ac mendicitatem suam nunquam ab-
scutere vultis. Nam, ut his, qui honeste vivere
mercaturis facierdis, operis dandis, publicis sumen-
dis, intelligimus opus esse quatinus sit, qui videri do-
minus pariter accusarium atque iudicum confoci-
atos: grates, qui nocentes & peccatores, eodem
te autore, compellant iudicii molientes, qui tuas
mercedum passionem in patrocinis intercessionem
pecuniarum in concionibus candidato-
rum dimissiones libertorum ad senerandas, diripiendasque pro-
vincias, qui expulsionem vicinorum, qui totius
in agnis, qui cum servis, cum libertis, cum clientibus
societatis, qui possessiones vacuas, qui proscriptio-
nes libenterum, qui exiles in principiorum, qui illam
Syllam impioris memorem recordantur, qui testamentum
liberum, qui in blates tot homines, qui inique omnia

* facit.

Conclusio.

Quis dives
Crisp. judi-
cio.

* intercisas.

* solianibus

Transmisio-

nei, in di-

versum in-
fones.

fones.

fones.

fones.

fones.

fones.

fones.

fones.

fones.

fones.

fones.

fones.

nia venalia, delectum, decretum, alienam, suam sententiam; sonum, damnam, vocem, silentium: quis huius non pater confiteri, sibi quæsitum opus esse? Cui autem quæsitum opus sit, quis unquam hunc verò dixerit divitem? Est enim divitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam in quoniam nunquam assequere, nunquam omnino es fururus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & relicto (est enim ad vulgi opinionem mediocritas, ad tuam nulla, ad meam modica) de me filebo, de te loquar. Si censenda nobis atque æstimanda res sit, utrum tandem pluriis æstimemus pecuniam Pythii, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurem Sannicum, an responsum M. Curii? 112 reditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui ejus hereditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit? Hæc profectò, quæ sunt summorum virtutum, pluriis æstimanda sunt, quam illa, quæ sunt pecuniarum. Quis igitur (siquidem, ut quisque, quod plurimum sit, possideat, ita divitissimus habendus sit) habiter, quin in virtute divitiæ possint? quoniam nulla possessio, nulla vis auri & argenti, pluriis quam virtus æstimanda est. O dii immortales! non intelligunt homines, quam magnum vestigal sit parsimonia. Venio enim jam ad sumptuosos: relinquo istum quæstuosum. Caput ille ex suis prædiis sexcenta sestertia, ego centena ex meis: illi aurata recta in villis, & sola marmorea facienti, & signa, tabulas, suppellectilem, & vestem infinitè concupiscenti, non modò ad sumptum ille fructus est, sed etiam ad fœnus, exiguus: ex meo tenui vestigali, detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiã redundabit. Uter igitur est ditior, cui deest, an cui superat? qui eget, an qui abundat? Cujus possessio quo est major, eo plus requirit ad se tuendam; an quæ suis se viribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui,

M gnum vestigal parsimonia.

* pro superest.

E Fabrici-
molicinium
significat,
quem ter in
his Paradox-
is jam nomi-
navit.

Id munda-
re dei-

Id munda-

Id munda-

Id munda-

Id munda-

Id munda-

Id munda-

Id munda-

Id munda-

Id munda-

Id munda-

Id munda-

Id munda-

Id munda-

Id munda-

Id munda-

Id munda-

Id munda-

Id munda-

Id munda-

Id munda-

Id munda-

momentum ac temporum vitio, aliquantum etiam ipse
fortasse in huius seculi errore versetur? Marcus Mani-
lius patrum nostrorum memoriâ (nec semper Curios
& * Lucios loquamur) pauper tandem fuit? habuit
enim ædículas in Carinis & tundum in Labicani.
Nos igitur ditiores sumus, qui plura habemus? Uti-
nam quidem essemus! Sed non æstimatione census,
verum victu atque cultu terminatur pecuniarum modus.
Non esse cupidum, pecunia est; non esse emacem,
vestigal est: contentum verò suis rebus esse, maximè
sunt, certissimèq; divitum. Etenim, si isti callidi rerum
æstimatores præda & areas quasdam magni æstimant,
quod ei generi possessionum minimè quasi noceri
potest: quanti est æstimanda virtus, quæ nec eripi,
nec surripi potest unquam; neq; naufragio, neq; in-
cendio amittitur; nec tempestatum, nec temporum
permutatione mutatur! quæ prædicti qui sunt, soli
sunt divites? Soli enim possident res & fructuosas, &
sempiternas; soli que (quod est proprium divitiarum)
contenti sunt rebus suis: satis esse putant, quod est;
nihil appetunt, nullâ re egent, nihil sibi deesse senti-
unt, nihil requirunt. Improbi autem & avari, quo-
rum incertitas atque in calu positas possessiones ha-
bent, & plus semper appetunt; nec eorum quisquam
adhuc inventus est, cui, quod haberet, esset satis; non
modò non copiosi ac divites, sed etiam inopes ac
pauperes existimandi sunt.

M. T. Ciceronis Paradoxorum finis.

M. T.

M. T. Ciceronis de Somnio Scipionis.

Ex libro de repub. sexto.

Um in Africam venissem * M. Manlio
consule, ad quartam legionem tribunus
(ut scribis) missum, nihil mihi potius fu-
it, quam ut * Masinissam convenirem,
regem familiaris nostrae iussu de causis

2 à Manlio
consule do-
ctus ad g.
Masinissam.

amicissimum. Ad quem ut veni, complexus me senex
collacrymavit; aliquantūq; post supexit in coelum,
& Grates, inquit, tibi ago, summe Sol, vobisq; reli-
qui coelites, quod antequam ex hac vita migro, con-
spicio in meo regno & his rectis P. Corneii Scipi-
onem, cuius ego nomine ipso recitor. Ita nuncquam
ex animo meo discedit illius optimi atq; invictissimi
viri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me
de nostra rep. percontatus est: multisque verbis ultro
citroque habitis, ille nobis consumptus est dies. Post
autem regio apparatus accepti, sermonem in multam
noctem produximus; cum senex nihil nisi de Africa-
no loqueretur, omniaque ejus non solum facta, sed
etiam dicta meminisset. Deinde, ut cubitum discesi-
mus, me & sessum de via, & qui ad nostram noctem
vigilassem, arctior, quam solebar, somnus complexus
est. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus lo-
cusi: sit enim serē, ut cogitationes semonibus nostri
pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scri-
bit Ennius; de quo videlicet sepiissime vigilans sole-
bat cogitare, & loqui) Africanus se ostendit illi ser-
mō, quā mihi ex imagine ejus, quā ex ipso, erat no-
rior. Quem ut agnovi, equidem cohorruī. Sed ille, Ades
inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quae di-
cam, trade memoriae. Vidi sine illam urbem, quae pa-
rere pop. Rom. coacta per me, renovat pristina bella,
nec potest quiescere? (ostendebat autem Carthagi-

nem

nunc de excocto, & pleno stoltarum, illisuri, & claro
 quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis
 penè miles? hanc hoc biennio consul evertes; erique
 cognomen id tibi per te parum, quod habes ex nobis
 adhuc hereditarium. Cum autem Carthaginem de-
 leveris, triumphum egeris, censorq; fueris, & obieris
 legatus Egyptum, Syriam, Asiam, Græciam; delige re-
 veram abiens consul, bellumq; maximum confices
 Numantiamq; excipies. Sed cum eris cum in Capi-
 to iam invehis, offendes rempub. perturbaram con-
 siliis ne potis mei. Hic tu, Africane, ostendas oportet
 hic patris lumen animi, ingenii, consiliiq; tui. Sed
 eius temporis ancipitem video quasi fatorum viam.
 Nam, cum aras tua septenos octies solis anfractus, re-
 ditusq; converterit; duoq; hi numeri (quorum uterq;
 plenus, alter altera de causa, habetur) circuitu natu-
 rali summam tibi fatalem consecerint: in te novum,
 atq; tuum nomen se tota converteret civitas. Te sena-
 tus, te omnes boni, te loci, te Latini irruerunt. Tu
 eris unus, in quo nitatur civitatis salus. Ac, ne multa,
 dictator temp. constituas oportet, si impias propin-
 quorum manus effugeris. Hic cum exclamasset Læli-
 us, ingemuisse; ceteri vehementius, leniter arri-
 dens Scipio, Quæro, inquit, ne me è somno exciteris,
 & pax sit rebus: audire ceteris. Sed, quò sis, Africane,
 alacrior ad curandam rempublicam, sic habeto: Om-
 nibus, qui patriam conservaverint, adjuverint, auxe-
 rint, ceterum esse in celo, ac definitum locum, ubi be-
 ati ævo sempiterno fruantur. Nihil est enim illi prin-
 cipi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod qui-
 dem in terris hæc acceptus, quam concilia, consilique
 hominum iure lociati, quæ civitates appellantur: ha-
 rum rectores & conservatores hinc profecti, huc re-
 verentur. Hic ego, etsi oram perterritus, non tam
 metu mortis, quam insidiarum à meis, quæsi ramch,
 vivere me ipse, & pater Paulus, & alii, quos nos ex-
 cindio.

rinctos ablueremus. Idem vero, inquit, ille vivens, qui
 ē corporum visibilibus tanquam ē carcere evolaverunt:
 vestis vero quę dicitur vita, mors est. Quin et aspi-
 cias ad resedentem Paulum patrem. Quem ut vidij,
 equidem vitę lacrymarum profudi. Ille autem me im-
 plexus inq; osculam fieri prohibebat. Atque ego, ut
 primis, fieri represso, loqui posse cepi. Quare, in-
 quams, pater, scilicet arque optime, quando hæc
 est vita (ut Africanum audio dicere) quid moror in
 terris? quoniam hæc ad vos venire propero? Non est ar-
 duum inquit ille. Nisi enim Deus is, cuius hoc templum est
 omne, quod conspicias, istis te corporis custodiri libe-
 raverit, tunc vibi aditus patere non potest. Homines
 enim hinc hæc lege generati, qui dicerentur illam glo-
 bulari, quoniam in hoc templo medium vides, quę terra
 dicitur. Hincque animus datus est ex illis sompniis
 ignibus, quę sidera & stellas vocatis; quę globosa,
 & rotunda, divinis animarum mensuris, circulos sub,
 orbisque constituit celestis mirabili. Quare & vibi
 patet, & pater omnibus retinendus est animus in eu-
 stro corporis: nec in iusta ejus, a quo ille est vobis
 datus, ex hominum vita migrandum est; in eum munus
 humanum assignatum a Deo defugisse videamini.
 Sed hoc, Scipio, ut avus hic tunc, ut ego qui te genui,
 iustitiam cole; & pietatem; quę cum sit magna in pa-
 rentibus & propinquis, tum in patria maxima est. Quis
 ea vitę via est in celum, & in hoc celum eorum,
 quę hanc viaverunt, & corpore hauri illam incolunt
 locum, quoniam vides? erat autem in splendidissimo
 candore ipse summas luxurans circulus, quoniam vos
 (ut & Gaius percipitis) orbem haurientem in capillis
 ex quo omnia mundi contemplati præfata videtis &
 mirabilia videbatur. Erant autem in stellis, quoniam
 nunquam in hoc loco videtur & ea magnitudinem
 omnium, quę esse nunquam suspicari sumis. In
 quibus eras illa minima, quę vicinam celo, citius
 terris

ris luce lucebat aliena. Stellarum autem globi terrarum magnitudinem facile vincebant. Jam vero ipsa terra ita mihi parva visa est, ut mei imperii nostri, quo quavis punctum ejus attingimus, penetraret. Quam cum magis intuerer, Quæso, inquit Africanus, quousque huius mundi defixa tua mens erit? Nonne aspicias, quæ in rempla veneris? Novem tibi orbibus, vel potius globis connexa sunt omnes, quorum unus est celestis extremus, qui reliquos omnes complectitur summus, ipse, quæ arcens & continens ceteros, in quo infixi sunt illi, qui volvuntur, stellarum cæcis sempiterni, cui subiecti sunt septem, qui versantur retro, contrariosque atque cælum. Ex quibus præsumit globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant; deinde est hominum generi prospera & salutaris illi fulgor, qui dicitur Jovis; tum rutilus horribilisque terris, quem Martem dicitis; deinde subten median fere regionem, Sol obtrinet, duræ & princeps, & moderator luminum reliquorum, meos duendi, & temperatior, tantum magis, ut cuncta sua luce lustret & compleret. Huius, ut comites, consequuntur alter Venus, alter Mercurius curas. In infimoque orbe Luna, radiis Solis accensa, convertitur. Ista autem cæcam nihil est, nisi mortali & caduca, præter animos generis hominum decorum munere datos. Supra Lunam sunt æterna sterna. Nam infima est, & in ramiferiatur omnia suo formæ pondere. Quæ cum innierit stupens, ut mare cepi. Quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas, tantum & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui inter vallis conjunctus imparibus, (sed tam pro rata portione distinctis, impulsu & motu ipsorum orbium conficitur, qui æquæ cum gravibus ac perpetuis, varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio pania motus incitari possunt; & natura fert, ut extrema ex altera parte gravietur, ex altera autem acutè sonent. Quam

* mura.

* conficitur.

Quam ob causam summus ille cœli belliferi curtus,
 cuius conversio est concitator, acuto & excitato mo-
 veretur sono, gravissimo autem hic lunaris, atque infi-
 mus. Nam, terra nona, immobilis manens, imā sede
 semper hæret, complexa medium mundi locum. Illi
 autem octo curtus, in quibus eadem vis est duorum,
 Mercurii, & Veneris, septem efficiunt distinctos in-
 tervallia sonos : qui numerus rerum omnium fere
 * nodus est. Quod docti homines nervis imitari, atq; * al modis
 cantibus, aperire sibi reditum ad hunc locum : sicut
 alii, qui præstantibus ingeniis in vita humana divina
 studia consueverunt. Hoc sonitu oppletæ aures obsurdue-
 runt, (nec est ullus hebetior sensus in vobis) sicut, ubi
 Nilus ad illa, quæ Caradupa nominantur, præcipitat
 ex altissimis montibus, ea gens, quæ illum locum æ-
 colit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi
 caret. Hic verò tantus est torus mundi incitatissimæ
 conversione sonitus, ut eum aures hominum capere
 non possint : sicut intueri solem nequitis adversum,
 ejusq; radiis acies vestra, sensusque vincitur. Hæc ego
 admirans referebam, tamen vos ad terram identi-
 dem. Tum Africanus, Sentio, inquit, te sedem etiam
 nunc hominum contemplari, ac domum, quæ si tibi
 parva (ut est) ita videtur, hæc celestia semper spectato,
 illa humana contemnit. Tu enim quam celebrarem
 sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam
 consequi potes? Vides habitari in terra raris & angus-
 tis in locis, & in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, va-
 stas solitudines interjectas : hosque qui incolunt ter-
 ram, non modo interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos
 ab aliis ad alios manare possit, sed partim obliquos,
 partem * aversos, partim etiam aversos stare vobis, & * transversos
 quibus expectare gloriam cerid nullam potestis. Cer-
 nis autem terram eandem, quasi quibusdam redimita
 & circumdata cingulis, & quibus duos maxime inter
 se diversos, & cœli verticibus ipsis ac utraque parte
 subnixos,

subnixos, obriguisse prima vides, & medium autem il-
 lum, & maximum Solis ardore torreti. Quo sunt ha-
 bitabiles, quorum Australis ille, in quo qui insistant
 aduersa vobis urgent vestigia, nihil ad vestrum genus;
 hic autem alter subiectus Aquiloni, quem incolitis,
 cerne, quam vos tenui parte contingat. Omnis enim
 terra, quæ colitur a vobis, angusta verticibus lateri-
 bus latior, parua quedam insula est, circumfusa illo
 mari, quod Atlanticum, quod magnum, quod Occa-
 num appellatis in rebus, qui tamen, tanto nomine,
 quam sit parvus vides. Ex his ipsis eulis non sicut
 terris tum aut riuum, aut colubumque nostrum nomen,
 vel Canesum hunc, quem cernis, transcendere potuit,
 vel illum Gangem transire? Quis in reliquis orien-
 sis aut *obemeris Solis ultimis, aut Aquilonis, Austri-
 ve partibus tum nomen audiet? Quibus amputatis,
 cernis profectio, quantis in angustis vestra gloria le-
 dilari velis. Ipsi autem, qui de * vobis loquuntur,
 quando loquuntur? Quinetiam, si cupiat proles illa
 sanctorum hominum, deinceps laudes uniuscuiusque
 nostrum, à patribus acceptas posteris prodere, tamen
 propter elusiones, exustionesque terrarum, quas acci-
 dere tempore certo necesse est, non modo non æter-
 nam, sed ne diuinam quidem gloriam assequi pos-
 sumus. Quid autem interest ab iis, qui postea, nas-
 centur, sermonem fore de te, cum ab iis, nullis fueris,
 qui ante nati sunt? qui nec pauciores, & certe meliores
 fuerunt viri: cum præsertim apud eos ipsos, à quibus
 nomen nostrum potest audiri, nemo unius anni me-
 moriam consequi possit. Homines enim populariter
 annuntiantur modo Solis, id est, cuius astri reditu
 morantur: ac ipsa autem cum ad eam, unde semel
 profecta sunt, cuncta astria redierint, quæqueque so-
 lis, exli descriptum longis intervallis retulerint
 tum ille vix vestrem ætatem appellari potest: in quo-
 rum discedendo, quam multa sæcula nominum tene-
 antur,

* abemeris

* nobis

anrur. Namque, ut olim deficere Sol hominibus, en-
ringuque visus est, cum Romuli animus hac ipsa in
templa penetravit: ita quodcumq; eâdem parte Sol
eodemq; tempore iterum defecerit, tum, signis omni-
bus ad idem principium, stellisq; revocatis, explem
annum habeto. Huius quidem anni nondum vicesi-
mam partem scio esse conversam. Quocirca, si reditum
in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt ma-
gnis & præstantibus viris; quanti tandem est ista ho-
minum gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partem
exiguam potest! Igitur, altè spectare si voles, atque ad
hanc sedem, & eternam domum contruere, neq; sermo-
nibus vulgi dederis te, nec in præmiis humanis spem
posueris rerum tuarum: suis te illecebris oportet ipsa
virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquar-
tur, ipsi videant: sed loquentur tamen. Sermo autem
omnis ille, & angustis cingitur iis regionum, quas vi-
des, nec unquam de ullo perennis fuit, & obruitur ho-
minum interitu, & oblivione posteritatis exinguitur.
Quæ cum dixisset, Ego verò, inquam, ô Africane, si
quidem bene meritis de patria quasi limes ad cali ad-
itum pater, quanquam à pueritia vestigiis ingressus &
patris, & tuis, decori vestro non desui: nunc tamen
tanto præmio proposito, enitar multò vigilantius. Es
ille, Tu verò enitere: & sic habeto, te non esse mortu-
lem, sed corpus hoc: Nec enim is es, quem forma ista
declarat: sed mens cuiusq; is est quisque, non ea figu-
ra, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur sci-
to esse, siquidem deus est, qui viget, qui sentit, qui me-
minit, qui prævidet, qui tam regit, & moderatur, &
mover id corpus, qui præpositus est, quàm hunc mun-
dum princeps ille Deus: & ut ipsum mundum ex qua-
dam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile
corpus animus sempiternus movet. Nam, quod
semper movetur, æternum est: quod autem mo-
tum affert alicui, quodque ipsum agitur aliunde,
quando

quando finem habet mortis, vivendi finem habere
 necesse est. Solum igitur, quod sese movet, quia nun-
 quam deferitur à se, nunquam se moveri quidem de-
 sine: quoniam etiam ceteris, quæ moventur, hic fons, hoc
 principium est movendi. Principio autem nulla est o-
 rigo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem
 nulla ex re alia nasci potest: nec enim esset hoc prin-
 cipium quod pigneretur aliunde. Quod si nunquam
 oritur, nec occidit quidem unquam: nam principium
 extinctum, nec ipsum ab alio renascitur, nec ex se ali-
 ud creabit: siquidem necesse est à principio omnia ori-
 ri. Ità fit, ut mortis principium ex eo sit, quod ipsum
 à se movetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel
 concidat omne cælum, omnisq; natura consistat, ne-
 cesse est; nec vim ullam nanciscatur, quæ à primo im-
 pulsu moveatur. Cum pateat igitur æternum id esse,
 quod à seipso moveatur: quis est, qui hanc naturam
 animis esse tributam neget? Inanimatum est enim
 omne, quod impulsu agitur externo. Quod autem
 * animal est, id motu cietur interiore, & suo: nam hæc
 est natura propria animæ arque vis. Quæ si est una ex
 omnibus, quæ sese moveat: neq; nata est certe, & æter-
 na est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem
 optimæ curæ, de salute patriæ, quibus agitur & ex-
 ercitatus animus velocius in hanc sedem & domum
 suam pervolabit: idque ocyus faciet, si jam tum, cum
 erit inclusus in corpore, eminebit foras; & ea, quæ
 extra erunt, contemplant, quæ in maxime se a corpore
 abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis volu-
 ptatibus dederunt, easque se quasi ministros
 præbuerunt; impulsuque libidinum, voluptatibus
 obedientiam, Deorum & hominum iura violaverunt,
 corporibus elapsi, circa terram ipsam volutantur, nec
 in hunc locum, nisi multis exagitati seculis, revertun-
 tur. Ille discessit. Ego somno statim solutus sum,

* animæ.

Index rerum & verborum.

Abstinentia Africani p. 95
 1. 10. abstinentia benevo-
 lentiam multitudinis conci-
 liat. 95. 34.
 Academia ratio quid à ceteris
 differat 68. 7
 Accusatio multos illustravit
 84. 4. accusatoris nomen fu-
 giendum 84. 17. accusare
 innocentes, impium 84. 22.
 accusatio laudem peperit L.
 Crasso adolescenti 83. 7.
 accusatio quibus de causis
 suscipienda 84. 7
 Adagere 173. 33
 Actio cognitioni anteposenda
 62. 27. actione in omni sus-
 cipienda, considerata sunt
 honestas & efficiendi facul-
 tas 31. 15. & modus 57.
 14.
 Adjuvare operâ prestantius
 quam pecuniâ 85. 12
 Admirabilis quibus rebus
 compareretur 78. 30
 Adolescentes quibus è rebus
 commendationem petere de-
 beant 82. 15. adolescens a-

liquid senile habere debet
 194. 34. adolescentia viru-
 peratio 188. 31. adolescen-
 tiæ ver comparatur 207.
 11. adolescentum perulan-
 tia magis est quam senum
 194. 20. adolescentia mul-
 to plures, quam senectus,
 mortis casus habet 206. 19.
 adolescentum imbecillitas
 concilii propria 48. 25
 Adulari, passivè 38. 6. ab adu-
 latoribus facile falluntur
 omnes ibid. adulator oculi-
 tus 178. 13
 Aede ruinosæ & male materi-
 æ 119. 19
 Aeginetis pollices præcisi 116.
 29.
 Agina propinqua Piræo ibid.
 31.
 Aequitas lucet ipsa per se 13.
 33.
 Aetate ut quisque antecellit
 ita sententiæ principum
 tenet in augurum collegio
 205. 18. ætati cuiusque sua
 tempestivitas data est 193.

Index rerum & verborum.

12. etati cuique sua sunt studia 209. 18. etatibus corroboratis amicitia judicanda fuit 170. 20
 Africani dictum pulcherrimum 37. 31. Africanus prior, an o ante censorem M. Catonem, mortuus est 118
 Agamemnon immolavit Iphigeniam filiam 134. 16
 Agis rex occisus 96. 22
 Agraria lex Philippi 94. 2
 Agri fertiles imitandi 21. 32
 Agricultura laus 61. 24
 Agricolarum voluptates 208.
 Agri bene culti laus 203. 1
 Alexander Macedo, humanitate superatus a patre 37. 23.
 Alexander Pherzus ab uxore interfectus 74. 30
 Ambitiosi quibus similes 36. 11.
 Amicitia unum facit ex pluribus 24. 31. amicorum consilium in rebus secundis maxime necessarium 31. 3. amicitia maxime pertinet ad officia 115. 19. amicitia praestat iustitiam ibid. amicitie prima lex, ut neque rogemus res turpes, neque faciamus rogari 199. 31. amicitia orta a natura, non ab imbecillitate 156. 9. 157. 3. amicitiam usque ad extre-

munem vitae diem permanere, cur difficile sit 157. 21. amicitias qui magis querant 161. 24. amici qui diligendi 166. 36. amicitia vere difficillime reperiuntur in iis qui in honoribus reque publica versantur 167. 19. amicum coram in re incerta cernitur ibid. 26. amicitiae fines ut termini, deque iis varia sententia 162. 31. amicitiae quae minus probantur, dissuenda magis, quam disciendae sunt 171. 17. amicitia inter aequales magis elucit 179. 6. amicitia vera semper aeterna sunt 157. 14. amicus tanquam alter idem 172. 22. amicorum bene suadentium auctoritas plurimum valere debet 161. 6. amicitia quid sit 152. 12. amicorum omnia communia 23. 9. amare quid sit 178. 36.
 Animarum natura cur mortalis esse non possit 210. animo nihil praestantius 217. 29. animus in custodia corporis, quoad Deo videtur, retinendus 233. 20. animi magnitudo in contemnenda voluptate, vita, re 118. 9. animi generi hominum daturum munere dari 234. 24.
 anima

Index rerum & verborum.

animi opera majora, quam
corporis 82. 28. animorum
vis duplex 42. 10
Annulus Gygis 113. 9
Annus verè viens multa ho-
minum secula complectitur
236.
Apellis Venus 103. 24
Apollonis Pythii oraculum 95.
29.
Appetitus rationi lege natura
subiectus est 42. 19
Aqua heret 143. 3
Aquilius de dolo malo 121. 7
Aratus Sicyonis Nicoclem ty-
rannum occidit. 96. 35
Arbitrorum formula 125. 4
Argentoni quidam octoginta
regnavit annos, centum &
vixit. 207. 5
Aristidis sententia de Themis-
toclis consilio 117. 28
Aristoteles quid de pecunia-
rum effusionibus sentiat 87.
3. ejus opinio de honesto 112
17.
Artificia quæ liberalia, quæ
sordida 61. 18
Assentatio ab amicitia remo-
venda 175. 29
Astruius aliter leges, aliter phi-
losophi tollunt 128. 16
Atilius vigilando nectarus 136.
24.
Atilius L. tur sapiens habitus
147. 4.

Avaritia senile nihil absurd-
ius 26. 4. avaritia nullum
est tertium vitium 95. 24
avaritia populos omnes per-
dit 95. 31. avari plus sem-
per appetunt 230. 14. ava-
ritia injuria præcipua causa
11. 26.
Auspicia quæ sint optima 185.
29.

B.

Bella cur suscipienda 16. 9
Bella justa quæ 17. 26. bel-
lum Punicum tertium M. Ca-
tonis consilio illarum 33. 19
belli gloria adolescentibus
querenda 82. 15
Bene agere quid sit 125. 6
Bene & beatè vivere nihil ali-
ud est, nisi honestè & rectè
vivere 218. 6
Benefacta malè locata, male-
facta sunt 89. 13
Beneficia citrà injuriam esse
debent 91. 28. beneficii &
liberales natura sunt 156.
28. beneficium qui dat, mo-
res, non fortunam sequi de-
bet 92. 5. beneficia in quos
conferenda 89. 6: beneficia
in singulos 93. 26. beneficia
in reipub. 96. 29. beneficia
in egenissimos quosque præ-
cipue conferenda 25. 17. quæ
beneficia omnibus communi-
canda 23. 18

R.

Benevo-

Index rerum & verborum.

Benevolentia colligenda præcepta 77. 13

Benignitas quas cautiones habeat 19. 30. benignitas quæ sit utilis reipublicæ 82. 20
benignitate nihil hominis naturæ accommodatius 19 29.

Boni viri qui sint 125. 6. bonus nemo miser esse potest 219 15. boni viri definitio 127 6. bonum suum, conuenienter naturæ vivere, & Stoicorum sententia 104. 18 bona ea omnia sunt habenda, quæ secundum naturam sunt 207. 26. bonorum æquatio non laudanda 94. 6. bonum solum honestum 215. 13. bona caduca & incerta 152. 20

C.

Cæcilius versus contra senectutem 190. 11

Cæsaris largitiones, non liberales, sed iniuste 20. 13

Castigatio omnis vacare contrumelia debet 36. 32

Catonis senis præcepta quatuor ad utilitatem rei familiaris 99. ult. Catonis facti, Sor. oratis dicta laudantur 148. 11. Cato Censorius Gracianum literarum persudiosus in senectute 182. 17. Cato nitentis cur se interficere

debueris 46. 32. Cato cur sapiens habitus 147. 5. Cato à vita discedit tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo 212. 25

Cicero, stante repub. plus temporis in agendo, quam in scribendo ponebat 66. 18.

Ciceronis filius laus in re militari 82. 20. Ciceroni reditum gloriosum inimicorum dedit injuria, non exitum calamitosum 223. 3

Civitas quæ dici possit 222. 9

Civis quis sit 223. 4

Civitatum rectoribus & conservatoribus patet in cælum aditus 132. 26

Clementia & placabilitas magnis viris dignissima 36. 21

Colendi qui 60. 24

Communia civibus inter se quæ sint 23. 5

Concordia fundamentum reipub. 96. 3

Conjunctio, societas prima 24. 5

Consideratio tempus & diligentiam postulat 9. 23

Consuetudinis maxima vis est 108. 35.

Contemptus quos homines sequatur 78. 35

Contentio plus ad gloriam valet quam sermo 83. 14

Convivium melius Latinum, quam Græci nominantur 198. 10

Corporis

Index rerum & verborum.

Corporis bona externis antepo-
nenda 99. 23

Crudelitas inimica naturæ 116
33.

Cura optima de salute patriæ
238. 24.

Cyrtus quidam lapidibus obru-
tus 117. 15

Cyrtus Pensarum res agricul-
turæ maximè oblectatus
203. 17

D

Damon & Pythias 116. 8

Decorum ab honesto quid
diffarat 29. 18. Decorum
quid sit 40. 20. Decorum

tribus in rebus positum est
52. 1. Decorum ab honesto
separari non potest 40. 11

Defensio accusatione laudabilior
84. 1. Defendendi interdum

etiam nocentes 84. 27. de-
finitio necessaria principio

disputationis 4. 15

Deliberanda ea non sunt, in
quibus est turpis ipsa deli-
beratio 113. 2

Deos non nocere 69. 25

Deposita non semper reddenda
134. 22.

Dissimilitudo dissociat amici-
tias 170. 29

Divitias amare, parvi angu-
stique animi est 29. 19. di-
vitia cur expetantur 11

26. dives quis sit 227. 21.

Dobus malus quid 121. 30

Duodecim tabulae de iurela
122. 5.

Dolor, contra naturam 107.
14.

E

Eloquencia laus 63. 22. e-
loquencia quid 83. 15

Ennius censet non lugendam
esse mortem, quam immorta-
litatis consequatur 208. 25

Epicuriorum sententia de Deo
137. 5. Epicuri de bono &

malo sententia 216. & 217.

Euxaspiz 58. 14

Eutaxia 58. 6

Exercitatio in omni re necessa-
ria 29. 33. exercitatio in
senibus quid efficeat 193

24.

Exilium quibus terribile 219

3. exules qui sint 223. 19

F

Fabula Plato is utilissima
113. 10.

Falsum jurare, pejerare non est
138. 35.

Fides unde dicta 11. 10. fides
ut nobis habeatur, quid fa-
ciendum 77. 29. fides vel

hosti data servanda 16. 27.

fides & constantia in amici-
tia desiderantur 167. 33

Finis bonorum & malo unum sim-
plex esse debet 143. 30

Index rerum & verborum.

**Forma dignitas quomodo tu-
enda** 53. 24

**Fortis animus duabus in rebus
cernitur** 28. 25. **fortissimus**
quisque imperandi cupidissi-
mus 27. 34. **forti viro vis ad-
hiberi non potest** 130. 30.
fortitudo sine iustitia in vitio
27. 13. **fortitudinem quomo-
do desintant Stoici** ibid. 16

**Fortuna magna vis in utramq;
partem** 72. 13

**Fraus odio digna maiore, quam
vis** 19. 7. **fraus vulpecula
propria, vis leonis** ibid. 6

G.

Gemma in vitibus 201. 7
**Gloria cupidi homines fa-
cile ad res injustas impel-
luntur** 28. 16. **gloriam qui
contemnunt, non reprehen-
dendi** 20. 24. **gloria tribus
e rebus constat** 77. 3. **gloria
consequenda viam Socrates
tradidit** 81. 16. **gloriam e
rebus bellicis petere adole-
scentes debent** 82. 15. **glo-
ria hominum angustiis fini-
bus terminatur, nec diutur-
na esse potest** 236. 17

Gnaibonum multi similes 176
26.

**Græca cum Latinis conjungen-
da** 11. 1. ult.

H.

Hæreditas optima quæ 50.
15. **hereditaria spes quid
efficiat** 226. 14

**Hercules in celestium munera
collocatus, propter beneficia
in humanum genus collata**
108. 18.

**Homo cæteris animantibus,
quantum & in quo præstet**
6. 32. **homo solus ordinem sen-
tit** 7. 31. **homines quidam non
re, sed nomine** 44. 9. **dii ho-
minibus maxime utiles** 69.
22. **hominum studia in nos
quomodo exsistentur** 72. 11

Honestum laudabile naturæ 8.
8. **honestum quibus ex rebus
constituitur** ibid. 6. **honestum
e quatuor veluti fontibus
manat** ibid. 16. **honestum ni-
hil, quod iustitiæ vacat** 27.
19. **honestas a partibus qua-
tuor manat** 62. 1. **honestas
per se animos omnium mouet**
77. 22. **honestum quid sit, e
Stoicorum, Peripateticorum,
Socratis sententia** 103. 33
**honestum verum in sapienti-
bus solum** 104. 26. **honesti vis**
117. 10. **honestæ naturæ,
temperibus sunt non honesta**
134. 26.

Hostis olim peregrinus 17. 15
Humane res fragiles & caducæ
1179. 17.

Imperia

Index rerum & verborum.

I.

Imperia non semper expeten-
da 29. 25

Imperator quis sit 224. 4

Impi adversus deos qui sint
109. 23.

Improbi servi sunt 125. 1

Injuria fit duobus modis 19. 5

Injustitia duo genera 11. 12

Inspiciente fortunato nihil est
intolerabilius 164. 15

Invita Minerva nihil decet
46. 16.

Jocandi genus duplex 43. 15

Jocandi genus quale esse debeat
43. 23.

Iraisci graviter inimicis non
oportet 36. 19

Ira nihil recte fieri patitur
56. 6.

Judiciorum ratio duplex 83.
ult.

Jura belli 16. 4

Jus gentium, & jus civile quo-
modo differant 124. 33. ju-
ris fons natura 115. 20. jus-

jurandum ad astringendum
fidem vinculum astrictissimum

140. 13. justitia fundamen-
tum fides 11. 5. justitia ser-

vanda etiam adversus infimos
19. 1. justitia nullum tempus
vacare debet 28. 8. justitia

sola viri boni nominantur
79. 22. justitia fruenda cau-

sa reges olim constitui 80.
29.

Justitia fundamentum est so-
ma 93. 16. justitia omnium
domina & regina virtutum
109. 29.

L.

L Argorum duo genera 86
21. largitio 92. ult.

Larronum leges quadam sunt
80. 15.

Leges cur constituta 80. 35
leges civium incolumitatem

spectant 107. ult. lex na-
tura communem utilitatem

spectant 209. 5. 110. 15. 118
32.

Liberalitatis duo sunt genera
22. 3. liberalitatis ratio du-

plex 85. 9. liberales qui 86
27.

Libertas quid sit 224. 20

Liber nemo nisi sapiens ibid. 19

Libidinosi & intemperans a
adolescencia effertur corpus

tradit senectuti 191. ult.
libidinosorum animi 238.

29.

Lites valde vitandae 90. 1

Loci & temporis vis quanta sit
59. 4.

Ludo & joco quatenus uten-
dum. 43. 5.

M.

Mendacium omne in con-
trahendis rebus tollendum

122. 14.

Q 4 Menie

Index rerum & verborum.

Mente nihil divinius 115. 34

Mercari quod statim vendas,
sordidum 61. 5

Mercatura quæ probanda 61.
19.

Mercede ad amandum adduci,
sordidissimum 73. 8

Metus omnis, servitus est 226
33.

Micare in tenebris 127. ult.

Miles semel dimissus, nisi se-
cundo sacramento obligetur,
pugnare jure contra hostem
non potest 17. 3

Modestia quid 38. 8

Mores corrumpuntur divitiis
93.

Mors servituti, & turpitu-
dini anteponenda 33. ult.

mors seni aut plane negli-
genda, aut etiam optanda
est 206. 11. mors longè ab-

esse à senectute non potest
ibid. 8. mors omni ætati

et æmuni ibid. 29. mors
adolescentium & senum dis-

crimen 207. 29. mori nihil
tam simile, quàm somnus

211. 13. mortuis religiosa
jura tribuuntur 149. 21. mors

quibus terribilis 219. 1

Munus perinde est ut accipitur
144. 7.

Mutatio facienda consilii, ubi
nos errasse cognoscimus 4).

31.

N.

Naturam quisq; suam po-
tius quàm alienam inle-
qui debet 46. 11. natura
quas partes corporis tenet,
eas regere omnes debent 52.
14. natura non patitur, ut
alteri detrahamus nostri
commodi causâ 107. 12.
natura est juxta gentium ibid.
32. natura est lex divina &
humana 108. 3. natura le-
ge unâ & eadem omnes con-
tinemur 109. 9. natura de-
siderat recta & convenien-
tia 112. 10. natura princi-
pia 118. 32. natura fons
juris 125. 27. natura mu-
tari non potest 157. 14. na-
tura similitudinem sui appetens est
163. 2.

Negligendus nemo in quo sit
aliqua significatio viriutis
21. 6.

O.

Objurgationum qui modus
56. 7.

Odisee aperte magis ingenuam
est, quàm fronte occultare
sententiam 168. 12

Officina nihil habet ingenuum
61. 9. officii amplitudo &
laus 3. 13. de officio questio

duplex 5. 1. officii divisio
ibid. 12. officii deserendi

causæ 12. 31. officia alius
alia

Index rerum & verborum. I

alia magis debeantur 25. 27.
 officiorum boni ratrocinatio-
 res esse debemus ibid. ult. of-
 ficia splendidiſſima, quæ ab
 animi magnitudine oriun-
 tur 26. 25. officium adole-
 ſcentis 50. 23. officia ſe mun
 31. 2. officium magiſtratus
 ibid. 16. officium privati
 ibid. 20. officium peregrini
 ibid. 24. officii perſequendi
 rationes quinque 68. 18. of-
 ficiorum tractatio in philo-
 ſophia uberrima 101. 35
 deliberatio triplex 102. 31
 officia media 104. 31. of-
 ficia à quatuor fontibus ho-
 neſtatis ducta 134. 32
 Opera maxima, ſenectus &
 paupertas 187. 1
 Opes cum infamia non utiles
 131. 18.
 Opinionem hominum de ſe neg-
 ligere, arrogantis eſt 41. 21
 Orationis vis 214. 18. oratio-
 nis duplex ratio 83. 12. o-
 rationis vis duplex 54. 13.
 Oratoris proprium quid 2. 18
 Oratoris munus, ingenii non
 ſolum eſt, ſed laterum etiam
 & virium 191. 17
 Orbium cæleſtium ordo 234. 7
 concentus 234. 34, ab ho-
 minibus non percipitur 235.
 18.
 Ordo quid 58. 11

Oriam languorem aſſeri 109.
 27.

P.

Paſcere bene, prima utilitas
 in re familiari 99. ult.
 Patris vita cum violatur,
 quam multa peccantur 221.
 15.
 Pro patria mors oppetenda, ſi
 ita res ſeriat 25. 4. pa-
 tria parentibus anteponenda
 132. ult.
 Patroni ciuitatum & nationum
 qui eſſe debeant 16. 26,
 72. 2
 Paupertas, contra naturam
 107. 14.
 Peccare, nunquam utile 123. 8
 peccandum non eſt amici
 cauſa 158. 9. peccata eſſe
 equalia 219. 22. peccata
 non rerum eventu, ſed viſiis
 hominum merienda ſunt 219.
 24. peccare, eſt tanquam li-
 neas tranſire 219. 33. pec-
 catorum conſcientia, dura
 ſeruitus 226. 23
 Pecunia cupiditas unde 12. 2.
 pecuniam contemnere ma-
 gniſicum eſt 29. 20. pecunia
 corrupti, fideles eſſe non poſ-
 ſunt 85. 27. pecunia non
 querenda ſolum, ſed etiam
 collocanda 181. 13. pecunie
 cupiditas in plerique ſumma
 amicitia

Index rerum & verborum.

amicitia pestis 138. 2. pecunia & gratia comparatio 92
 13.
 Perduellis 17. 13
 Peregrinus usu urbis prohibere, adhibendum 117. 3
 Periculosarum actionum multiplex ratio 24. 125. periculis sine causa offerre se, stultum est 34. 13
 Personis veluti duabus natura unumquemque nostrum induit 44. 29.
 Perjurum quid sit 139. 1
 Phaethon solis filius ictu fulminis deflagavit. 134. 8
 Philosophi in quo peccent 13. 9
 philosophorum vita minus exposita fortuna rebus, quam eorum qui repub. tractant 31. 6. philosophia, quando & quibus rationibus adducitur operam dare coeperit Cicerone 66. philosophiae nomen quibusdam inuisum ibid. 5. philosophi qui ibid. 2
 philosophia quid ibid. 3. philosophiae defensio ibid. 13
 philosophia iura frugifera & fructuosa 101. 35. philosophia pars de officio uberissima 102. 4. philosophia liberaliorem, iustitiam continentem docet 108. 9. philosophia vitam tranquillam praestat 182. 6. philosopho-

rum principes 189. 26
 Pietas in patriam, in caelum via est 233. 27
 Piratis data fides non servanda 138. 31
 Plazo uno & octogesimo anno scribens mortuus est 186. 17
 Poemata vel minus, praeclara delectant imperitos, & laudantur 104. 6
 Poeta iners extremum actum negligit 183. 19
 Praeclara omnia rara 172. 10
 Principatum appetere, hominis proprium 7. 25
 Privata nulla, naturae: sed occupatione, victoria, lege, passione, conditione, sortis 10. 18. privata vita otiosior, publica fructuosior 30. 10. privata vita quibus concedenda, quibus minus ibid. 11.
 Prodigii qui 86. 23
 Promissis quando standum non sit 14. 32. 134. 27. promissa non servanda 134. 19
 Prudentia quid 62. 14. prudentia & sapientia discrimen ibid. prudentia sine iustitia nocet 78. 11. prudentia vera & maxime utilis quae 77. 35. prudentia senectutis est 188. 32
 Pulchritudinis duo genera. 33. 16.

Index rerum & verborum.

Pythagoreorum mos in exer-
cenda memoria 195. 6.

Questio de honesto & utili
116. 16. Questiones de of-
ficio 132. 6. Quastus turpes
228. 24.

Restum iura iustum, si volun-
tarium 13. 12
Reste facta à virtutibus profi-
ciscuntur, peccata à vitiis
220. 23.
Referendā gratiā nullum offi-
cium magis necessarium est
21. 33.

Renes cur institui 80. 29
Regnandi cupiditates inde exi-
stant 112. 26. regni fides
nulla 12. 8. regna iniqui atq;
infideles multi 130. 21.

Rei familiaris agenda qui
modus 38. 27. res familiaris
quari debet in rebus, à qui-
bus abest turpitudine 99. 12.
res magnæ non corporum vi-
ribus, sed animi geruntur
188. 1.

Reipub. prefuturis duo Plato-
nis præcepta necessaria 35.
18. respublica maxime per
adolescentulos labefacta,
senibus sustentata 188. 26

Romani viri illustres bellicæ
laude 2. 6. Romanorum

mos verecundus 33. 9

Sanguinis conjunctio, vin-
culum charitatis 24. 14
Sapientia amor ex cognitione
honesti 8. 10. sapientia in
quo sita ibid. 28. sapientia
quid à prudentia differat
62. 14. sapientia princeps
virtutum ibid. 13. sapientia
quid 67. 3. sapientia laus
ibid. 13. sapientes septem,
non tamen omnino sapien-
tes 105. 24. sapientis est,
habere rationem rei famili-
aris 121. 30. sapiens, qui
sibi non prodest, nè quid-
quam sapi 122. 25. sapien-
tia cum histronæ compara-
tio 207. 16. sapientissimus
quisque æquissimo animo mo-
ritur, studiissimus iniquissi-
mo 212. 6. sapientum quo-
rundam de amicitia opinio
161. 9. sapientis animus qui-
bus rebus munitur 225
Securitas capax est ad beatè
vivendum 161. 18
Seditionum origo que 35. 26
Senator non est, qui iurejurando
hostium rehetur 136. 15.
Sen. & nemo tam est, qui se an-
num non pueri posse vivere
190. 1. senis sermo quierusq;
remissus decorus est 191. 22
(etiam

Index rerum & verborum.

senibus conceditur, ut de se
 dicant 192. 11. senem ma-
 iore fieri, si vis diu esse se-
 nax, proverb 192. 33. senex
 improbat, in quo est ali-
 quid adulescentis 194. 35.
 seniti avaritia nihil absur-
 dum 206. 3. senectus opta-
 tur, eademque accusatur
 183. 9. senectutis arma sunt
 exercitationes virutum
 184. 39. senectus accusatur,
 non propter etatem, sed
 propter mores 184. 6. 186.
 15. 205. 27. senectus qua-
 tuor de causis misera vide-
 tur 187. 3. senectus in xi-
 mum onus putatur 187. 1.
 senectutis vitia diligentia
 compensanda sunt 194. 6.
 senectutis vituperatio 195.
 20. senectus natura loqua-
 cior 201. 35. senectutis mo-
 dica severitas probatur
 206. 1. senectutis fructus
 est, ante pariorum bonorum
 memoria & copia 207. 24.
 senectus per actio etatis est,
 tanquam fabula 213. 15.
 Sepulcra communia propinquis
 inter se 18. 16.
 Sermo qualis esse debeat 55. 6.
 sermonum suaviorum, amici-
 tie condimentum 168. 17.
 Servorum infima conditio
 19. 2. servus quomodo ven-

don 162. 35. ibid. 3.
 Severitate sublata admini-
 strari civitas non potest 36.
 29.
 Similitudo ad amicitiam allu-
 cit 162. 35.
 Simulatio nihil diuturnum
 18. 27. simulatio, perfidi,
 improbi, malirosi hominis
 est 121. 33. simulatio ni-
 hil in amicitia 155. 8.
 Societas humana vinculum
 oratio 22. 29. societatis hu-
 mana gradus 23. 28. socie-
 tas praestantissima, bonorum
 virorum familiaritas 24. 18.
 societas inter omnes, major
 autem ut quisque proxime
 accedit 151. 35.
 Solitarii nihil natura amat
 175. 4. solitudo languorem
 affert 100. 28.
 Stoicorum oratio 214. 21.
 Stulto nemini bene esse potest
 219. 14. stultos omnes insa-
 nire 214. 25.
 Summum jus, summa injuria
 15. 5.
 Superbia in prosperis rebus fu-
 gienda 37. 17.
 Sylla largitiones, non liberales,
 sed injuste 20. 12.

T.

Tabula nove injuste 98. 4.
 Temperantia 39. 12.
 Turpe

Index rerum & verborum.

Tarpe inuatur tempore 106
 15. turpitudine maxime contra naturam 112. 10. turpe nunquam uile 117. 35
 Tyrannorum ferè violentia mors 73. 34

882 v. a. V. 882 v. a.

V Aletudinis tuendæ ratio 99. 7.

Vestigalia urbana rusticis anteponenda 99. 31

Venandi studium honestum 43. 30.

Venditor lege 12 tab. præstabat tantum vitæ, quæ linguâ nuncupata essent 123. 13.

Veri adolescentiæ comparatur 207. 21

Verecundia 39. 12. verecundia sublata, nihil rectum aut honestum est 60. 20. verecundia maximum amicitie ornamentum 173. 10

Veri inuestigatio, hominis propria 7. 18

Veritas molesta est 175. 17

Vestitus quæ ratio 53. 28

Veterrima quæque debent esse suauissima 168. 29

Vitruis hosti deditus 139. 9

Viam erranti non monstrare, Athenis execrationibus publicis sancitum 119. 25

Villa locuples abundat porco, bœdo, agno, gallinâ, lacre, caseo, melle 201. 30

Vires celeritati anteponendæ 99. 30

Virgula diuina 64. 6

Virtutes ut quæque lentiores, ita amabiliores 21. 9. virtutum

quarundam simulacra in bellis 22. ult. virtus omnis

tribus in rebus ferè versatur 71. 31. virtutem unam quæ habet, an omnes habeat 78.

14. virtutem quomodo nonnulli interpretentur 152. 25.

virtute nihil amabilius 155. 22. virtus tenera & tractabilis est 162. 17. virtutis

opinio, amicitie conciliatrix 159. 4. virtus seipsa

conueniunt ad beatè viuendum 218. 8. virtutes

inter se pares 220. 6. virtus est consentiens cum ratione & perpetua constantia ibid. 15. virtus plurius

estimanda, quam ulla possessio, aut ulla vis auri & argenti 229. 23. virtute qui præditi sunt, soli

sunt diuites 230. 17. virtus amitti non potest ibid. 14. vitæ finis optimus 208. 11.

Vita deserta ab amicis, iucunda esse non potest 164. 29

virtus

